

**МОНГОЛ ХЭЛЭЭР,
УРАН ЗОХЁОЛООР
УЛАСХООРОНДЫН
ОЮУТАДАЙ ОЛИМПИАДА**

3 н.

**ИТГЭЛИЙН
ХАМБЫН
ЗАХЯАНУУД**

23 н.

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад Үнэн

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

Бүгэдэ арадай сонин

2013 оной апрелиин 11 Четверг

№ 14 (21913) (828)

Гарагай 5 www.burunen.ru

“БАЙГАЛАЙ СЭСЭГ” ЫАЛБАРАН БАДАРАГ ЛЭ

Улаан-Үдын “Заречный” гэхэн соёлой-сүлөө сагаа үнгэргэлгын түбэй “Апсары” гэхэн зүүн зүгэй хатарай жэшээтэ студи, БГСХА-гай “Раздолье” болон ВСГУТУ-гай “Белый день” гэхэн дуун болон хатарай арадай ансамбльнууд хоёрдох шатын дипломуудта хүртөө. Асагадай интернат хургуулийн дэргэдэхи Новоильинскын хүүгэдэй уран бэлигэй хургуулийн хатарай бүлгэм, Улаан-Үдын “Форус” гэхэн хүүгэдэй түбэй “Акварель” болон Буряадай Үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадад “Наран” гэхэн дуун болон хатарай жэшээтэ ансамбльнууд гурбадахи шатын дипломуудаар шагнагдаа.

**Людмила ОЧИРОВА,
Владимир
МАТВИЕВСКИЙИИ
фото.**

Буряадай эгээл мэдээжэ хатарай нэрээр нэрлэгдэһэн “Байгалай сэсэг” гэжэ арадай хатарай региональна конкурс хадаа тэрэниэ сохёон табиһан Виктория Абгалдаевагай мүнхэ дурасхаалда зорюулагдаа. Энэ хүн нилээд олон гоё найхан хатарнуудыг табиһаһаа гадна олон тоото бэлигтэй хатаршадые хүмүүжүүлһэн габьяатай.

Тиин шабинарайнь нэгэн болохо Буряадай габьяата артистка Рита Дагбаевагай хүтэлбэрилдэг Улаан-Үдын Хүүгэдэй-эдиршүүлэй уран бэлигэй байшангай “Саран Туяа” гэхэн хатарай студи тус конкурсын лауреат болоо. Мүн тиихэдэ Арадай уран бэлигэй республиканска түбэй “Лотос” гэхэн зүүн зүгэй хатарай арадай ансамблиин хүүгэдэй бүлгэм, БГУ-гай “Байгалай долгинууд” гэхэн дуун болон хатарай арадай ансамблиин славян хатарай бүлгэм баһал лауреадууд болоо.

Нэгэдэхи шатын дипломдо хүртэгшэдыэ нэрлэбэл, Улаан-Үдын хүүгэдэй уран бэлигэй 6-дахи хургуулийн “Цветики” гэхэн хатарай жэшээтэ ансамбль, Ахын аймагай Орлигой соёлой байшангай “Уулын суурян” гэхэн хатарай жэшээтэ ансамбль, БГСХА-гай “Алтан булаг” гэхэн дуун болон хатарай арадай ансамбль болоно.

ОПТОВЫЙ ЦЕНТР

Трэис

ОФИСНАЯ МЕБЕЛЬ

В НОВОМ САЛОНЕ

ул. Сахьяновой, 9 (Фабрика мебели) Т. 43-90-10

СКИДКА 10% НА ВСЕ

Магазин «Богатырь»

Мужская одежда больших размеров от 60 до 84 р.

с 60 до 84

ТЦ «Магнат», ул. Трубочеева, 61"а", 2 этаж

Магазин «ПЫШНАЯ КРАСАВИЦА»

Одежда и белье для женщин больших размеров от 60 до 84 р.

с 60 до 84

ул. Столбовая, 56. ост. Химчистка
Тел.: 45-69-66

Бурядай Правительство: хүгжэлтын шэглэл

НАЙДАЛАЙ ГУЛАМТАДА ҮХИБҮҮД ХҮМҮҮЖҮҮЛЭГДЭНЭ

Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын социальна талаар орлогшо Владимир Матханов Зэдын аймагай Оёор нютагай гэр бүлын хүмүүжүүлгын "Надежный причал" гэнэн түб ошожо хараба.

Район хоорондох түб дээрэ үндэһэлжэ, гэр бүлын орондо үхибүүдые тэдхэн хүмүүжүүлхэ "Радуга" түб байгуулагдаа.

Энэ Оёор нууринда 1980-яад онуудта республикын хүдөө нютагууд сооһоо эгээл түрүүшын болбосон түхэлтэй гэрнүүдые бариһан юм. 90-ээд онуудай гүрэн доторхи элдэб хандаргалтын үедэ эдэ гэрнүүд баһал хандаргагдаһан байгаа. Мүнөө эдэ гэрнүүд нэлэбэн шэнэлэгдэжэ, заһабарилагдана. Түрүүшын гэр заһагдаад, тэрэн соо 6 үхибүүдые байлгана. Психологой шэнжэлэл хэжэ, бэе бээдээ таарама абари зантай үхибүүдые нэгдүүлжэ, бүлын гэшүүд шэнги бэе бээдээ һайн хандасатай, харилсаатай болгоно бшуу. Мэргэжэлтэдэй хэлэһээр, "статусна" үхибүүд гэхэдээ, ондоо гэр бүлын үргэжэ абахаар бэшэ, томо болоһон үхибүүдые иимэ гэрнүүдтэ байлгана. Түбэй директор **С.Лупсанов:**

- Эндэ хоһон гэрнүүдые бултыень заһабарилаад, бүрин гэр бүлын хотохон (городок) байгуулхабди. 2-дохи гэр бэлэн болоод байна. Нүгөө хоёртонь ажал ехэ. Хари гүрэн болон бусад тээһээ нигүүлэхы туһа хүргэгдэнэ. Тэдэнэй ашаар,

гэрнүүд шэнэлэгдээ, гэжэ тэмдэглээ.

Владимир Эдуардовичта үхибүүд өөһэдүнгөө байра харуулаа. Гэр байра соонь сэбэрхэн, хорёо хото соонь бүхы юмэн эмхитэй. Газаагаа гахай, тахья, ямаахануудые барина. Үхибүүд тэдэ амитадые өөрын гэжэ мэдэрхэдээ, энхэрэн оролдосотойгоор ажаллана.

- Бидэ 16 ямаатай нэмди. Мүнөө ганса түрэхэ эхэ ямаадые үлөөгөөд, бэшыень совхозой фермэ руу абаашаа. Хөөрхэн хурьгадуудаа ажаллаад, хоолыень саг соонь үгөөд, дэбтэри хорёо соонь сэбэрлэжэ байдагбди. Гансал үбһэмнай дууһажа байна, - гээд һанаа зобон, 14-тэй Юра хүбүүн мэдээсэбэ. Үхибүүд ямаршые хүдөөгэй гэр бүлэһөө дутуугүй огород тарина. Помидор, перец, капуста бултыень ургуулаха гэжэ рассада таряад байна. Нёдондо хартаабха тариха, 36 мэшээг ургаса абаабди, гэжэ үхибүүд омогорхон.

Үхибүүд ерэн айлшадта өөһэдүнгөө мастерской харуулба. Хорёо соо байһан энээхэн багахан гэр соо хүбүүд юмэ дархалдаг, басагад хубсаһа, нааданхайнуудые оёжо, бүтээхэ зэргэтэй. Үхибүүд Буряад Републикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Владимир Матхановта өөһэдүн дархалһан гар бэлэг барюулба.

- "Статусна" үхибүүдтэ гэр бүлэдэ байһандал адли байдал зохёоходоо, эдэ социальна үхибүүдые мүнөө үеын байдалда бэлдэнэ гээшэбди. Мүнөө үншэн хүүгэдэй гэрнүүдтэ үхибүүдые ажал хэжэ хургадаггүй ха юм. Тиигэжэ тэндэ үндыһэн үхибүүд юрын байдалда бэлэн бэшэ, өөһэдөө ажаһуужа эхилхэдээ ядалдадаг. Энэ гэртэ ажаһууһан гурбан хүбүүд, гурбан басагад элдэб наһанай. Ажалаа хубаажэ, багашуул ехэшүүлэһингээ үгэ дуулан хүндэлжэ, гэр бүлэдэ ажаһууһан мэтэ хүмүүжүүлэгдэнэ бшуу. Тэдэнтэй 3 хүмүүжүүлэгшэд, хоёр няня, нэгэ эдээ шанангша гээд хүдэлдэг. Үглөөнэй эдээ няня шанана, үдын хоол мэргэжэлтэ повар шанана, харин үдэшэлэн үхибүүд багшатаяа өөһэдөө эдээгээ шананадаг, - гэжэ директор хөөрөбэ.

«Радуга» гэнэн түбтэ мүнөө үшөө 23 үхибүүд бүридэлдэ абтагданхай. Тэдэнтэй психолог сэдхэлэй тэнсүүри олгохо ажал ябуулна. Бэе бээдээ таараха абари зангыень элирүүлнэ.

- Энэ "Надежный причал" гэнэн түбтэ ажаһууһан үхибүүд бэе бээтээ харилсажа һурана. Энэ манай гэр, энэ минии дүү, энэ манай ямаан, гэжэ өөрынгөө

зөөритэй болохо мэдэрэлгэ үхибүүдтэ шухала бшуу. Өөрын зөөритэй байхадаа, үхибүүд харюусалгатай болохо хүмүүжүүлэгдэнэ. Тиигэхэдээ, һайн хүн болохоёо оролдоно. Ажабайдалда хүнһээл муу ябаха бэшэ, өөдөө дабшажа, бэрхэ хүн болохы оролдоно, - гэжэ хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгүүдэй Зэдын аймагай Комиссиин түрүүлэгшын орлогшо **Марина Рыбакова** онсолбо.

Буряад Республикын Правительствын дэргэдэхи комиссиин нүүдэл зүблөөнэй гэшүүд Зэдын аймагай Доодо Бургалтай нууриной "Баяр" гэнэн социально-элүүржүүлгын түбэй ажабайдалтай танилсаа. Эндэ ямар нэгэ социальна бэрхэшээл, аюулта ушарта ороһон айлай үхибүүд, ажаһуудалдаа хүшөр байдалда ороһон 3 наһанһаа 18 хүрэтэр наһатай үхибүүд саг зурын болзорто психологой туһаламжа абадаг юм. Эндэһээ үхибүүдые үргэжэ абахаяа ре-

спубликын аймагуудһаа ерэдэг. Энэ сагааруулгын түбүүдтэ бүхы республикын аймагуудһаа үхибүүд суглуулагданхай гэжэ онсо тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

Энэ хоёр дабхар байшан соо һуралсалай кабинет, наадаха таһаг болон унтадаг таһагууд түхээрэгдэнхэй. Ханадань олон хүүгэдтэй, эбтэй гэр бүлэ шэнгээр фото-зурагууд үлгөөтэй. Эндэ нэгэ айлай хэдэн үхибүүд сугтаа баһал ажаһуудаг юм.

Эдэ үдэрнүүдтэ "Баяр" түбэйхид "һайн хэрэгүүдэй габшагай үдэрнүүдые" эмхидхэбэ. Үхибүүд нютагайнгаа дайнай болон ажалай ветерануудай гэр бүлэдэ ошожо, туһа хүргэбэ. Хүбүүд түлэень бэлдэбэ, басагад гэр байрыень сэбэрлэбэ. Үхибүүд хүн зондо туһа хүргэхэ, бэе бээе ганнаха, хайрлажа ябаха гуримаар хүмүүжүүлэгдэнэ.

Цырегма САМПИЛОВА.
Авторай фото-зураг.

Хүдөө ажахы

ХАБАРАЙ ТАРИЛГЫН ХАРЮУСАЛГАТАЙ ХАҢА

Хүдөө ажахыда үбэл зунгүй, үдэр һүнигүй харюусалгата ажалнууд нэлгэлдэн үнгэргэгдэжэл байдаг. Малай үбэлжэлгын удаа түл абалганай харюусалгата хаһын һүүлээр таряа тарилганай баһал халуун хаһа эхилдэг. Хүдөө ажахыда шухала бэшэ хаһа байдаггүй. Хабарай тарилгаһаа намарай ургаса хурялган баһал дулдыдадаг. Буряад Республикын Хүдөө ажахын министрствын ургамалай таһагыё даагша Андрей БАДМАЕВТАЙ уулзажа, хабарай тарилгада республикын ажахынууд хэр бэлэн гээшэб гэжэ асууһан байнабди.

- Мүнөөдэрэй байдалаар, ажахынууд булта хабарай тарилгада бэлдэжэ эхилэнхэй. 2013 оной хабарай тарилгын үедэ эмхидхэгдэхэ гол түсэб табигданхай.

Республика дотор хабарай ажал эрхилхэ 1855 трактор, 821 плуг, 612 культиваторнууд, дисковаторнууд, 608 тарилгын сеялкенүүд, 49 тарилгын бүридхэлнүүд бии юм. Эдэ бүгэдэ техникэ республикын таряа тарилга хангаха шадалтай. Таряа тарилгада энэ байһан техникэ жиирэй 65 процентээр бэлдэгдээд байна. Бултыень дүүрэн бэлдэлгэ мүнөө ябуулагдажа байна гэжэ оперативна мэдээн үгтэнхэй. 2013 ондо ургамалда хоро асардаг амитадтай тэмсэлгын ба һэргылэмжын ажалай хэмжээ ябуулгануудай түсэб абтанхай. 30 мянган гектар газар хорото голёо таршааһаа абарха болон элдэб хорхой, эрбээхэйнүүдһээ 20 мянган гектар газар талмай абарха һэргылэмжын ажал түсэблэгдэнхэй.

- Республикаһаа гадуур үрэнэн асарагдадаг гү?

- Ондоо регионуудһаа тарилгын үрэнэ худалдан абахаяа хараалагданагүй. Ороһото, бобово болон тэжээлэй таряанай үрэнэн бүхы дээрээ 28 мянган тонно хэрэгтэй, 33,7 мянган тонно үрэнэн нөөсэдэ бии юм. Үрэнэнэй жаса нэлгэхэ ажал ажахынуудай хоорондо ябуулагдаха. Ургаса дээшлүүлхэ зорилготой үрэнэ һайжаруулха, элдэб халдабарита үбшэндэ абтадаггүй шартай үрэнэ байгуулхын талаар "нематода" гэнэн үбшэндэ абтадаггүй хартаабхын үрэнэн худалдан абтаха юм.

- Үнгэрэгшэ жэлһээ ондоо ямар юмэн мүнөө жэл хэгдэхэ гээшэб?

- Хүдөө ажахыда ямар нэгэ хэрэгэй ерээдүйе багсаамжалжа болодоггүй юм. Нёдондо жэл ехэ уһа саһан хэрэгтэй сагта орожо, байгаалиин һайн үларил тудажэ, ургаса яһала һайн хэмжээндэ абтаа. Росси гүрэн ВТО-до орожо, гүрэнэй тэдхэмжэ нэлгэгдээ. Гүрэнэй урда хараалагдан программын ёһоор, хүдөө ажахын үйлдбэрийн гарашада суб-

сидировани сэхэ үгтэхэ гү, али үсөөн болгогдохо гү, али хороогдохо гэнэн үйлэнүүдтэй холбоотой.

«Ургамал үрэжүүлхэ һалбари болон ургасын зүйл үйлдбэрилхэ, буйлуулха, хүгжөөхэ» гэнэн программаһаа минеральна үтэгжүүлгэ худалдан абаһанай, ургамалые хорото амитадһаа аршалалгын ажалда ба тоһо түлишэ хүнгэлэлтэтэй худалдан абалгын хэрэгүүдтэ гаргашалагдан мүнгэн зөөрийн хуби бусаалга болигодоо.

- Ондоо туһаламжа үгтэхэ гээшэ гү?

- Хүдөө ажахын министрство «2012-2020 онуудай хугасаада газар уһаар хангалга хүгжөөлгэ» гэнэн республикын зорилготой программын проект ашаглажа байна. Энэ хадаа хүдөө ажахын үйлдбэри батажуулһан тогтууритай ажал ябуулха, малай тэжээл үйлдбэриие, тэжээбэрийн үндэһэн бааза бии болгохо зэргэтэй.

«Ургамал үрэжүүлхэ талаар хүдөө ажахын үйлдбэри эрхилэгшэдтэ холбоотой бэшэ тэдхэмжэ олгуулха талаар субсиди» нэбтэрүүлэгдэжэ, нэгэ гектар тарилгын талмайда гүрэнэй тэдхэмжэ олгуулагдаха юм.

- Энэтнай юун гэнэн удхатай гээшэб?

- Энэ хадаа урдахи жэлдэ Россиин Федерациин бүхы

талмайһаа Буряад ороной хүдөө ажахын таряалангуудай талмайн хуби тооложо гаргаад, энэ тэдхэмжэ үгтэхэ юм. Мүн тиихэдэ республикын таряалангуудай эршэм хэрэглэгэ хараалагдаха. Үрэжүүлгэ үтэгжүүлгын коэффициент хараада абтаха. Россиин Федерациин тарилгын нэгэ гектарай хэмжээн тодорюулагдаха юм.

- Хүдөө ажахын үйлдбэри эрхилэгшэдые ямар нэгэ аюулһаа хамгаалха, аршалха түсэбтэй гээшэ гү?

- Байгаалиин үларилай аюулта ушарнуудһаа страховани гүрэнэй тэдхэмжын гол үйлэ болохо юм. Хүдөө ажахын министрство ба республикын муниципальна байгуулалтануудай захиргаануудай хоорондох 2013 ондо баталагдаха Хэлсэндэ хүдөө ажахын таряалангуудай талмайнууд 100 процентээр страхованиин индикатор оруулагдаха шухала.

- Байгша ондо таряашадай урда ямар зорилго табигданхай гээшэб?

- Буряад Республикын агропромышленна бүридхэл болон хүдөөгэй дэбисхэрые 2011-2017 болон 2020 он хүрэтэр хүгжөөлгын республикын зорилготой программын 2013 ондо хэгдэхэ түсэбүүд табигданхай. Тодорхойбол, 114,7 мянган тонно таряан, 167,8 мянган тонно хартаабха, 53,4 мянган тонно овож болон 413 мянган тонно тэжээл абтаха. Тэрэниие бээлүүлхын түлөө 113,6 мянган гектар таряан, 14,2 мянган гектар хартаабха, 2,22 мянган овож болон 50,5 мянган гектар тэжээлэй культура таригдаха юм.

- Һайн даа. Энэ ехэ хараа түсэбүүдэйтай амжалта түгэс бээлүүлэгдэхые хүсэһэбди.

Цырегма САМПИЛОВА.

Буряадай Правительство: хүгжэлтын шэглэл

ОЛОН АЛБАНУУДАЙ АЖАЛЫЕ НЭГЭДҮҮЛЭН ЭМХИДХЭХЭ ШУХАЛА

Хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгээр, тэдэнэй эрхэ хамгаалгын Комисси Буряад Республикын Правительствын дэргэдэ эмхидхэбэ. Комиссиин түрүүлэгшэ, Буряад Респу-

бликын Правительствын Түрүүлэгшын социальна хүгжэлтын талаар орлогшо Владимир Матхановай хүтэлбэри доро үргэдхэмэл зүблөөн Зэдын аймагта үнгэрөө.

Зэдын аймагтай захиргаанай хүтэлбэрилэгшын орлогшо Елена Кулюшинагай элидхэлэй ёһоор, Зэдын аймаг дотор үхибүүдэй хуули хазагайруулһан ушар олошороо.

Үнгэрэгшэ жэлэй туршада аймагта 45 хуули хазагайруулһан ушар тоологдоно, харин 2011 ондо 39 ушар болоһон байна. Тиигэжэ эдиршүүлэй хуули хазагайруулга 15,4 процентээр дээшлэн байна. Энэ 45 ушарнуудай 29-ниинь хүнэй зөөри хулгайлга болон. Хүндэ болон онсо хүшэр үйлэтэй хуули эбдэлгэ олошороо. 21 ушарай 16-ниинь хуулийн наһа хүрөөдүй эдиршүүл оролсоно, - гэжэ тэрэ тэмдэглэе.

Россин ФКУ УИИ УФСИН-эй Буряад Республика доторхи таһагай үнгэрэгшэ 2012 оной дүнгөөр Зэдын аймагта хуулийн наһа хүрөөдүй 18 наһанай үхибүүд сүүдэй харюусалгада абтажа, сүлөөгөө хаһагдаагүй, тэдэнэй 5-ниинь уялгата ажалда татагдаа, арбан гурбандань тусхай хэнээлтэ (условно) абтаһан байна. 2013 оной эхинһээ хуули хазагайруулагдадай бүридэлдэ 3 үхибүүд абтаа.

Байгша оной хоёр нарын хугасаада үхибүүд 4 дахин хуули хазагайруулаад байна.

Елена Кулюшинагай тэмдэглэнээр, багашуулай хорондо хуули хазагайруулһан ушар олошорһоной гол шалтаг хадаа үхибүүдые эмхидхэхэ ажал ябуулдаг эмхинүүдэй нэргылэмжын ажал нулаада. Хуули хазагайруулһан ушараа, зэмээ хүсэд ойлгоогүй ушарһаа эхитэй. Энэнь лэ хэнээлтэ амсахагүйб, юуншые бидэндэ болохогүй гэнэн үхибүүдтэ мэдэрэл түрүүлнэ ха юм.

Зэдын аймаг дотор хуули хазагайруулаһаа, архидалга, хара тамхи таталга, бусад ябадалһаа нэргылэмжэтэй, элүүр энхэ байдалай ажаһуудал нэбтэрүүлхэ талаар муниципальна зорилгото программа баталагданхай.

"Ниитэ хүмүүжүүлэгшэд тухай" Буряад Республикын хуули бээлүүлгын талаар ехэ ажал ябуулагдана. Мүнөө бүридэлдэ абтаһан 18 үхибүүн бүхэндэ хүмүүжүүлэгшэ (наставник) заагданхай. Мүн энэ

үнгэрэгдэнэн зүблөөн дээрэ үшөө 5 хүмүүжүүлэгшэдтэ үнэмшэлгэнүүд барюулагдаа. Хүмүүжүүлэгшын ажалай дүн гэршэлһэн нэгэ жэшээ: Хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй Зэдын аймагтай комиссиин түрүүлэгшын орлогшо Марина Рыбаковагай харгалзалга доро байһан нэгэ үхибүүн хазагай ябадал гаргангүй, һайн тоодо орожо, сүүдэй шийдхэбэри болюулагдаһан байна.

Аймаг доторхи үшөө нэгэ шийдхэгдээгүй асуудал, һуралсалай эмхинүүдтэ психологой, эмшэдэй, багшанарай шалгалтын комиссиин шийдхэбэри саг соогоо элирүүлэгдэн эльгээгдэнгүй. Жэшэнь, хуулийн наһа хүрөөдүй М. хоёр дахин хуули эбдээ. Гэхэтэй хамта энэ үхибүүн эмшэдэй үнэмшэлгын ёһоор, ухаагаараа туйжа, хуули хазагайруулааб, ниитэ зондо аюулта ушар тодхор хээб гэжэ мэдэрхэ аргагүй болон. Энэ үхибүүн тусхай һургуулида һураха ёһотой. Эндэхи элүүр үхибүүдтэй ажаһууха, харилсаха аргагүй болон бшуу. Энэ асуудал мүнөө сагта шийдхэбэри хүлээжэ байна.

Республиканска психолого-эмнэлгын комиссиин шалгалта 29 үхибүүд гараа, харин анхан 32 үхибүүд тэрэниие гараха байгаа бшуу. Гэбэшье энэ комиссиин дурадхалыг үсөөхэн лэ зон бээлүүлдэг. Тусхай һургуулида һураха гэнэн үнэмшэлгэтэй үхибүүд юрын һургуулида һурана. Зарим гэртэхин тусхай һургуулинуудай аймагһаа гадуур газарта оршодог шалтагһаань, үхибүүдэ тиишэнь эльгээнгүй. Харин юрэнхы һуралсалай һургуулинууд иимэ үхибүүдые һургаха тусхай программын лицензи-зүбшэл үгы бшуу.

Мүн Правительствын дэргэдэхи комисси элдэб аюулта ажаһуудалда байдаг үхибүүдэй сэдхэлэй байдал элирүүлхэ, тэнсүүритэй байдал тогтоохо, психолог-хүмүүжүүлэгшэдэй нэргылэмжын ажал дутуу ябуулагдана гэжэ элирүүлэе. Нёдондо үхибүүдэй ами наһаяа хороһон гурбан ушар тохёолдоо. Гурбан ушарта үхибүүд бөөдээ гар хүрэхэ (суицид) һэдэлгэ хэнэн байна. Мүнөөдэрэй байдалаар, Зэдын аймагтай һуралсалай эмхинүүдтэ 4

психолог мэргэжэлтэд ба 2 социальна талаар багшанар ажаллана.

Зэдын аймагтай хуулийн наһа хүрөөгүйшүүлэй хэрэгээр комиссиин ажалда дутуу дунданууд элирүүлэгдээд, хэлсэгдэнэн болзорнуудта усадхагдаха эрилтэ табигдаа.

ХАРА ТАМХИ ТАТАДАГ ЭДИРШҮҮЛЫЕ ЭЛҮҮРЖҮҮЛГЫН ТҮБ ХЭРЭГТЭЙ

Буряад Республикын Правительствын дэргэдэ хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгээр комиссиин нүүдэл зүблөөнэй хараада табигдаһан хоёрдохи асуудалаар, республикын наркологическа диспансерэй ахамад врач Андрей Михеевэй элидхэл шагнагдаа. Гол түлэб эндэ психоактивна бодосууды хэрэглэдэг эдиршүүлэе элирүүлхэ, бүридхэхэ, аргалха, элүүржүүлхэ хэмжээ ябууланууд тухай хэлсэгдээ.

Һүүлэй гурбан жэлэй хугасаада наркотигой хорондо хүүгэдэй абталга 40 процентээр доошолоо. Хэрбээ хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хоорондо 2010 ондо 600 үхибүүд бүридэлдэ абтаһан наа, 2012 оной дүнгөөр 381 эдиршүүл бүридэлдэ абтаһанхай.

Улаан-Үдэ хотодо, Хяагтын, Зэдын, Тарбагатайн, Мухар-Шэбэрэй, Загарайн аймагууд-

та түрүүшынхие үбшэлһэн зонной тоо республикын дунда хэмжээнһээ дээшэ тоологдоно. Харин Баргажанай, Баунтын, Яруунын, Ахын, Муяын, Хойто-Байгалай аймагуудта 2012 оной туршада наркотическа бодосхоо хорлогдоһон нэгэшье үхибүүн элирүүлэгдээгүй.

Хэрбээ 2010 ондо архи уудаг 178 үхибүүд бүридхэгдэнэн наа, 2012 ондо 118 хүн болотор үсөөрөө.

Элүүрые хамгаалгын ба хуули хамгаалгын эмхинүүдэй, хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгүүдэй ба тэдэнэй эрхэ хамгаалгын комиссиинуудай үгэнэн бүридхэл гэшэ. Сэдхэлэй ханаа амаруулһан энэ тоо баримта хадаа республика дотор үхибүүдэй наркотик хэрэглэлгэ үсөөрөө гэжэ гэршэлнэ бэшэ. Энэ тоо баримтын доошоо оролго психотропно бодосууды хэрэглэлгэ муугаар элирүүлжэ, иимэ үхибүүдые бүридхэлгэ 18 наһа гүйсэхэдэнь, томо зоной тоо руу оруулһанай шалтагһаа дулдыдана, - гэжэ ахамад нарколог-врач мэдээсэбэ.

Гэхэтэй хамта дотоодын хэрэгүүдэй таһагай тоо баримтаар, хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хуули хазагайруулһан ушар баһал ханаа зобоомоор. Нёдондоной тоогоор, архи ууһанай һүүлээр элдэб тодхорто ябадал гаргаһан 581 хүн дотоодын хэрэгүүдэй

таһагта тушаагдаа. 2012 ондо архиин гэмээр эдиршүүлэй хуули һандаргаһан 117 ушар дайралдаа. 22 ушарта наркотигой хорон доро гэмтэ ябадал гаргаа бшуу.

Стационарна аргаар 43 үхибүүд эмшэлэгдээ, тэдэнэй 18-ниинь үншэн хүүгэдэй байшангайхид болон. Мүн олонхи гэртэхин үхибүүдэ наркологин больницада эмшэлүүлхээ һананагүй, юуб гэжэдэ, эндэ үхибүүд томошуултай суг эмшэлэгдэнэ. Энэнь үхибүүдэй сэдхэлэй тэнсүүридэ муу нүлөө үзүүлнэ.

Үнгэрэгшэ жэлдэ 17 мянган үхибүүд шалгалта (тестировани) гараһан байха юм. Тэдэнэй 118-ниинь наркотик хэрэглэнэ гэнэн тэмдэг харуулаа. Энэ шэнжэлэл-элирүүлэгшүүд анонимна, нэрээ хэлэнгүй, нюуса байһан ушарһаа, тэдэ үхибүүдтэй өөр өөртэйнь ойлгууламжын, нэргылэмжын ажал ябуулхань хүшэр байна.

Буряад Республикын Правительствын дэргэдэхи хуулийн наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгэй ба тэдэнэй эрхэ хамгаалгын Комиссиин гэшүүд энэ зүблөөн дээрэ энхэ элүүр, найдамтай ерээдүй халанай эдиршүүлэе хүмүүжүүлгые эрхилдэг эмхинүүдэй ажалыг нэгэдэмэл аргаар ябуула тогтоол баталха тухай шийдхэбэри абаба.

Цырегма САМПИЛОВА.
Авторай фото-зурагууд.

МОНГОЛ ХЭЛЭЭР, УРАН ЗОХЁОЛООР УЛАСХООРОНДЫН ОЮУТАДАЙ ОЛИМПИАДА

Байгша оной апрелин 8-һаа 12 болотор Буряадай гүрэнэй университедтэ I Уласхоорондын оюутадай олимпиада монгол хэлээр, уран зохёолоор үнгэрэгдэжэ байна.

Тус мурьсөөндэ Монгол гүрэнэй, Эрхүүгэй, Забайкалийн (Шэтэ хото) ехэ һургуулинуудай, Буряадай гүрэнэй ехэ һургуулийн Бооһоной филиалай команданууд хабаадана. Энэ олимпиада үнгэрэгжэ байһан манай университедтэй Үндэһэтэнэй гуманитарна институтдай монгол хэлэ бэшгэй талаар эгээл бэрхэ оюутад эндэ мүн лэ бээе туршана.

Түрүүшын үдэр залуушуул монгол хэлээр, хоёрдохи үдэрын монгол уран зохёолоор, аман

зохёолоор эрдэм мэдэсээрэ мурьсэбэ. Монгол хэлэ бэшгэй түүхын, теориин, монгол хэлэнүүдые зэргэсүүлгын талаар даабаринууд оюутада дурадхагдаа. Мүн эндэ хабаадагшад монгол тургата арадуудай аман зохёолой, уран зохёолой текстнүүдые уран һайханай ба хэлэнэй, найруулгын талаһаа шэнжэлгэ хээ, зохёохы даабари дүүргэжэ туршаа. Гадна айлшад Ивалгын дасан, этнографическа музей ошохо хараа, дүнгүүдые согсолһоной удаа Байгал далай ошохо түсэбтэй.

Тус хэмжээ ябуулга Буряад Республикын Эрдэм һуралсалай министрствын дэмжэлгээр үнгэрэгдэнэ.

Олеся РИНЧИНОВА.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2013 оной апрелийн 8-12

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

08.04 11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАТ

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон

(түрүүлэгшэнь А.С.Скосьерская)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжэ-этэ гушан гурбадахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд тухай

09.04 14.00 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

1. "Буряад Республикада эблэрүүлэлгын судьянарай тушаалнуудта томиолог тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

2. "Буряад Республикын Үндээн Хуулин 74-дэхи болон 86-дахи статьянуудта хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

3. "Буряад Республикын Конституционно Сүүдэй усадхагдаһан ушарһаа Буряад Республикын Үндээн Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

4. "Буряад Республикын Конституционно Сүүдые усадхаха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

5. "Буряад Республикын Конституционно Сүүдэй усадхагдаһан ушарһаа Буряад Республикын Конституционно Сүүдэй шийдхэдэг байһан асуудалнуудые Буряад Республикын юрэнхы асуудалнуудай сүүдүүдтэ дамжуулха тухай" федеральна хуулин түлэбье Российн Федерацийн Федеральна Суглаанай Гүрэнэй Дүүмын үзэмжэдэ оруулха талаар Буряад Республикын Арадай Хуралай үүсхэл тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

09.04 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжэ-этэ гушан гурбадахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд тухай

09.04 10.00 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаа-

лиин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхые хамгаалгын талаар хороон

(түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжэ-этэ гушан гурбадахи сессидэ зүбшэн хэлсэгдэхэ асуудалнууд тухай

09.04 14.00 каб.211

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНЕЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

08.04 13.30 Бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Хороонуудта Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)

"Буряад Республикада бюджетүүд хоорондын харилсаанууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

10.04 10.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

"Газар тухай" Буряад Республикын Хуулин 6-дахи статьяда хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

08.04 14.00 каб.119

"Российн Федерацийн Эрхэтэнэй кодексн нэгдэхэ хубин 231-дэхи статьяда хубилалта оруулха тухай" федеральна хуулин түлэбье Российн Федерацийн Федеральна Суглаанай Гүрэнэй Дүүмын зүбшэн хэлсэгдэхэ оруулха талаар Буряад Республикын Арадай Хуралай үүсхэл тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

10.04 10.00 каб.119

"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ этилэй спирт, архиин болон спирттэй зүйлнүүдэй үйлдбэрийе болон эрьсые хуулар гуримшуулгын зарим асуудалнууд тухай" Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай" асуудалаар "дүхэриг шэрээдэ" бэлдэлгэ тухай

11.04 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

"Буряад Республикын гүрэнэй шагналнууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

08.04 14.00 каб.212

"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ ажаһуудаг Российн Федерацийн үндэһэн бага арадуудые гүрэнэй талаһаа дэмжэлгын хэмжээнүүд тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

10.04 14.00 каб.212

"Соёлой баялигай объектүүд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

11.04 14.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

"Буряад Республикада элүүрье хамгаалга тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

08.04 9.00 каб.218

1. "Буряад Республикада Хуулин наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгүүдэй болон тэдэнэй эрхэнүүдые хамгаалгын талаар комиссиууд тухай, мүн тиэхэдэ хотын тойрогуудай болон муниципальна аймагуудай нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн зургаануудта хуулин наһа гүйсөөгүйшүүлэй хэрэгүүдэй болон тэдэнэй эрхэнүүдые хамгаалгын талаар комиссиуудые байгуулха болон ажальеһы эмхидхэхэ талаар гүрэнэй бурин этигэмжэнүүдые олгохо тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

2. "Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ хүдөө нютагуудта, хотын түхэлэй нууриуудта ажаһуудаг, хүдэлдэг мэргэжэлтэдтэ коммунальна хангалгануудай түлөө түлбэрийн талаар үзүүлэгдэдэг социальна дэмжэлгын хэмжээнүүдтэй холбоотой гаргашануудые тэхэрюулэн бусаалгын мүнгэнэй хэмжээ, эрилтэнүүд болон гурим тогтоохо тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

3. "Российн Федерацийн Ажалай кодексн 128-дахи статьяда хубилалта оруулха тухай" 173609-6 дугаарай федеральна хуулин түлэб тухай

4. "нуурин газарнуудай ажаһуугшадые эмээр хангалгын хэмжээ найжаруулхын тула Российн Федерацийн зарим хуули ёһоной актуудта хубилтануудые оруулха тухай" 56509-6 дугаарай федеральна хуулин түлэб тухай

08.04 14.00, 14.30, 15.00, 15.30 каб.218

Нүүдэл хүдэлмэрийн зүблөөн: 1. "Российн Федерацида нуралсал тухай" 2012 оной декабриин 29-нэй 273-ФЗ дугаарай федеральна хуули тухай

2. "Буряад Республикада элүүрье хамгаалга тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

10-11.04 Хяагтын аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаа-лиин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон

оршон тойронхые хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

"Буряад Республикын залогоор найдүүлгын жасын бүридэлдэ ородог хүдэлсэгүй зөөрийн тоолбори тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

08.04 14.00 каб.211

1. "Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ автомобилин харгынүүдаар транспортна хэрэгсэлнүүдэй ябалгыё саг зурада хизаарлалга гү, али хорилго тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

2. "Үмсынгөө хэрэглэмжэдэ эрхэтэдэй модо бэлдэлгын дүрим болон хэмжээнүүд тухай" Буряад Республикын Хуулин 2-дохи статьяда хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

08.04 14.00, 15.00 каб.209

"Буряад Республикада ажаһуугшадые ажалтай болгохо талаар зарим асуудалнуудые гуримшуулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

09.04 10.00 каб.209

"Буряад Республикада гүрэнэй зөөри зонхилгын юрэнхы дүримүүд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

09.04 10.00 каб.211

"Буряад Республикада инвестиционно ажал ябуулгыё гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай" Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай

10.04 14.00 каб.211

"Тушаагдаһан транспортна хэрэгсэлье тухай стоянкада абаашалгын, харууһалалгын болон эзэндэнэ бусаалгын, мүн тиэхэдэ тушаагдаһан транспортна хэрэгсэлье абаашалгын болон харууһалалгын гаргашануудые түлэлгын дүрим тухай" Буряад Республикын Хуулин 6-дахи статьяда хубилтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

11.04 14.00 каб.209

IV. "ДҮХЭРИГ ШЭРЭЭ"

Арадай Хуралда "Российн Федерацийн Коммунист парти" гэнэн политическэ партиин Буряадай таһагай фракци

(хүтэлбэрилэгшэнь Ю.И.Тармаев)

"1928 оной январин 1-нээ 1945 оной декабриин 31 болотор хугасаада түрэнэн эрхэтэдые социальна дэмжэлгын хэмжээнүүд тухай" Буряад Республикын хуулин түлэб тухай

12.04 14.00 Бага танхим

V. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

А.С.Коренев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшын орлогшо

08.04 14.00-17.00 каб.118/326

Ц.Э.Доржиев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хорооны түрүүлэгшэ

09.04 14.00-17.00 каб.118/235

Положение о проведении конкурса

"БУРЯАДАЙ ТҮРҮҮ ХҮНҮҮД" – "ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ"

I. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Организатор конкурса Издательский дом «Буряад үнэн».

2. Цели конкурса:

А) выявление и поощрение жителей, а также выходцев из Республики Бурятия, проживающих на территории других субъектов Российской Федерации и в иностранных государствах, внесших существенный вклад в развитие региона, общества, получивших широкое публичное признание.

Б) сохранение и развитие бурятского языка и литературы;

В) побуждение к творческой деятельности широкого круга читателей;

Г) пропаганда нравственных, патристических и семейных ценностей.

II. ОРГАНИЗАЦИЯ И ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ КОНКУРСА

1. Для проведения конкурса создается жюри, состоящее из редакторов и журналистов изда-

ний Издательского дома «Буряад үнэн», и оргкомитет, состоящий из сотрудников Издательского дома «Буряад үнэн».

2. Конкурс проводится по пяти номинациям:

«Баатар мэргэн» - мужчина, добившийся заметных успехов в своем роде деятельности, внесший заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

«Гуа сээсэн хатан» - женщина, добившаяся заметных успехов в своем роде деятельности, внесшая заметный вклад в развитие своей малой родины и общества в целом.

«Сагаан үбгэн» - мужчина старше 50 лет, имеющий большой авторитет в обществе, заслуживший всеобщее признание как общественный деятель, внесший большой вклад в улучшение благополучия родного народа, повышения значимости общечеловеческих ценностей.

«Аласай холбоон» - уроженцы

Республики Бурятия, проживающие за пределами ее территории, внесшие заметный вклад в поднятие престижа Республики Бурятия на внутригосударственной и международной арене.

«Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр» - мужчина и женщина, находящиеся в браке и являющиеся образцами семейного благополучия, взаимной поддержки и воспитания детей.

3. Конкурс проводится в 2 тура:

I тур – с апреля по июнь

II тур – с июля по сентябрь.

По итогам каждого тура определяются победители в каждой номинации.

4. Победители награждаются дипломами и памятными призами.

5. Авторы лучших творческих работ также награждаются дипломами и призами. Их творческие работы публикуются в сборнике «Лучшие люди Бурятии».

6. Церемония награждения победителей конкурса будет проведена в декабре 2013 года.

III. ПОРЯДОК УЧАСТИЯ В КОНКУРСЕ

Для участия в конкурсе необходимо направить в адрес оргкомитета:

А) заявку на участие, где указывается фамилия, имя, отчество участника конкурса и автора творческой работы, место работы, учебы участника и автора, контактная информация (номера телефонов, адрес электронной почты);

Б) творческую работу об участнике конкурса, рассказывающую непосредственно об участнике и о его достижении (-ях), благодаря которому (-ым) он может быть признан победителем конкурса;

В) фотографию участника конкурса размером не менее 6х9, либо в электронном варианте в формате JPEG.

IV. ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РАБОТ

1. Тексты работ выполняются на бурятском или русском языках

и направляются в электронном варианте в формате Документ Word (doc) в адрес редакции газеты «Буряад үнэн».

2. Требования к оформлению работы: объем не более двух машинописных листов, шрифт 14 пт.

3. Обязательно предоставление фотографии участника конкурса.

V. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОБЕДИТЕЛЕЙ И ПОДВЕДЕНИЕ ИТОГОВ КОНКУРСА

1. Подведение итогов конкурса и определение победителей производится жюри.

2. Критериями при определении победителей выступают:

А) значимость и уникальность достижений участника, публичное признание среди окружающих.

Б) творческий, оригинальный подход к выполнению работы об участнике конкурса, уровень мастерства владения языком.

БЭЛИГТЭЙ ЭДИРШҮҮЛ БУРЯДАЙ ТҮҮХЫЕ ШЭНЭЭР ИРАБА

9-дэхи ангиин шаби **Ардан Дамбаев**ай буряад нэрэнүүдэй нюуса далда удха тухай ажалын эрхим гээд тоологдоо. Захаминай аймагай Санагын дунда хургуулин 10 ангиин шаби **Светлана Санжикова** Хоца Намсараевай «Үүрэй толон» роман соо тогтомол холбоо үгэнүүдые шэнжэлхэнэй түлөө хоёрдохи шангай хуурида хүртөө. Гурбадахи хуурида – Хэжэнгын 1-дэхи дунда хургуулин 8 ангиин хурагша **Бадма Бальжинмаев**.

“Буряад уран зохёол” гэнэн секцидэ Буряад үндэһэн 1-дэхи лицей-интернадай 10 ангиин хурагша **Оксана Дугарова** Д.Эрдынеевэй “Бэри” гэнэн расказаар шэнжэлэлгын ажалаараа шалгаржа, түрүү хуури эзэлбэ. Агын тойрогой Алханын дунда хургуулин шаби **Наталья Ешисамбуева** хоёрдохи хуурида гараа. Хэжэнгын аймагай Худанай дунда хургуулин 10 ангиин шаби **Ханда Дашиинимаева** түрэл нютагайнгаа түрүү домогуудые шэнжэлхэн ажалынгаа түлөө гурбадахи хуурида хүртэһэн байна.

Эдир сэтгүүлшэдэй секцидэ 24 хурагшад мурьсэбэ. Аяар холын Ахын аймагай Саяанай дунда хургуулиһаа дүрбэн хурагшад хабаадаа. 10-дахи ангиин хурагша **Бимба Сайбанова**й Ахын суута хадаша **Ламажап Шарлаевич** Машаев тухай зураглалшуу материал яһала һонирхолтойгоор бэшгэдэһэн байжа, “Буряад үнэндэ” хэблэхээр дурадхагдаа. Мүн Сэсэгма Санжиевагай (Мухар-Шэбэрэй аймагай Хүсөөтын дунда хургуули) Түгнэ голой эхэнэрнүүдэй хори буряадуудай түүхэдэ үзүүлхэн нүлөөн тухай материал баһал хэблэлдэ дурадхагдаа. Жаргалма Жамсарановагай (Хориин 1-дэхи дунда хургуули), Долгор Халзановагай (Новоселенгинскын интернат – хургуули), Буянт Санжиевагай (Мухар-Шэбэрэй аймагай Хошуун-Үзүүрэй дунда хургуули) мэдээсэлэй шэнжэ удхатай ажалнууд

мүн лэ тэмдэглэгдэжэ, “Буряад үнэндэ” хэблэгдэхээр зүбшэгдөө.

Республикын Үндэһэн лицей-интернадай 10-дахи ангиин шаби **Радна Тудупов** түрэл хургуулидань үнгэрһэн шухала үйлэ хэрэгүүдһээ фото-тэмдэглэлнүүдые дурадхаһан байна. Тобшо, тодорхой хэлээр бэлдэгдэһэн энэ фото-материал найшаагдажа, гурбадахи хуури эзэлэе. Захаминай аймагай Санагын дунда хургуулин 9-дэхи ангиин хурагша **Алтана Логиновагай** Санагаһаа гарбалтай Монголой дархан абарга тухай очеркын маягтай материал, мүн замай тэмдэглэлнүүд хоёрдохи шангай хуури эзэлхэдэнь нүлөөлөө. Түнхэнэй аймагай Аршаанай лицей-интернадай 11-дэхи ангиин шаби **Людмила Сыдеевагай** түрэл Улбугай нягтаг тухай хөөрөөн эрхим гэжэ сэтгэнгээ. Гал түймэрэй аймшагтай аюулда абтажа, үнэһэн тоборог болошоһон Улбугайн зон яажа бэе бээ гал сооһоо абарааб, нютагайнгаа зоной баатарлиг зан абари тухай, түрэл тоонтоёо хамтын хүсөөр хэргээн бодхоһон тухайнь зүрхөө хүдэлгэн, ульһа абьяастайгаар хөөрөжэ, хургуулин хүүлээр НГИ-дэ буряад журналистикада хурахаая орохо хүсэлтэй байһанаа мэдүүлбэ.

Дээдэ-Хэжэнгын дунда хургуулин шаби Жаргалма Бадмацыренова, Агын тойрогой Могойтын районой Ага-Хангилай дунда хургуулин шаби **Виктория Гармаева** урмашуулгын шанда хүртэһэн байна. Бэлигтэй шабинарые бэлдэһэн бэрхэ багшанар **Д.Г.Дамдинова, Т.Х.Мархаева, М.Б.Мункуева, Р.Б.Буджапова, Л.Ц.Цырендоржиева** республикын хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын дипломуудаар шагнагдаа.

Үндэһэтэнэй – гуманитарна институтдай директор **Б.Б.Зандараев** түрүүтэй эмхидхэлэй комитет, тус инсти-

Радна Тудупов, Т.В.Самбялова

Б.В.Гындынцыренов бэлэг барюулна

тудай хүндэтэ багшанар горитой ажал бэлүүлээ гээд тэмдэглэлтэй. Буряад Республикын байгуулагдаһаар 90 жэлэй ойн баярай үмэнэ ургажа ябаа эдир үетэниие түрэл орон дайдынгаа түрүү шэнжэлжэ, эхэ буряад хэлэн дээрээ һанал бодолоо тодорхойлыһыень хургажа байһан хүндэтэ

багшанарта доро дохин, баяр хүргөөд, “Буряад үнэн” һонинтой бата холбоо барисаатайгаар хүдэлхыень уржалһанаа дахин дабтаябди.

Туяна САМБЯЛОВА,
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото.

МОНГОЛ ПОЭДТЭЙ УУЛЗАЛГА

Манай дунда хургуулида тээмэндэ Монголой зохёолшодой гэшүүн, яруу найруулагша Хэнтэйн Батхуутай ехэ удхатай, хэрэгтэй, мартагдашагүй уулзалга хурагшадтай, багшанартай болобо.

Буряад хэлэнэй багшанар Ч.В.Хадаев, С.Г.Чагдунова хани халуунаар угтан абаба. Манай багша, Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн В.Д. Цыбиков хуряангыгаар дэлхэйн буряадуудай «Алтаргана-2012» нааданай алтан шагналда хүртэһэн уран шүлэгшын намтар, зохёохы зам тухай хөөрөөд, айлшандаа үгэ үгэбэ. Поэт Хэнтэйн Батхуу зохёохы ажалаа ехэ һонирхолтойгоор хөөрөөд, өөрынгөө зохёоһон «Эжыдээ нэгэ ошоһойб» гэнэн шүлэгөө эндэ сугларагшадтай зүрхэ сэдхэл уяруулмаар уншаба. хургуулин шабинар-Дашеева Ешина, Рантаров Түмэн, Турчанинова Чимита буряад шүлэгүүдые уран гоёор сээжээр уншажа, айлшанай магтаалда хүртэбэ. Поэт хүүгэдтэ хаанаш, хээээдэш ябахандаа, буряад хэлээ мартангүй, буряадаараа хөөрөлдэжэ, хойто үедөө хэлээ дамжуулжа ябахыень уржалба. Номой сангай даагша Е.В.Сакияева баярай үгэнүүдые хэлэжэ, саашадаа энэ холбоо харилсаагаа улам үргэдэжэ, ходел айлшан боложо, ерээжэл байхыень үрээгээ. Найн найхан үйлэ хэрэг дэлгэрхэ болтогой!

Чингис ХАДАЕВ,
Ивалгын аймагай Гүрэлбын
дунда хургуулин
буряад хэлэнэй багша.

Шэнэ номтой танилсалга

«БИ ЭНЭ ОРШОЛОНДО ҮДЭЛӨӨД ЛЭ БУСАХА ГЭЖЭ ЕРЭЭБ...»

Монголой Уран зохёолшодой Холбооной гэшүүн, Намжил Нимбуевай нэрэмжэтэ Уласхоорондын шүлэгшэдэй нааданай “Хас эрдэни алим” шагналда, дэлхэйн буряадуудай “Алтаргана-2012” нааданай алтан шагналда хүртэһэн уран шүлэгшэ Хэнтэйн Батхуугай “Аялгата найхан буряад-монгол хэлэмни” гэнэн ном Улаан-Баатарта хэблэгдэжэ гараба.

Энэ номой онсо илгаань гэхэдэ, монгол, хуушан монгол, буряад, ород хэлэнүүд дээрэ поэдэй шэлэгдэмэл шүлэгүүд үгтэнхэй. Монголһоо буряадшалһан Лопсон Тапхаев, Рахмет Шоймарданов энэ дэлхэйһээ харамтай эртээр халин ошонхой. Эдэ хоёр поэдүүд монголой залуу уран шүлэгшын бэлигыё үндэрөөр сэгнэжэ, түрэл хэлэндэ, мүн ород хэлэндэ (Р.Шоймарданов) ехэ наринаар, гүнзэгы удхыень буримүһэн дамжуулан, зохёолнуудыень оршуулан гээд эли байнал даа.

Монгол хэлэн дээрэ энэ номын “Оршолон” гэжэ нэрлэгдэнхэй. Энэ ойлгосыё олон шүлэгүүд соогоо тодорхойлон, удхыень дэлбэлэн харуулна.

Би энэ оршолондо үдэлөөд лэ бусаха гэжэ ерээб. Үдэлөөд бусахын хоорондо

Наранай эльгэндэ сэнтэһэн шулуунай Хүлэржэ амисахыё үзэхэ гэжэ Үзөөд лэ бусаха гэжэ ерээб... Үшөө иимэ дүрбэн муртэй шүлэг унша:

Үбэрэй хүмэтэй шүлэгэймни дэбтэртэ оршолон багтадаг, Үрэ нимгэн найрагшын сэдхэлдэ зоболон багтадаг.

Богонихон аад, ехэ гүнзэгы философско удхатай шүлэгүүдэйнь нэгэн танай анхаралда:

МАНАЙХИН

Дүү уйлана, Эжы бүүбэйн дуу аялна. Би уурланаб, Аба эмээлэй дуу аялна. Эгэшэмни һая хүбүү түрөө, Үбгөөмни һая амисхал хуряагаа. Манайхин – оршолонгой нулимса, Оршолон – манай нулимса...

Энэ дэлхэйдэ түрэхэн хүнэй амидын оршолон гунигтай, зоболонтой гээд зураглана:

... Нэгээ мүлжэжэ, нүгөөдэнь садаһан Нэрэ, нюургүй хүнэй оршолон...

Хэды тийбэшье, богонихон һаһандаа, эгээлэй юрын ажабайдалдаа хүн жаргал эдлэхэ хуби заяатай гээд поэт түүрэнэ;

уулын арсын, манаанда байһан адуунай, эжыгээ түүһэн аргалай хангал, сабидар һүниин һалхинай үнэр, сагаан гүүнэй һаамай наранай амтан – эдэ бүгэдэ поэдэй мурнууд соо мэдэрэгдэнэ. Еһотой монгол поэдэй оршолон дэлхэйгээ түүрэн магтаһан, уянгата найхан поэзийн дээжэ бүтээл – “Тунгалаг оршолон” гэнэн шүлэгһөө хэһэгтэй танилсалгы:

Энэ тунгалаг үглөөе шамдаа бэлэглэхүү.

Урда һүни би Наранай алтан гургалдаё Дуулуулжа байнаб гэжэ зүүдэлээб. Нарын мүнгэн туулайе Уйлуулжа байнаб гэжэ зүүдэлээб. Энэ тунгалаг үглөөе шамдаа бэлэглэхүү.

... Эрхэхэ дүрбэн сагта шамаяал зүүдэлээб.

Энэ тунгалаг оршолонгыё шамдаа бэлэглэхүү.

Мүнөөдэр 16 сагта Буряад Республикын Үндэһэтэнэй номой санда энэ номтой танилсалгын баяр болохо. Х.Батхуугай нэрэмжэтэ хүүгэд болон залуушуулай уран шүлэгэй урилдаанай түгэсхэлэй шата боложо, илагшадта шангууд барюулагдаха гээд мэдээсэнбди.

Туяна САМБЯЛОВА.

Соёлой министрэй үдын сай бариха үедөө хэһэн хөөрэлдөөн

Тимур Цыбиков: "БУРЯАД ХЭЛЭ ХААНАШЬЕ, ХЭЗЭЭШЬЕ ХЭРЭГЛЭХЭ ХА ЮМ"

Журналистнуудтай заншалта болоһон үдын сай барилганай үедэ соёлой министр республика дотор үнгэргэгдэхэ соёлой хэмжээ ябуулганууд тухай мэдээсээ.

Апрель нарын соёлой гол һонинууд гэбэл, Оперо болон баледэй театрта табигдаһан «Летучий голландец» тухай ганса эндэхи бэшэ, мүн түбэй мэдээсэлдэ бэшэгдэнэ.

- Апрель һара соо театрнуудта харагшад үсөөрдэг. Тиимэһээ театр һонирхолтой найруулганууды табихаяа оролдодог. Һонин проектнууд, жүжгүүд табигдаха. Ханс-Йоахим Фрай гэһэн мэдээжэ режиссёр, хоёр солистнар Германиһаа ерэхэ. Новосибирск хотодо саг үргэлжэ ехэ олон виолончелистнууд ерэдэг ха юм, - гэжэ Тимур Цыбиков мэдээсэбэ.

Хари гүрэнэй ажаябуулагшадые урихада, манай эндэ аяншалга хүгжөөлгэдэ туһатай.

- Англи болон Германиин аяншалагшадые бүхы дэлхэйн оперо болон баледэй театруудаар ябуулха ажал хэдэг зон бии бшуу. Тэдэнэр

манай найруулганууды хараха аргатай. Эндэ ерээд, театрууды харада, иимэ ажал ябуулжа шадаха зон эндэ ажалуудаг ха юм гэжэ ойлгохо. Бидэндэшье онсо юртэмсэ нээгдэхэ, - гэжэ Тимур Гомбожапович тайлбарилба. Буряадай филармониин ажаябуулгын шэнэ хубилалтанууд тухай тэрэ баһал мэдээсэбэ.

- Бидэ мүнөө республикын ажалууды елдэб янзын жанруудтай, бэлигтэй артистнарнуудтай танилсуулхы оролдожо, гастрольнууды үргэдхэхэ зорилго урдаа табинхайбди. Энэниие камерна хүгжэмэй "PIZZICATO" гэһэн фестиваль болон Фабьен Конрад гэһэн дуушанай концерт гэршэлнэ, - гэжэ министр мэдээсэбэ.

Мүн Тимур Цыбиков номой сангуудай ажаябуулгын һонинуудтай хубаладаба. Мүнөө номой сан хадаа хүн бүхэнэй досоохи харилсаанай талмай боложо үгэхэ, хүнэй гүн ухаанай ажаябадалтай холбоотой байха зэргэтэй. Тэрэниие эмхидхэхэ бүхы арга боломжо олгогдонхой.

Буряад Республикын Соёлой министрствын олгуулдаг грант тухай,

тэрэнэй һайн нүлөө тухай хэлсэгдээ. "Ульгэр" гэһэн хүүхэлдэйн театр Сербидэ эмхидхэгдэһэн «Субботица» гэһэн фестивальда хабаадаха аргатай болонхой. Мүн грантуудта Буряад драмын театр, Оперо болон баледэй ба "Байгал" театрууд хүртэһэн байна.

Соёлой министр үнэ сэнгэй политика тухай, соёлой эмхинүүдтэ мүнгэ алтанай дуталдаһан ушарһаа, хэмжээ ябуулгануудай сэн бодхоогдоо гэжэ мэдээсээ. Гадна энэ үнгэргэгдэжэ байһан театральна хаһада оперо болон баледэй театрай хэргэжэ, шэнэ хүсэ ороһон тухай тэмдэглээ.

"Библио-ночь" гэһэн хэмжээ ябуулганууды театрта эмхидхэхэ болон джазова фестиваль үнгэргэхэ тухай проектнууды манай эндэ бэелүүлхэ аргатай байһы мэдүүлбэ.

Заншалта болоһон театруудай мэргэжэлтэ һайндэр ондоогоор эмхидхэхэ тухай һанамжяа министр мэдүүлбэ.

- Хотын гудамжаар дэлгэгдэдэг мэдээжэ артистнарай дүрэтэй баннернууды үлгэхэ бэшэ, харин улаан хибэс харгыгаар ута плати үмдэһэн артист

гэшэлжэ, ёһотойл габьяата шагнал абаһанаа мэдэрхэ бшуу. Гэбэшье үлгөөтэй баннернууд арад зондоо артистнары мэдээжэ болгодог ха юм, - гэжэ тэрэ хэлэбэ.

Мүн соёлой министр журналистнарай элдэб асуудалнуудта харюусаа. Мүнөө үедэ ехэ орёо болоһон буряад хэлэнэй асуудалаар Тимур Цыбиков иигэжэ хэлэбэ:

- Минии һанахада, буряад хэлэн англи хэлэтэй адли зэргэлэн үзэгдэхэ ёһотой. Үхибүүд англи хэлэ 4-дэхи класһаа үзэжэ эхилнэ ха юм. Харин тэрэ хэлэеэ ажабайдалдаа хэрэглэхэ арга боломжо үсөөхэн лэ зондо туддаг. Бэшүүрэй аймагай үхибүүд англи хэлэ хэр хэрэглэхэ хаб? Харин буряад хэлэ хаанашье, хэзээдэшье хэрэглэхэ аргатай ха юм. Хэрбээ буряад хэлэ хүн бүхэн халташы мэдэдэг һаа, жэшэнь, Бэшүүрэй үхибүүд англи хэлэ мэдэдэгтэл адли буряад хэлэ мэдэдэг болобол, буряад хэлэнэй байдал һайжарха һэн, - гэжэ Тимур Цыбиков тоолоно.

Цырегма САМПИЛОВА.

Шэнэ номууд тухай

ЭРДЭНИИН ШЭДИТЭ НҮХЭДТЭЙ ЭХЭ БУРЯАД ХЭЛЭЕЭ ШУДАЛХАЛ

2012-2013 оной һуралсалай жэлэй эхиндэ Буряад Республикын һургуулинуудта мэдээжэ эрдэмтэн-методист Эржэн Нанзатовагай ээлжээтэ хоёрдохи хэблэлэй "Эрдэни" (түрүүшын жэл буряад хэлэ үзэгшэдтэ зориулагдаһан) гэһэн һуралсалай номын ажалай дэбтэртээ тараагдаһан байна.

Энэ ном соо мэдээжэ уран зохиолшодой Н.Дамдиновой, Г.Чимитовэй, Ц.Б.Бадмаевай, Э.Дугаровай, Д.Ошоровой элдэб һонин шүлэгүүд, дуунууд, багахан расказууд ба ород

арадай онтохонууд, таабаринууд ороһон байна.

Номой гадар дээрэ буряад хубсаһатай Эрдэни хүүхэн морин хуур дээрэ энеэбхилэн наадажа байна. Номой эхиндэ Эрдэниин шэдитэ нүхэд - монгол литын 12 жэлнүүд - сэсэгтэ нугада булта сугларада, хөөрэлдэжэ байна. "Гурбан баабгаинууд", "Үнэгэн ба тохорюун", "Шоно ба эшгэд", "Монсуудай" - эдэ ород арадай онтохонууды һурагшад тон дуратайгаар үзэнэ, юундэб гэхэдэ, бага балшар наһанһаа эдэ онтохонууды мэдэхэ байһан тула мүнөө буряад хэлэн дээрэ уншаха-

даа, олон юумэ зэргэсүүлнэ, сасуулна. һурагшад тон дуратайгаар эдэ онтохонууды зүжэглэн наадана.

"Эрдэни" гэһэн ном соогоо Эржэн Патанхановна элдэб һонин, олон янзын даабаринууды оруулһан байна. Нэрлэбэл: "мэдүүлэлнүүды дүүргэгты", "алдуутай зурагууды заһагты", "диалог уншаад", "өөһэдөө үргэлжэлүүлэгты", "зүб харюуень ологты" гэхэ мэтэ.

Энэрхы сэдхэлтэй эжын үхибүүнэйгээ бага наһан тухай ехэ зохидхон шүлэг соо иигэжэ хэлэнэ: "Нэгтэй болоходоо тоб-тобхон гэшхэ-

лээш, хоёртойхон болоходоо хүүгэдэй сэсэрлиг дуратайгаар ошоош..." Номой эсэстэ "Харгын аюулгүйе сахиха журам" зохидхон зурагуудтай тааруулжа үгтэһэн байна. Үдэр бүри харадаг харгын тэмдэгүүды эдир һурагшад буряадаар мэдэдэг болоходоо, хэзээдэшье харгын аюулгүйе сахиха гэжэ найда-наб.

Ном соохи таарама зурагуудай автор - уран зурааша В.П. Алагуева болоно. Энэ ном үзэжэ байһан эдир һурагшад буряад хэлэеэ һайнаар шудалжа, эрдэм ухагаа улам хурсадажа, эрхим

хүбүүд, басагад болохол байха.

Ургажа ябаһан "улаан бургааһад" - манай эдир һурагшад Э. П. Нанзатовагай хэлэһээр, "Эрдэни болон тэрэнэй шэдитэ нүхэдтэй хамта ургажа, үдэр бүхэндэ ухаа нэмэжэ, ерээдүйн эрдэмтэй хүнүүд болохо бээ гэжэ найданабди".

Эржэн Патанхановнада ажалдань үшөө ехэ амжалта хүсэн үлэгшэ

Х.БАЯНДУЕВА, Баргажанай дунда һургуулиин буряад хэлэнэй багша, Росцин Федерациин һуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ.

СЕРГЕЙ БАХЛАЕВАЙ ҮЕ НАНАЙНЬ ТОЛИЛОЛГОНУУД

"Республикын хэблэлэй үйлэдбэри" гэһэн бүлгэмэй хэблэлдэ "Номто" гэһэн эмхи Сергей Бахлаевай "Шэлэгдэмэл зохёолнууд" гэһэн шэнэ номдо нара харуулба. Энэ ном соо Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дай-

най дайшалхы сэрэгшэ, ажалай ветеран Сергей Антонович БАХЛАЕВАЙ үе наһандаа бэшэжэ, зохёожо байһан толилолгонууд оруулагдаа.

Сергей Бахлаев хадаа 1942 ондо түрэнэн эсэгэ Антон Даргановичтай суг хамта Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда мордоһон намтартай. Зүүн зүгэй фронтдо 18-тайхан наһанһаа хабаадаһан залуу сэрэгшэн дайнай һүүлээр Яруунын аймагай эхин шатын һургуулиин даагшаар хүдэлжэ эхилһэн юм. 1955 ондо гурбан жэлэй партийна һургуулида эльгэгдээ. Тэрэл үедөө Буряадай Хүдөө ажыхын институтта зоотехнигэй мэргэжэлдэ һуража дүүргээ. 1968 ондо сугтаа һураһан нүхэрнэй, Дамби-Жалсан Дондоков, тэрэ үедэ Агын тойрогой Согто-Хангил колхозой түрүүлэгшээр ябаһан, хамта хүдэлхээ

уриһан юм.

Хоёр жэлэй туршада орлогшоор хүдэлһөөр, хүршэ Гүнэйн колхозой түрүүлэгшээр томилогдон байһа. Тэрэнэй хүтэлбэри доро хонин ажыхын үүлтэр һайжаруулха ажал ехэ хэгдээ. Тэрэ үеын зоной хэлэгшээр, бүдүүн хусын хайшалагдаһан ноһон 15 килограмм жэн татаа, зарим хониной ноһон 20-23 килограмм жэн хүрэжэ байгаа гэдэг. Хүтэлбэрилэгшын ажалдаа ганса ажыхы бэшэ, мүн нютаг зоной ажалуудал өөдөн болгохы оролдодог байгаа. Гүнэй нютагта хоёр дабхар шэнэ һургуули баруулжа шадаа. Сергей Антонович Агын КПСС-эй РК-гай болон ажалшадай Сөвөдэй аймагай гүйсэдхэхы комитэдэй Хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагдаһан, "Габьяата ажалай түлөө" гэһэн медальда хүртэһэн юм.

1974 ондо Ярууна нюта-

гаа бусажа, Ульдергын сомоной соведэй түрүүлэгшээр ажаллаһан байна.

Сергей Антонович наһанайнгаа амаралтада гараад, хуушан монгол бэшгээр һонирхдог һэн. Монгол бэшэг үзэхэ ном Галсан гэбшэ Гүнэйдэ ажалуудадань бэлэг үгэһэн юм.

Сергей Бахлаевай бэшэһэн олон толилолгонууд, статья, зураглалнууд хэблэгдэжэ эхилээ. Ехэнхидээ буряад арадай хэлэ бэшэг, соёл, ёһо заншалай хүгжэлтэдэ хабаатай ажалнууды бэшэдэг һэн. Республикын клиникын госпиталиин эмшэдэй гүйлтаар түбэд аргаар "Шуһа ха-наха судар" ород хэлэн дээрэ оршуулһан байна. Хүүгэдтэ зориулагдаһан номууды гаргаа.

Зохёохы ажалай түлөө Росцин Федерациин Журналистнуудай холбооной гэшүүнээр абтаһан юм. Олон жэлдэ

хүдэлһэнэй түлөө Арадай Хуралай грамотаар шагнагдаа.

Сергей Антонович ба Анна Алагуевнагай үри хүүгэд эсэгынгэ нэрэ мүнхэлжэ, энэ ном бэлэг болгон хэблэбэ.

Цырегма САМПИЛОВА.

АРАДТАА ТУНАТАЙ

Оршолонто юртэмсэ дээрэ оройдоол нэгэ дахин хүнэй бэе бээлжэ түрөөд, нэгэл наһа наһалнабди. Заха хизааргүй замбуулин, заха үзүүргүй сагай далайн дунда хүнэй наһан одо мүшэтэ огторгойдо зурагад гээд лэ, нюдэ сабшаха зуура үнгэршэһэн холир мэтэ ха юм даа. Энэ дээрэһэ заяагдаһан наһая аргагүй наринаар үнгэргэхэ гэжэ хүн бүхэн хэды оролдожо, хэды бээе нарилжа ябаашье наа, сагай эрхэ байдалһаа, үндэр наһатай болоходоо гү, али ажамидаралдамнай ушарһан али болохо хүлээгдээгүй гэнтын шалтагаанһаа боложо, бэе тамиртаа арга хүүлэхэ гэжэ эмнэлгын газарта орохо баатай болодогбди.

Эмнэлгын газарта эрхыдээ эмтэй, долёобортоо домтой эмшэн мэргэжэлтэд аргагүй ехэ харюусалгаяа мэдэржэ, үбшэ зоболонһоо хүниие аршалха, сүлөөлхэ зорилготой бүхы эрдэм мэдэсээ, ухаан бодолоо, бэлиг шадабарияа зорюулдаг. Эмшэн хүнэй мэргэжэл шэлэжэ, энэ шухала ажал хэрэгтэ бүхы наһаяа зорюулһан хүнэй үүргэ, табисуур аргагүй ехэ аша буянтай. Илангаяа хүнэй наһа абарха гэхэн гансал зорилготой, хэдэн саг таһалгаряагүйгөөр арга хэжэ, үбшэнтэнэй амин дээрэ хэдэн саг хүл дээрээ зогсодог хирург хүнэй мэргэжэл тон өөрын онсо шэнжэтэй, аргагүй шухала мэргэжэл гэжэ тэмдэглэлтэй.

Хүндэтэ уншагша, Н.А.Семашкин нэрэмжэтэ республиканска больницада хамтада-хамал хирургическа отделение мүнөө даажа ябаһан хирург мэргэжэлтэй Галан Дамбиевич Гунзынов тухай хөөржэ үгэхэ, танилсуулха хүсэлтэйб. Арад зомнай энэ үе сагайнгаа эрхим дээжэ хүбүүдые мэдэжэ, танижа ябаха зэргэтэй ха юм даа.

Хэжэнгын аймагай баруун урда захда оршодог Хөөрхэ гэжэ найхан нютагта түрэн Галан Дамбиевич нютаг нугадаа хүндэтэй, олон жэлдэ хүтэлбэрлэгшын тушаалда түрүү зэргэдэ хүдэлжэ ябаһан Дамби-Нима Гунзынович Гунзыновай гэр бүлын долоон үхибүүдэй дүрбээдхи үхибүүн боложо түрөөд, саарһан дээрэ нэрэтэй, саһан дээрэ мүртэй болоһон намтартай. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай болон ажалы ветеран Дамби-Нима Гунзыновичтай (нютагайнгаа зоной дунда Дамби ахай гэжэ алдаршаһан) олон удаа уулзаһан байнаб. Ажал хэрэг, хүн зоной хоорондох харилсаан, шэнэ сагай шэмэрүүн байдал тухай удаан удхалжа хөөрэлдэдэг, хургаали, заабариеннь хүндэлжэ шагнадаг нютагаймни хүнүүдэй нэгэн байһан юм.

1973 ондо Галан хүбүүн Дээдэ Хэжэнгын дунда хургуули амжалттай дүүргээд, Шэтын областин түб болохо Шэтэ хотын эмшэнэй дээдэ хургуулида орожо хураха хубитай байба. Оюутан ябаханаа хойшо эмшэн мэргэжэлэй ороо нюусануудые шуналтайгаар шудалхаа гадуур бэе тамир хүмүүжүүлгын нэгэ халбари болохо боксын секцидэ ябажа, олон тоото үндэр хэмжээнэй мурьсөөнүүдтэ амжалттай хабдаажа, илалтануудые туйлаһан намтартай. Бэе тамираа хорижо ябаха гэшэ хүнэй хүнгэн бэшэ наһанай замда аргагүй ехэ туһа нүлөөтэй гэжэ мэдэнэбди. Бэе махабад хатуужуулха, хүдэржэхөө эхилээд, хамагай түрүүн хүнэй зан абаришье хүмүүжэжэ, ажабайдалдань ушарһан али болохо бэрхэшээлнүүдһээ түнхаридаггүй, түбэнэн юумэндэ мүхөөгөө үгтэнгүй, урагшаал

эрмэлзэдэг заншалтай болодог хэмнай даа.

Галан 1979 ондо дээдэ хургуулияа эрхимээр дүүргээд, нютагаа бусажа, жэлэй хугасаада республиканска больницын дэргэдэ интернатура (гол мэргэжэлдээ шэлжэн орохо хуралсал, ажал) гараад, Бурядай АССР-эй Элүүр энхые хамгаалгын министрствын дэргэдэхи 3-дахи больницада болон Н.А.Семашкин нэрэмжэтэ республиканска больницада хирург мэргэжэлээрэ юһэн жэл амжалттай хүдэлһэн намтартай. Энэ хугасаада Галан Дамбиевич шэлһэн мэргэжэлдээ дүршэжэ, эрдэм мэдэсээ улам гүнзэгүүрлэжэ, олон тоото ороо шухаг операцинуудые - мээс заһалай эмнэлгэ, арга хэжэ, олохон үбшэнтэнэй амин наһыень абарһан, аршалһан байха юм. Тэрээнһээ гадуур "Санавиаци" гэжэ нэрлэгдэдэг түргэн туһаламжа үзүүлэхэ зорилготой республикынгаа хүдөө аймагай больницануудта дүршэл эхэтэй хирург мэргэжэлтэд анхан самолёдоор, һүүлэй үедэ хүнгэн машинаар дүтэ дүтэ гэнгүй, холье холо гэнгүй ошожо, харгыда гараха аргагүй болоһон үбшэнтэндэ ороо шухаг операцинуудые хэдэг юм. Энэ хэрэгтэ сугтаа хүдэлжэ ябаһан нүхэдтээ хамта Галан Дамбиевич эдбхитэйгээр хабдаалсажа, олон үбшэнтэнэй бэе махабадта аргагүй ехэ туһа үзүүлһэн байха юм.

1989 ондо Галан Дамбиевич эрдэм мэдэсээ улам үргэдхэхэ, гүнзэгүүрлэхэ зорилготой СССР-эй медицинаны эрдэмэй академиин Бүхэсоюзна хирургин эрдэмэй түбтэ аспирантурада орохо хубитай байжа, дэлхэйдэ мэдэжэ болоһон медицинаны эрдэмэй доктор, профессор А.К.Ерамишанцевай хүтэлбэри доро хуралсалаа үргэлжэлүүлбэ. Аспирантурада хурахадаа, "Оценка возможностей прогноза и профилактики послеоперационных осложнений у больных циррозом печени, portalной гипертензией" гэжэ хамгаалха диссертацингаа темэ Галан Дамбиевич багшатаа тодорхойлохо баталаад, хуралсалаа эхилһэн байха юм.

Галан Дамбиевич Москвада хуража байхадаа, шэнэ сагай танигдаагүй амисхалай арад зоной ажамидаралда аргагүй ехэ хубилалтануудые асаржа байһан үедэ дайралдаһан байна. 1991 ондо гүрэн түрүмнай байдалай эгсэ хубилсахада, Москва хотодо гэр бүлэтээ гүрэнэй зүгһөө үгтэдэг стипенди дээрэ ажамидархада хэды хүшэр хүндэ байгаашье наань, Галан Дамбиевич тунхариха байгаагүй. "Тэрэ үедэ гүрэн түрэ соохи байдалайнай тад ондоо шэглэлтэй боложо, хубилжа байһан үедэ түрэл нютагһаа холо хураха гэшэ хүндэшэг байһан юм. Гэр бүлөө абажа ябаһан хадаа таарамжатай байрада түбхинэхэ хэ-

рэгтэй байгаа. Тэрээнһээ гадуур совет засагай үедэ ерэн солхооб болохо стипендимнай хайн тоотой байһан юм. Саг эрид хубилжа, эдэз хоолой, хубсаһа хунарай сэнгүүдэй хуга ургашахада, ерэн солхообнай мүртэй юумэ хүшэрхөө болишобо. ханагдаа, хүлээгдээгүй байдалай хүрэхэ ерэхэдэ, хуралсалайнгаа хажуугаар ажал хэжэ баатай болодоо һэн. Хэшээлдээ үрдихэ гэжэ хара эртэ бодоод гү, али үдэшэ орой дворнигой ажал хэжэ ябахандаа: "Москвагай шорой хамахаа ерээ гэшэ гүб, али хурахаа гү гэхэн бодол зарим үедэ толгойдо ородог хэн", - гэжэ Галан Дамбиевич тэрэ үеынгөө хүндэ сагуудые дурсан ханажа энебхилнэ.

«Профессор А.К. Ерамишанцевай хүтэлбэри доро хуража байхадмни, СССР гүрэндэ анха түрүүн хүнэй эльгэ нэлгэжэ хуулгаха гэжэ гүрэн түрэн зүгһөө зүбшөөл абанхай айхабтар ороо хүндэ операцин бэлэдхэлэй ажал тэрэ эхилжэ байһан юм. Багшынгаа энэ шухала туршалгын ажалнуудтань хам оролсожо, хабдаада хубитай байгаа. Энэ ажалдань, мүн лэ хабдаалсажа байһан элитэ мэдээжэ эмшэд, Россиин медицинаны эрдэмэй академиин академик С.В. Готье, медицинаны эрдэмэй доктор, профессор А.Г.Шерцингер, медицинаны эрдэмэй доктор, профессор В.М.Лебезев (энэ баян дүршэлтэй эрдэмтэ хирург 2000-2004 онуудта докторантурада хурахадамни, хүтэлбэрлэгшэмни байһан юм), медицинаны эрдэмэй докторнууд, профессорнууд К.Н.Цацаниди, А.В.Пугаев, А.Б.Молитвословов, О.Г.Скипенко, болон бусадтай хамта хүдэлжэ, энэ дээрэ дурсагдаһан нүхэдэй баян дүршэлтэй дүтэ танилсаха арга боломжотой байгаа. Энэ дүршэлни саашанхи ажал хэрэгүүдтэмни ехэ туһа нэмэри боложо үгэһэн юм. Эдэ нүхэдтээ, мүн академик А.Ф.Черноусовтай мүнөөшье харилсаагаа үргэлжэлүүлһэн зандааб", - гэжэ Галан Дамбиевич тэмдэглэнэ.

Галан Дамбиевич аспирантурада хуража ябахандаа, гансал энэ диссертацингаа темые гол шэглэл болгожо ябаагүй, багшынгаа ороо ажалда хам орожо хамһалсахаа гадуур ороймнай ниислэл хотын дээдэ гарай мэргэжэлтэдэй хэһэн операцинуудта өөрынгөө эдбхи үүсхэлээр хабдаалсажа, олон дүршэлнүүдтэйн дүтэ танилсахые эрмэлзэдэг байба. Илангаяа манай Улаан-Үдэдэ хэгдээдгүй операцинууд аспирантын анхарал ехэ татадаг байһан юм. Жэшэнь, хүндэ шанарай операцинуудые абажа хараха болоо наа, нойрто, улаан хоолойдо, эльгэндэ, нэлһэнэй замай элдэб үбшэндэ, эльгэндэ хамаатай худаһануудта хэһэн операци-

нуудай шэнэ онол аргуудые Галан Дамбиевич хадуун абажа, дүршэл шадабарияа улам баяжуулхые оролдожо ябаа.

Галан Дамбиевич Гунзынов 1992 оной октябрь наһа соо диссертацияа амжалтатайгаар хамгаалаад, медицинаны эрдэмэй кандидат гэхэн нэрэ зэргэтэй болоһон юм. Тиэхэдэ профессор А.К.Ерамишанцев Галан Дамбиевичай гарыень халуунаар аджажа: "Эльгэ хуулгаха операцин түсэб бээлүүлжэ, ходо сүлөөгүй байһан дээрэһээ шамда ханаһан соогоо гүйсэд дүүрэн туһа хэжэ шадабагүйб. Өөрынгөө оролдолгын хүсөөр ехэ ажал хэжэ гарабаш. Минии хүдэлжэ байһан энэ клиникэдэ үлэжэ, намтай сугтаа хүдэлхыешни уринаб. Энэ диссертацингаа темые саашан үргэлжэлүүлбэлшини, үбшэнтэдтэ ехэ туһа хүргэхэ байна. Аспирантнуудые хажуудашни туһалагша болгожо үгэхэб. Гурбан жэл тухай хүдэлөөд, докторско диссертаци хамгаалха арга боломжотой болохо байгаа", - гэжэ дурадхал оруулһан байха юм. Бэлигтэй хирург А.К.Ерамишанцев шаби бүхэндөө иимэ дурадхал оруулдаггүй байгаа. Галан Дамбиевич Москва хотодо үлэжэ хүдэлхэ хэды арга боломжотой байбашье, тэрэ үе сагта гүрэн түрэ доторнай ажамидаралай хүндэ болоод байһан ушарһаа уламжалан, нютагаа бусажа ерэхэн юм.

***

Буряад ороймнай урдаа хараха республиканска больницын хирургическа отделени ударидажа байһан бэлигтэй эмшэн, медицинаны эрдэмэй доктор, Россиин габьяата, Бурядай арадай врач Еши Няноевич Цыбиковэй хүтэлбэри доро ажалаа үргэлжэлүүлхэдэ, бэлигтэй хирургын ударидалга доро Галан Дамбиевич шэнэ онол аргуудые хэрэглэжэ, олон ороо операцинуудые хэжэ, хүндэ үбшэнтэндэ ехэ туһаламжа үзүүлһэн байдаг. Хүндэ үбшэнтэндэ хайн эмнэлгэ хэлхээ гадна аргагүй нарин хандлажэ, харууһан хэрэгтэй. Эдэ бүгэдые жэншэдгүй бээлүүлжэ ябаха гэшэ эмшэн хүнэй эдбхи болон оролдолгоһоо аргагүй ехээр дулдыдадаг. Галан Дамбиевич Москва хотодо шудалжа ерэхэн эрдэмээ Буряад орондоо эдбхитэйгээр хэрэглэжэ, шэлжүүлжэ эхилһэн юм. Жэшээлдэ, нэлһэнэй урдадаг замай элдэб ушараар уйтархада, хүнэй бэе шарлажа, хүндэ байдалда ородог. Энэ үбшые эмшэлхэ шэнэ онол аргуудые хэрэглэжэ, олон үбшэнтэндэ арга хэжэ абарһан байна. Монгол ороймэй эмшэдэй урилгаар ошожо, иимэ түхэлэй болон бусадшые олон тоото операцинуудые амжалтатайгаар бээлүүлһэн юм.

Москва хотодо профессор К.Н.Цацанидин найман саг хүл

дээрээ зогсожо, нойр тайраха операци хэшыень Галан Дамбиевич хаража, хабдаалсажа, энэ бэлигтэй эмшэнэй ороо онол аргыень Улаан-Үдээз бусажа ерээд, шэлжүүлэн хэрэглэжэ, олон үбшэнтэнэй наһыень абарһан юм. Бэлигтэй хирург Галан Дамбиевичай үшөө нэгэ амжалтыень тодорхойлбол, юумэ алдажа уугаад дүрэнһөө гү, али бадаган болоод хабдажа уйтарһан улаан хоолойдо арга хэхэдээ, шэнэ онол аргын хүсөөр хотоор гү, али нэгэ наа, бүдүүн гэдэхээр залгажа хэһэн операци олон тоото үбшэнтэндэ аргагүй туһатай арга боложо, амин наһыень утадхана байдаг. Тэрээнһээ гадуур элдэб янзын эльгэнэй үбшэнуудтэ операцинуудые урагшатайгаар нютагтаа нэбтэрүүлһэн юм.

Эдэ туйлаһан амжалтанууд дээрээ Г.Д.Гунзынов тогтожо байгаагүй, эрдэм мэдэсээ улам мүлхихэ, улам үндэр хэмжээндэ гаргаха хүсэлтэй 2000-2004 онуудта Москва хотодо докторантурада хуралсалаа үргэлжэлүүлхэдэ, "Портоковальное шунтирование у больных с внемеченочной portalной гипертензией" гэжэ темээр диссертацияа амжалттай хамгаалжа, "Медицинаны эрдэмэй доктор" гэхэн эрдэмэй нэрэ зэргэтэй болобо. Буряад ороноо бусажа ерээд, республиканска больницын 1-дэхи хирургическа отделение даагшаар томилогдожо, зургаан жэлэй хугасаада амжалттай ажаллаба. 2010 ондо хубилалта боложо, тус больницынгаа хамтадамал хирургическа отделение хүтэлбэрлэб. Мүнөө түлэг наһандаа ябаһан Галан Дамбиевич Гунзынов бүхы эрдэм мэдэсээ аша буянтай ажал хэрэгтээ гүйсэд дүүрэн зорюулжа, олон тоото үбшэнтэндэ аргагүй ехэ туһа хүргэжэ ябаханаа гадуур Гүрэнэй багшын дээдэ хургуулин медицинаны факультеттэ профессорэй тушаал зэргэтэй госпитальна хирургин кафедрада ажаллажа, залуу халааниие хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһа нэмэри оруула. Мүн интернатура ба клиническэ ординатура гаража байһан залуу мэргэжэлтэдэй хүтэлбэрлэжэ, баян дүршэл шадабарияа дамжуулдаг, хубаалдадаг юм. Тэрээнһээ гадуур Россиин медицинаны эрдэмэй академиин Сибириниин отделениин филиалай түрүү эрдэмтэн.

Галан Дамбиевич Гунзынов эмшэлэлгын, багшын, эрдэмэй ажалнуудые эрхимээр туйлажа ябаханаа гадуур гүрэн түрэнгөө хүгжэлтын замда болон арад зоноймнай ажабайдалда ушардаг дутуу дундануудтань ханалаа табижа, тэдэниие усадхаха хэрэгтэ таарамжатай хэмжээ ябуулгануудые дурадхажа, олоонитын ажалда эдбхитэйгээр хабдаадаг, буряад арадаймнай түрүү хүбүүдэй нэгэн болоно. Наһанайнгаа нүхэр, эмшэн мэргэжэлтэй Зоя Чимитгалсановнатаа хоёр хүбүүдые хүмүүжүүлжэ, ажабайдалай үргэн замда гаргажа ябанад.

"Буряад ороймэй эрхим хүнүүд" гэжэ "Буряад үнэн" һониноймнай үнгэргэдэг заншала конкүрсын дунгөөр "Баатар мэргэн" гэжэ номинациин лауреат, Россиин габьяата болон Буряад Республиканы арадай врач, медицинаны эрдэмэй доктор, эрхыдээ эмтэй эмшэн, хирург мэргэжэлтэй Галан Дамбиевич Гунзыновай ороо шухала ажал хэрэгтэн амжалта, гэр бүлэдэнь зол жаргал үреэжэ, олон найхан жэлнүүдтэ арад түмэндөө аша туһатай ябыш даа!" гэжэ хүсэхэ дуран хүрэнэ.

Доржо СУЛЬТИМОВ.

Георгий Цыренович ДАШАБЫЛОВАЙ 75 жэлэй ойдо

ХОЛО ДҮҮШЬЕ ҺАА, НҮХЭРНИ ҺЭН

Георгий Цыренович ДАШАБЫЛОВ Буряадай Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институт (мүнөө университет болонхой), Москвагай партийна дээдэ хургуули дүүргээд, «Буряад үнэн» сонинной соёлой таһагыг даагшаар хүдэлмэрилһэнэйгөө һүүлээр бэлигтэй уран зохёолшон гэжэ үргэн Буряад орон дотор, мүн холо саагуур мэдээжэ болонхой, шүлэг, найруулга болоһон түүжануудыг бэшэжэ, олон номуудыг хэблүүлэнхэй хүн «Байгал» журналда ажаллахаар 1978 ондо уригдаһан юм.

Би Георгий Цыреновиче үнинэй таниха һаабзаб даа. «Буряад үнэн» сонинной соёлой болон хургуулиин таһагыг даажа байхадаа, минии шүлэг болон баснинуудыг дуратайгаар толилогшо һэн. Илангаяа хүүгэдтэ зорюулһан зохёолнуудни олоор хэблэгдэгшэ бэлэй. Наһаар олон жэлэй илгаатайшыг һаа, бидэ нүхэсэһэн байгаабди. Тээд би нэгэ хамаагүйшгэ зантай хүмби. Зохёохы ажалтай холо ахашыг, холо дүүшыг хүнүүдтэй адли болон, эжэлшэн нүхэсэхэш. Тиин би бүри үнихэнэй Дашабыловыг «Гоошо-Тогоошо» гэжэ нэрлэдэг болоһон байгааб.

Тиин Гоошо-Тогоошо тоёо хамта ажалладаг болобди. Журналай ажал гээшэ уран зохёолой ажал ха юм даа, дүй дүршэлтэй Георгий Дашабыловта тус ажал шэнэ бэшэ һэн бээ, «Буряадхан үнэндөө» хэжэ байһан ажалынь ха юм, зүгөөр хүдэлмэриинь байһан ондоо, таһалгань, шэрэнь ондоо. Сэтгүүлдэ ороһон зохёолнуудыг хинажа, хэблэдэ бэлдэхэ, өөрынгөө бэшэһэн зүйлнүүдыг тусхай дугаарта орохоор түсэблөөд толилох. Мүн тиихэдэ уран зохёолшодой томоһон зохёолнуудыг зүбшэн хэлсэлгэдэ табиха.

Георгий Цыренович анханай нарин нягта хүн тула ажалайнгаа талаар гурум журамтай, эдэбхитэй нүхэр бэлэй. Хүдэлмэридөө хожомдохо гэжэ байхагүй, «Буряад үнэн» сониндо энэ талаар нарилжа һураашань харагдадаг һэн. Тээдшыг зүблэлтэ засагай эмхи зургаануудай журам сахил шанга байгаа ха юм даа. Харин мүнөө «Һула табигдаһан һур» болодоггүй һаань, һайн байгаа... Сэтгүүлэймнай ахмад редактораар Сергей Сульгимович Цырендоржиев хүдэлмэрилжэ байгаа. Георгий Дашабыловтай нэгэ үеын нүхэд, «Буряад үнэндэ» хамта ажаллаһан хүнүүд «Байгал» сэтгүүлэй ажал хэрэгыг жэншэдгүй һайнаар ябуулһан түүхэтэй.

Долоон хоногто таба дахин гаража байдаг сониндо хүдэлмэрилхэ гээшэ хүндэ гэжэ мэдээжэ. Үдэр бүри өөрөө бэшэхэ, хүнэй бэшэһэн зүйлнүүдыг толилохор бэлдэхэ хэрэгтэй. «Оёоргүй торхо» гэжэ хэлсэдэг. Хэдышыг олон сэтгүүлшэдэй, сурбалжалагшадтай хэдышыг ехыг бэшээ һаа, үдэр бүхэндэ «аса, алеэ наашань» гэжэл байха. Тээд «Байгал» сэтгүүлэй ажалыг хүнгэн, бэлэн гэжэ һанажа болохогүй. Хоёр һарадаа нэгэ гарадаг гээд, һанаа амар һажжа болохогүй. Буряад дугаарыг гурбан хүн бүридхэдэг байхабди: Гарма-Доди Дамбаев - расказ, туужа, Георгий Дашабылов - шүлэг, очерк, публицистик хэблэлдэ бэлдэхэ, би оршуулга хэжэб. Гол түлэб орос хэлэн дээрэ ажалладаг ахмад редакторнай прозаик хадаа хаа-яа буряад томо роман гү, али туужа хинан заһажархиха, үгы һаа, өөрөө ханатай зузаан зохёол бэшэжэрхихэ. Энэнь буряад таһагайхидта ехэ туһа болодог һэн.

Иигэжэ би Гоошо-Тогоошо тоёо долоон жэл эбтэй ээтэй хүдэлмэрилөөб, нэгэтэшыг үгээ ойлголсожо ядаһан, адаряатаһан, хэрэлдэһэн юумэн байхагүй. Һайндэрэй, Сагаалганай үедэ бэе бээдэ айлшаладсадаг байгаабди, уран зохёолшодой зуһаланда уулзалгануудыг оло эмхидхээ зон бээбди.

Георгий Цыренович бүдүүн хэлбэриин хүн һэн. Бүдүүрхүү бэшэ ааб даа, түни түбшэн зантай, бараатай томо, абари һайтай, жэжэ юумэндэ һүүһай гэхэгүй, олон үгэгүй, тиимэ иимэ юумэ хэхэб гэжэ урид дуугархагүй, хэрбээ хэлээ һаа, хэлһэндээ заатагүй хүрэдэг һэн. Тиимэ хүн алибаа хүнүүдээр багтажа ядадаггүй, нүхэд олонтой байдаг. Гоша хүхюун зугаатай нүхэр бэлэй, «ноохо-ноохо», «тэрэнээ тиигээд тиидхүүд даяа» - гэжэ энеэбхилэн байжа зорюута баргажанайһаар дуугардаг һэн.

Георгий Дашабылов үхибүүдтэшыг зорюулжа, энеэдэтэй урихан шүлэгүүдыг, зохидхон үгүүлэлнүүдыг бэшэдэг, тэдэнээ «Байгал» сэтгүүлдэ, «Буряад үнэн» сониндо толилуулдаг, хүүгэдтэ гэжэ гаргагдадаг тусхай номуудта хэблүүлдэг бэлэй.

1991 ондо поэт Лопсон Тапхаевай хинан шалгажа гаргаһан «Хонхо сээсүүд» гэжэ ном соо Георгий Дашабыловай «Минии табан нүхэд» гэдэн ехэ һонин табан шүлэг тунхаглагдаһан юм. Тэдэ шүлэгүүдһээ хэһэгынь багашуулай һонорто дурадханаб.

УНАГАН
Шарахан үнгэ зүһэтэй,
Харахан зөөлэн нюдэтэй.
Аляа хонгор унаган
Аяг ааша ехэтэй.

БОТОГОН
Энхэргэн мээхэй
Энгинһээ гараһан
Борохон хөөрхэн
Ботогон баарһан.

ТУГАЛ
Бүлээхэн хүмбэйгөө
Хүлээхэн хэсүү -
Улаахан тугалнай
Удаахан тэсээ.

ХУРЫГАН
Хүн сагаан үнгэтэй
Хургы торгон дэгэлтэй
Хурьгахамнай энэ
Хургажа хэбтэнэ.

ЭШЭГЭН
Малай олоной нэгэн
Манай шуран эшэгэн
Үльгэрэй Бабана тэхэ
Үнэхөөрөө гэгдэхэ.

Г.Ц.Дашабылов шүлэг, расказ, туужанууд соогоо түрэнэн гараһан Хэжэнгэ нютагаа алдаршуулан магтаһан, нютаг зонойнгоо ашата хэрэгыг уран һайханаар дэлбэлэн харуулаһан байна. Тиимэһээ тэрэ нютагайнгаа хүн зоной дунда ехэ хүндэтэй ябаа, мүнөөшыг һайн үгөөр дурдуулһаар.

Поэт Георгий Дашабылов олон гоё һайхан дуунуудыг

зохёожо, ехэ алдар сууда хүртэһэн түүхэтэй. Хэжэнгэһээ гараһан нэрэ солото композиторнууд Бау Ямпиллов Жигжит Батуев хоёр нютагайнгаа поэт хүбүүнэй үгэ дээрэ дуу бэшэхэ дуратай агша һэн. Тиихэдэ Георгий Цыреновичэй үеын композиторнууд Базар Цырендашиев, Анатолий Андреев, Сергей Манжигеев олон дуу бэшэһэн юм. Эдэ композиторнуудта поэдэй мэндэ ябаханда дамжуулаһан дуунай үгэнүүд байһан байха, тэдэ шүлэгүүдынь дуун болохонь лабтай.

Һүүлэй жэлнүүдтэ Гоша залуу композитор Пүрбэ Дамирановтай зохёохы ажалаараа таража, суг хамта хэдэн һайхан дуу бэшээ бэлэй. «Хүлээжэл байнаб» гэдэн дууниинь Буряад ороноймнай Соёлой яаманай

Георгий Дашабылов, Цыден Галсанов

«Байгал» журналай редакцинхид Ардан Ангархаевтай

1990 ондо соносхоһон «Эрхим эстрадна дуунай» анхадугаар конкурсдо илажа, лауреат болоно, нэгэдэхи шанда хүртөө һэн. «Хүлээжэл байнаб» гэжэ дууень тиихэдэ Буряад Республикын арадай дуушан, олон тоото дуунай мүрысөөнүүдтэ толотомо илалта туйлаһан Хажидмаа Аюржанаева гайхалта уран гоёор дуулаа һэн, мүнөөшыг һайндэрэй концертнүүдтэ, гастролээр орон соогуураа, хилын саагуур ябахандаа, заатагүй дууладаг.

Хабарай шүбүүдай
Хабатай үедэ
Ханилсан нүхэрни
Ерэхэб гээ бэлэйш.
Хабарай шүбүүды
Баярлан угтаалби -
Ханилсам, ши мүнөө
Хаанабши, хаанабши?
Хүлээнэб би шамайгаа,
Хүлээжэл байнаб.

Буряадай гүрэнэй Х.Намсараевай нэрэмжэтэ буряад драмын театрта Георгий Дашабыловай «Тэрэ хабарай ургынууд» гэжэ шүлэг, дуунуудаар шэмэглэгдэһэн һонин зүжэг табигдаа һэн. Тэрэ зүжэгэй хүгжэм болон дуунуудыг театрай тусхай композитор Владлен Пантаев зохёогоо һэн. Поэт композитор хоёр дүтөөр нүхэсэжэ, хамта олон һайхан дуунуудыг найруулаа. «Сэдьхэлэй дуун», «Хэлэлши», «Ган-

саарааб» болон бусад удха түгэлдэр эстрадна дуунуудыг залуушуул тон дуратайгаар хангуурдадаг. «Сэдьхэлэй дуунтай» танилсая:

Элдин уужам энээхэн
дэлхэйдэ
Эгээл урин юуниинь
бэлэй даа?
Эгээл урин юуниинь бэ
гэхэдэ,
Эхэ талым агаар бэлэй
даа.
Олон унгын оршолон
дэлхэйдэ
Одоол илдам юуниинь
бэлэй даа?
Одоол илдам юуниинь
бэ гэхэдэ,
Ори гансым дуран бэлэй
даа.
Ургын сэнхир уняарта
дэлхэйдэ
Угаа зөөлэн юуниинь
бэлэй даа?
Угаа зөөлэн юуниинь бэ
гэхэдэ,
Урин эжын сэдьхэл
бэлэй даа.

Энэ шэнэ түхэл маягтайгаар асуудал табижа, харюу үгэһэн удхатайгаар зохёогдоһон һонин дуун. Тус дуун байгаали тухай, хүнэй инаг ганса амраг тухай, эхэ тухай тобшохоноор аад, гүйсэд дүүрэнээр домоглоно.

Георгий Дашабылов композитор Анатолий Андреевтэй хамта «Хэжэнгэмни» гэжэ түрэнэн ню-

тагайнгаа һангин һүлдэ боломор үлзы һайхан дуу бэшэһэн юм.

Буряад талаая эрьенгээ
Бусаад ерээб.
Һэбхээн хадһааам
Һэрьенхэй
Һэбшээн ерээ.

Дабталга:
Газар уһан дээр
Гансахан дайдамни,
Хээээдэш хүлээн абыш,
Хэжэнгэмни.

Ургы сэсэгээ дэбдинхэй
Үлгы минии.
Эгээл баһааам үргэнхэй
Эжым бэлэйш.
Дабталга.

Үлгэн ямарханш нютаһаа
Үлүү дулаан,
Зулгы гансадам адлишуу
Зүрхөөр халуун...
Дабталга.

Бурханһаа заяагдаһан бэлигтэй хүбүүнэйгээ бэшэһэн дууе Хэжэнгын аймагай нютаг зонини урма баяртайгаар дуулалдана. Аялга хухалгынь бүхы Буряад ороноймнай, Агын, Усть-Ордын автономито тойрогуудай үндэһэн буряад ард дуратайгаар дабтана.

Гунгаа ЧИМИТОВ,
Буряадай арадай поэт.

Элитэ поэт Даши ДАМБАЕВАЙ түрэнхөөр 75 жэлэй ойдо

“ДУУНУУДЫЕМ, НҮХЭДНИ...”

Залитай согтой залуу наһанһаа задарһан хурса бэлигээ хүмижа, наһан заяанайнгаа үшөөл налуухан эрьедэ үлэһэн нүхэдэй дунда Даши Дамбаевай дүрэ зураг мүншье тодор үзэгдэдэг даа. Үе сагайнгаа үзэгдэлнүүдые уян дууша сэдхэлэйнгээ хүбшэргэй дээрэ тодожо, тодо хурса үгэнүүдэй үлхөө томон, ябууд дундаа шахуу шэнэ шүлэгүүдэй гүрэлөө «Шадалай хүрэхэ шанга дуугаар», сэжжын хонороор шууяса уншажа ябадаг бэлэйл. Даши Дамбаев 1962 ондо Бурядай номой хэблэлээр «Шанха дээрэм наран» гэнэн нэрэтэй поэдэй «Бишыхан поэмэнүүдэй» согсолбори гаргагдажа, уншагшад дунда дары тарашоо бэлэй. Тэрээхэн ном соогоо оруулһан, үнэхөөрөөшье, бага хэмжээнэй зургаан поэмээ (хамтадаа 1000 шахуу мур) Даши Дамбаев нэгэ амьар, эстрадын эзэн артист мэтэ тодо гоёор, сэжжээр уншажа, шагнагшад бахархуулдаг нэн. Поэт бэшэһэн шүлэг бүхэнөө сэжжэдэ абажа ябадаг эдитэй бэлэй. Гадна ородой болон дэлхэйн классическа поэзиин өөртөө өгшөөгдэһэн олон тоото шүлэг зохёолнуудые уншажа, үетэн нүхэдэйнгөө дүхэригтэ уяран дүлэтэн, урма бадараан һуугша нэн...

Буряад арадай алдарт хүбүүдэй нэгэн, манай поэзиин хонгёо уран шүлэгшэ Даши Цыретарович Дамбаев 1938 оной хабарай түлэг ханада Сэлэнгын аймагай Харганаа нютагта түрэн намтартай. Поэдэй эсэгэ Цыретор Бодиевич Дамбаев Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда мордохынгоо урда нютагта сельпогой, сомон зүблэлэй түрүүлэгшээр, мүн тэрэ үеын Кагановичой, Кировэй нэрэмжэтэ хүдөө ажахын артельнүүдэй хүтэлбэрлэгшөөр хүдэлжэ гараһан байгаа. Сэрэгэй албанда абтаад байхандаа, Цыретор Бодиевич фронт эльгээгдэжэ, сэрэгшэдые ударидан, хатуу дайнда ороһон байгаа. Дайнай дүүрэхын урда тээхэнэ, 1945 оной апрель нарада, офицер Цыретор Бодиевич Дамбаев сүхарилтагүй добтолгын үедэ хүндөөр шархатажа, баатарай үхэлөөр унаһан юм. Нютагайнгаа долоон жэлэй хургуулиие дүүргэжэ гараһанайнгаа удаа Даши Дамбаев Улаан-Удын Буряад интернат-хургуулида абтаһан байгаа. Тэндэ һуража байһан жэлнүүдтэ уран зохёолой, илангаяа шүлэгүүдэй номуудые олоор уншажа, өөрөөшье шүлэгүүдые абьяастай шуналтайгаар бэшэжэ эхилһэн гэхэ.

Республикынгаа буряад дунда хургуулиие мүнгэн медальтайгаар дүүргэжэ, зориг хүсэл түгэлдэр залуу хүбүүн Москва зорибо. Тэндэ ороной эрхим дээдэ хургуулинуудай нэгэн болохо М.В.Ломоносовой нэрэмжэтэ гүрэнэй университетэй шалгалта амжалттайгаар барижа, геологийн факультеттэ абтаһан юм. Университеттэ һуража байхандаа, газар дэлхэйн байгууламжа, бүридэл, элдэб эсын бодосууд, янза бүрийн ашагта малтамалнууд тухай эрдэм ном шудалжа, эхэ байгаалин нюуса дараануудые нээхэ, тайлбарилха, тобшолол хэхэ һонирхолтой мэргэжэл анхан шэлэжэ абтаһанһаа наа, эдир залуу шүлэгшын зохёохы сэдхэл ханадаггүй, хоёр тэшээ хубаагдадаг болоо бэлэй. Уран үгын угалза холбон үлхэжэ, улад зоний нанал бодолье хүлгүүлхэ, оршон тойрон байгаалие, хүнэй сэдхэлэй байдалые зураглаха гээшэ өөрымни түрэлхин бэлиг, уг зорилго, бүхы наһанай хэрэг мүн гэжэ Даши Дамбаев үнишье болонгүй мэдэрһэн байгаа. Тиймэнэ поэт алдар суута МГУ-да хуралсалаа орхижо, Москва-

гай түбтэ, А.С.Пушкинай талмайда дүтэжэнэ оршодог Тверскойн сэсэрлиг соохи М.Горькийн нэрэмжэтэ литературна институтта оробо. Уран зохёол шүүмжэлэгшэ Валерий Дементьевэй семинарта хуралсаһаниин Даши Дамбаевай саашанхи зохёохы хэрэгтэ ехэ ашатай нүлөө үзүүлһэн юм.

1960 гаран онууд. Поэт гэр бүлын байдалаар хуралсалаа заочноор үргэлжэлүүлбэ. Шэнэ тунга газар ашаглаха хүдэлөөнэй долгиндо абтаһан залуу шиираг поэт барилга-хабсаралгын поездын хүдэлмэришэдэй зэргэдэ һайн дураараа орожо, танигдаагүй холын Баруун Сибириин, хойто Казахстанай хизаарнууд руу зориһон байна. Тэндэ ябахандаа, хэһэн ажал хэрэг тухайгаа, хүдэлмэришэ зоний халуун нүхэсэл, олон ондоо яһатанай ажалтай талархал гэхэ мэтые поэт «Сэнхир хүлэг», «Зориг», «Ханинартаа бэшэг» гэхэ мэтын поэмэнүүд соогоо, мүн хэдэ хэдэн шүлэгүүдтэ хурсаар харуулаа. Хэды бэрхэшээлтэй хэсүү шалгалтада оробошье, Даши Дамбаев түрэл нютагаа, үетэн нүхэдөө, аха дүүнэрээ «Үдэрэй ханаан, хүнийн зүүдэн» болгожо, дуу шүлэгүүдэ урлажа, бэшэг-захягаа ходо эльгээжэ ябадаг бэлэй:

**Зүрхэнэй инаг хани нүхэд!
Зүбөөр намдаа хандабалта даа.
Зүрин хэлэхэ арганигуй.
Сэнтэй танай хургаалые
Сэдхэлдээ хадужа ябадагби,
Эльгэлжэ хэлэһэн үгэдэнтэй
Этигэжэл ябадаг зандааби.
(«Ханинартаа бэшэг»).**

Баруун Сибириин, хойто Казахстанай хизаар нютагуудаар ажаллажа ябахандаа, поэт саг үргэлжэ шүлэг зохёолнуудаа республикынгаа газетэнүүдтэ, «Байгал» эльгээдэг, хэлбүлдэг, дамжуулдаг байгаа. Дурсагдагша хизаарнуудһаа бусажа ерэнхэйнгээ удаа Даши Дамбаев олон жэлэй туршад «Буряад үнэн», «Правда Бурятии», «Улаан Ивалга», «Хэжэнгын гол» газетэнүүдэй редакцида ажаллаа. Тийхэдэ холо, ойрын нютагуудаар ото нэтэ ябажа, үйлэдбэрийн түрүүшүүл, малшад, таряашад, механизаторнууд тухай статья, зураглал, очерк, тэмдэглэлнүүдые шуналтайгаар бэшэдэг бэлэй. Эдэ бүгэдэнь поэдэй зохёохы ажалда сэгнэшгүй туһа үзүүлһэн, бурьялма ажабайдалай сохисые бодотоор мэдүүлһэн юм. Тэрэнэй огсом хонгёо, тон өөрын аялга сохисотой шүлэг дуунууд, поэмэнүүд республикын хэблэлнүүдтэ олоор тунхаглагдадаг болоо нэн. Тийхэдэ поэт өөрынгөө хаба шадалые улам тодолон мэдэржэ, заяанайнгаа харгыда ороод ябаһанаа ойлгоходоо:

**Улаан хуулиин нэрие
заяалсааша наһамни.**

Уран үгын тугые үргэлсөөшэ наһамни, - гээд олоонийтын шанга хоолойгоор хэлэхэ дүүрэн аргатай, эрхэтэй болоһон байгаал. Тэдэл жэлнүүдтэ поэдэй «Сэнхир хүлэг», «Хүбшэргэй» гэхэ зэргын шүлэг, поэмэнүүдэй согсолбори номууд хэблэгдээ нэн. Зориг түгэс ехэтэйгээр ажаллажа ябаһан тэрэ үедөө поэдэй бэшэһэн «Дуулыш, минии атом», «Буряад орон», «Байгалай долгид», гэхэ зэргын зохёолнууд уран хурса удхаараа, тоб байса найруулагдаһан онсо өөрынгөө хэлбэри маягаар бусадһаа илгардаг бэлэй. Булгилһан зүрхэнэйнгөө сохисые, сэдхэлэйнгээ уян бодолой хүлгөө залуу поэдэй шүлэглэмэл зохёолнууд соогоо оруулжа шадаһанһаань, тэдэ бүгэдые сэдхэлээ хүдэлгэн уншадаг гээшэбди. Даши Дамбаевай шүлэгүүд 1959 ондо түрүүшынхие ород хэлэндэ оршуулагдажа («Би хүмби» гэнэн по-

урма зоригые бадаруулан, баясуулан эдэлжэл байдагы мэдэнэбди. Тиймэнэ дурсагдагша хоёр нүхэднай уран бэлигэйнгээ дээжые үе дамжан, ашаглан эдлэхыень арадтаа үргэһэн байна гээшэл! Энээнһээ хүндэтэй, энээнһээ хэшэгтэй ямар бэлэг байха бэлэй?

Даши Дамбаевай олонхи шүлэгүүд оршуулагдажа, үргэн ниитэдэ тунхаглагдаагүй, мүн наһанайнгаа һүүлшын жэлнүүдтэ эршэмтэйгээр бэшэһэн олон тоото шүлэг, дуунуудын үндэһэн хэлэн дээрээ хэблэгдээгүй үлэһэн байна.

Галта, дуута богони наһанһаа үлөөһэн уянгата зохёолнуудһаань гадна Даши Дамбаевай нэрие нэрлүүлхэ, дээдэ хургуули дүүргэһэн, дээдэ хургуулида һуража ябаһан Саян, Түмэн хүбүүдын бии. Поэт энэ дэлхэйдэ эдлэһэн наһаяа эрьен, харан тоболжо, «Хүбүүдтэ захяа» шүлэгөө

эмыень А.Щитов оршуулаа), «Сибирские огни» журналда толилогдоһон байгаа. Саашадаа шүлэгүүдын «Огонек», «Октябрь», «Нева», «Байкал» журналнуудта, «Комсомольская правда» газетэдэ толилогдоһон юм.

1960 ондо Москвагай «Советская Россия» хэблэлээр поэдэй оршуулагдаһан шүлэг, поэмэнүүд тусхай ном болгондон хэблэгдээ нэн. Бурядай арадай поэт, Российн гүрэнэй шангай лауреат Николай Дамдинов тэрэ номойн оролто үгэ соо иигэжэ бэшэ бэлэй: «Даши Дамбаев хадда уран шүлэгтэ үнэнхэ зүрхэнһөө шүтэжэ, уян сэдхэлэйнгээ изагуурһаа дурлаһан хүн. Өөрынгөө гү, али нүхэдэйнгөө хэн нэгэнэй ирагуу һайхан шүлэг бэшэжэрхөө наань, хэмгүй ехээр баясажа, бүхэли үдэртөө сэдхэлээ хүдэлгэһэн зандаа ябадаг...».

Поэдэй үгэнүүд дээрэ зохёогдоһон олон тоото дуунууд тухай тогтожо хэлэхэ хэрэгтэй. Тэрэнэй үгэ дээрэ бэлигтэй композитор Базар Очирович Цырендашиев арба гаран дуу зохиёжо, арад зонийнгоо дунда алтан хараасгай мэтээр табиһан байдаг. Арадайнгаа дунда үргэнөөр тараһан эдэ хоёр хабатай бэлигтэнэй дуунууд үдэр бүри боложо байдаг хурим турын, уулзалгын баяр ёһололнууд дээрэ Буряад дайдаһаа гадна Москвада, Ленинградта, Алма-Атада, Красноярскда, Новосибирскдэ, Тувада, Сахалинда, Магаданда, Хабаровск, Владивостогтошье, Үбэр, Халха Монголдошье эдэлэн жэгүүртэжэ, тоонто Буряадһаа холо ябагшадые уяруулан,

үргэһэн байдаг.

Даши Дамбаев хүбэлгэн хурса, һонор бодолтой, олон жэлээр ажабайдалаа ахижа ябаһан поэт байгаа. Тэрэнэй уран поэзи һайхан сагаан сэдхэлһээ, булагай уһандал тунгалаг тодо мэдэрэлһээ эхитэй. Буряад оронойнгоо поэзиин жасада өөрынгөө онсо хубитые оруулһан поэднай хүндөөр үбшэлжэ, 1975 оной намар нютагтаа наһа бараа бэлэй.

Хэһэн, бүтээһэн ажал хэрэгээ зүбөөр сэгнэжэ, үргэн ниитэ уншагшадтаа, хани нүхэдтөө хандаһан тэрэнэй захяа үгэнүүдһээ сэдхэлээ хүдэлгэн дурдамаар лэ:

**Дуунуудыем, нүхэдни,
Дурасхал болгон дурдажа,
Дуулан ходо ябаарайт,
Сэнхир номин Сэлэнгын
Сэсэг ногоон эрье дээр
Сэдхэн намайа һуугаарайт...**

Согтой залитай шүлэг, поэмэнүүдэйн, дали жэгүүртэ дуунуудайн түлөө бэлигтэй поэт Даши Дамбаевые манай буряад арад, тэрэнэй ерээдүйн шэнэ үетэн олон жэлдэ омогорхон дурсажа ябахал!

**Булат ЖАНЧИПОВ,
поэт, журналист,
Российн соёлой габьяата
хүдэлмэрилэгшэ,
Буряад Республикын
Гүрэнэй шангай лауреат.**

Д.Дамбаевай гэр бүлын архивһаа фото-зурагууд.

Понедельник, 15

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ПЕРРИ МЭЙСОН', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СПАРТАК', 'Ф. ШУБЕРТ. СОНАТА', 'АРИГ УС'.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ', 'ПРИКЛЮЧЕНИЯ МЯХХАУЗЕНА', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК', 'В ТЕМЕ', 'ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'М/Ф ВАШЕ ПРАВО', 'УТУМАТА', 'ГЕОФАКТОР', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'КУРИНЫЙ ГОРОДОК', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes program 'НТВ УТРОМ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕЙ-ЧАС', 'МЕЧ НАД ЕВРОПОЙ', 'УТРО НА 5', etc.

Вторник, 16

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ПЕРРИ МЭЙСОН', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ОТЧАЯНИЕ', 'Г. БЕРЛИОЗ. УВЕРТЮРА "КОРСАР"', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА', 'УТРЕННЕЕ ШОУ "ТЭЦ-3"', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА', 'В ТЕМЕ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '5 ИСТОРИЙ', 'АДЪЮТАНТЫ ЛЮБВИ', 'ОДНО ЗВЕНО', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'КУРИНЫЙ ГОРОДОК', etc.

НТВ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes program 'НТВ УТРОМ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРИЗНАНИЕ', etc.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕЙ-ЧАС', 'МЕЧ НАД ЕВРОПОЙ', 'УТРО НА 5', etc.

Среда, 17

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', 'ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПРОФИЛАКТИКА НА КАНАЛЕ ДО 15.00', 'ЖИВАЯ ВСЕЛЕННАЯ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЧЕР В ВЕРБЬЕ', 'АКАДЕМИА', 'ГЛАВНАЯ РОЛЬ', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА', 'УТРЕННЕЕ ШОУ "ТЭЦ-3"', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ', 'НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'В ТЕМЕ', 'ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ', etc.

Түрэл хэлэмнай - түшэг баялигнай

БУРЯАД ХЭЛЭН ЁУРГУУЛИ БҮХЭНДЭ ЗААБОЛ ШУДАЛАГДАХА ЁНОТОЙ

“Буряад эхэнэрнүүд. Үүлэнэй хүлдэ” гэнэн республикын ниитын эмхи болон түүхэтэ хүлдэ нэргээлгын “Гуннын жаса” гээд Буряад Республикын “Эрдэм хуралсал” тухай хуули, буряад хэлэ үзэлгэ хургуулинуудта гэнэн асуудал зүбшэлгын дүхэриг шэрээ эмхидхэбэ. Буряад хэлэ республикын хургуулинуудта үзэхэ тухай асуудал арад шийдхэхэ ёһотой бшуу. Тиймэхээ эдэ эдэбхитэй хоёр ниите эмхинүүд “Арадай үгэ” гэнэн ниитын хабаадалгатай талмай эмхидхэгдэбэ гэшэ.

Үндэһэтэнэй республикануудта түрэлхи хэлэн заатагуй үзэлгэ тухай федеральна хуули бээлүүлэгдэдэг. Мүн буряад хэлэмнай гүрэнэй хэлэн гэжэ статус олгуулагданхай ха юм. Гэхэтэй хамта республикын олонхи хургуулинуудта буряад хэлэ үзэхэнь хайн дуранай боложо, зарим тээ буряад хэлэ огтолон үзэгдэхэгүй гэнэн

шийдхэбэри абтагдажа байна. Илангаяа мүнөө үедэ Буряад Республикын Эрдэм хуралсалай министерство “Эрдэм хуралсал тухай” хуулида шэнэ нэмэлтэ, хубилалта хэгдэжэ, июнь нара соо Арадай Хуралай хараада табигдаха юм. Буряад хэлэнэй шахардуу байдалда ороһондонь ханаагаа зобожо, федеральна хуулиин ёһоор, буряад хэлэн гүрэнэй хэлэн хадаа хургуулинуудта заабол шудалагдаха ёһотой гэнэн ханамжа дүхэриг шэрээдэ хабаадагшад тодоруулба. “Үүлэнэй хүлдэ” гэнэн ниите эмхиин эдэбхитэн **Бутидма Зыдрабын** иигэжэ хэлэһэн байна: - Мүнөө сагта буряад хэлэ хүгжөөлдгэ тухай оло дахин хэлсэгдэдэг. Буряад соёлой баялиг, элинсэгүүдэймнай сахижа ябаһан гүн ухаанай нюуса залуу хүрэгтэ болон ерээдүүдэ дамжуулха манай уялга. Үнгэрэгшэ зуун жэлэй 70-аад онуудта буряад хэлэндэ хорилто хэгдэһэнэй гэмээр түрэлхи хэлээ мэдэхэгүй хэдэн үе бии болошоо.

90-ээд онуудай хубилалта шэнэлэлтэнүүдтэ буряад хэлэндэ онсо хандалга хэгдэжэ, хэлэмнай ёһотойл хүгжэлтэ абаа бшуу. Гэхэтэй хамта буряад хэлэн хадаа бүхы буряад арадай хүлдэ болохо буддын зүүн зүгэй гүн философиин түлхюур боложо үгэдэг гэжэ республикын эхэнэрнүүдэй ниитын эмхиин президент **Елена Бундаева** мэдээсээ.

- Манай засаг түрэ бидэниие зүб ойлгохо ёһотой. Зүб хараа бодолтой зониие хүмүүжүүлхэ гэшэ Росси гүрэндэ шухала ха юм. Түрэлхи хэлээ үзэхэдөө ухаатай, гүнзэги сэхэ бодолтой, элүүр зониие үндылгэнэ гэшэ. Түрэл хэлэн дээрээ 2 мянган үгэ хэлэжэ шадахагүй үхибүүдтэ генетическэ ханаан ухаандань түрэдэггүй юм. Түрэл соёлһоо, хэлэнһээ таһаршаһан хүн юрын байдалдаа амар ажаһууа ар-гагүй, заабол архи тамхи болон бусад муу юумэндэ орохо. Түрэл хэлэ үзэлгэ хадаа ажабайдалай социальна муу үзэгдэлнүүдһээ нэр-гылэмжын тарилга болон гээшэ,- гэжэ Елена тэм-

дэглээ. Үнэхөөрөөшье, түрэ засаг энхэ элүүр, сэхэ хайн бодолтой арадай байхын тула түрэл хэлыень үзүүлхэ ёһотой болоно бэшэ гү? Гэхэтэй хамта түрэлхид, бүхы буряад зон хэлээ шудалхадань, шухала гэжэ мэдэрхэ ёһотойбди. Үхибүүднай ганса дээдэ мэргэжэл абаха бэшэ, хэлээ шудалхань тэдэндэ тон шухала бшуу. Буряад зон хадаа түрэлхи хэлэн хэрэгтэй гэжэ мэдэрхэ ёһотойбди. Түрэл хэлээ шудалхадань, тэрэнэй гэр бүлын, бүхы угай саашанхи амгалан байдалайнь хүлдэ тэмдэг ха юм.

Дүхэриг шэрээдэ хабаадаһан багшанарай тэмдэглэһээр, республика дотор буряад үндэһэн хургуули дуталдана. Республикын үндэһэтэнэй лицейдэ жэл бүри нэгэ хурагшын хуурида 15-20 хүн орохо дуратайгаа мэдүүлдэг. Ондоо яһатан буряад хэлэ үзэхээ ханаагүй хаань, хамаагүй, харин буряад яһатан заабол эхын хүмбэйтэй бээдээ шэнгүүлһэн жэнхэни хайхан буряад хэлээ шудалхал

ёһотой гэнэн ханамжа сугларгад була тэмдэжэбэ.

Дүхэриг шэрээдэ хабаадагшад Буряад Республикын Толгойлошо, Буряадай Правительствата, Арадай Хуралда хандалга зохёон бэшэбэ. Тэрээн соогоо имэ дурдахалнуудые оруулаа: Буряад Республикын гүрэнэй албанд мэргэжэлтэдые абахадаа, заабол буряад хэлэ мэдэлгэ хараада абтаха ёһотой гэнэн нэмэлтэ хэгдэхэ, буряад хэлэ хайн мэдэдэг мэргэжэлтэдтэ салиндань 10 процентээр нэмэлтэ хэхэ (Татарстанда аяар 16 процент нэмэлтэ хэдэг байна), республика дотор үндэһэтэдэй 10 хургуулинуудые болон хүүгэдэй сээрлигүүдые нэхэ хэрэгтэй. Мүн буряад хэлэн дээрэ хэгдэһэн авторска ажалнуудые дэмжэхэ, хурагшадта буряад хэлэ шудалалгын түлбэригуй туһаламжа үгтэхэ, үшөө хэдэн дурдахалнууд буряад хэлэ шудалалга тухай хуули баталлагдай хараада табигдаа.

Цырегма САМПИЛОВА.

“АЯ-ГАНГЫНХИД” АРАДАА БАЯРЛУУЛДАГ

Зэдын аймагай Дээдэ Үшөөтэйн «Ая-ганга» гэнэн ансамбль Совет гүрэнэй халан хандарха үедэ, Буряадтамнай хэсүүхэн байдалтай сагта тус ансамбль байгуулагдаһан түүхэтэй. Багахан сагай болзорто «Ая-ганга» арад зоний анхарал татажа шадаа.

20 жэлэй ойн баяр ганса коллективэй хэрэг бэшэ, харин нютагай, аймагай, республикын болоно бшуу даа. Ансамблиин түүхын хуудаһануудые иража харахада, имэ байна: 1993 ондо молор хайхан Монгол оронһоо Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ колхозой байгуулагдаһаар 60 жэлэй ойдо соёлой харалганда бэлдэхээ Ламжап багша болон Гончигын Сэсэгэ хоёр уригдаһан байгаа. Мүн Дээдэ Үшөөтэйн дунда хургуулиин багшанар, концерт наадануудые хүтэлдэг Олег Владимирович Цыбикдоржиев болон бусадтай хайгаар лэ Буряадтамнай үшөө нэгэ одото ансамбль толороо бэлэй. Тэрэ саг холо ошоогүй.

«Бидэ, ансамблиин хүтэлбэрлэгшэд, багшанар үхибүүдэй соёл урлалда хонирхол татадагыень харахадаа, ехэтэ баярладагбди. Манай шабинар тайзан дээрэ гаража, дуулаха, хатарха, нютаг нугануудаар аяншалха ехэ дуратай байдаг. Манай багахан нютагай үхибүүд ганса нютагайнгаа зондо концерт наадаяа харуулдаг бэшэ, харин бусад нютагуудаар, аймагуудаар ябажа, талаан бэлигээ харуулдаг. Хуби олгохо гэшэ манай багшанарай уялга,» - гэжэ «Ая-ганга» ансамблиин

хүтэлбэрлэгшэ, Буряадай соёлой габьяата хүдэлмэрлэгшэ, Россиин Президентын шанда хүртэгшэ Дарима Константиновна Доржиева хөөрэнэ.

«Ая-ганга» ансамбль хадаа ганса буряадайнгаа соёлые харуулхаа гадна дэлхэйн арадуудай соёл байдалтай танилсаха аза талаантай. Буряад дууе аман үгөөр дамжуулаар бэшэ. Шэхээрээ шагнаха хэрэгтэй бшуу даа.

«Һайшаалтайнь гэхэдэ, ансамбльда ябаһан үхибүүд хүмүүжүүлгын талаар абари зангаараа хайн ханаатай, ажалша

бэрхэ, урагшаа зоридог хүнүүд болодог. Хатар болон дуун тэдэнэй досоохи байдалдань сээг тариһан шэнги болгодог,» - гээд Дарима Константиновна хэлэнэ.

Буряад ёһо заншалаа сахижа, нютагаа дээшэнь үргэжэ, хэһэн ажалайнгаа түлөө 1996 ондо тус ансамбль жэшээтэ гэнэн нэрэ зэргэдэ хүртөө. 2008 ондо «Арадай ансамбль» гэнэн үндэр нэрэ зэргэ олгодоо бэлэй. 20-ёод жэлэй туршада багахан кружоһоо дуу хүгжэмэй хургуули боложо шадаа. Энэ хургуули дүүргэгшэд соёлой халбариды үрэ дүнтэйгөөр ажаллана.

Дээдэ Үшөөтэйнгөө, «Ая-ганга» ансамблиин омогорхол болохо Москвагай Гүрэнэй Станиславскийн болон Немирович-Данченкын нэрэмжэтэ хүгжэмэй театрай солист Чингис Аюшеев; Санкт-Петербургийн театральна академийн багша - Александр Балсанов; Гүрэнэй дуу, хатарай «Байгал» театрай артист - Гонгор Раднаев. Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын театрай артист Даши-Нима Доржиев гэхэ мэтэ бусад болоно.

«Хатарай гү, али дуунай номер бүхэндэ костюмуудые өөһэдөө оёдог гэшэбди. Нюдэ баярлуулма бүдэнүүдээр манай ахалагша оёдолшон Валентина Владимировна Ванчикова бүтээдэг. Валентина Владимировна 2006, 2008 онуудай Бүгэдэ буряадуудай «Алтарганын» фестивалиин дипломант, «Хрустальный мир - 2011» гэнэн оёдолшодой конкурсно «Этно мода» гэнэн халбариды лауреат боложо тодороо. Туһалагшадын - Дэнсэма Галсановна Рэгзэма Бальжинимеевна хоёр уран бэлигтэй оёдолшод гэшэ. Тэдэнэр зүжэглэмэл наадануудай костюмуудые хэлэшэгүй бэрхээр урлан бүтээдэг,» - гээд хүтэлбэрлэгшэ Дарима Константиновна магтана.

Ансамблиин байгуулагдаһаар 20 жэлэйн ойдо зорюулагдаһан концерт наадан Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын театрта апрелиин 16-да 18.00 сагта «Ая-гангын» эдир артистнар танаа хүлээн угтаха.

Эрдэни РАДНАЕВ.

БҮХЫ ЁУРГУУЛИ УРИЛДААНДА ГАРАА

Үнгэрэгшэ субботодо БГУ-гай “Спартак” стадион дээрэ 9-дэхи хургуулиин хурагшад болон багшанар сугларжа, бүгэдын урилдаа эмхидхээ.

“Мүнөөдэр бидэ Элүүрые сахилгын бүхэдэлхэйн үдэртэ зорюулжа, хургуулиингаа кросс эмхидхэнэбди, - гэжэ хүмүүжүүлгын хүдэлмэрийн талаар хургуулиин даргын орлогшо Светлана Гармаева хэлээ. - Апрельин 5-да эхин классуудайманай хурагшад хургуулияа

тойрон гүйлдөө. Харин хургуулиингаа багахан стадион дээрэ бултадаа багтахгүй хадаа бэшэмнай мүнөөдэр эндэ урилдаха”.

Энэ хайндэртэ Лондоной Олимпиадын хүрэл медальда хүртэһэн суута барилдаашан, Россиин габьяата спортын мастер Любовь Волосова хабаадаа юм. Нээлгын баяр ёһололой үедэ хургуулиин дарга, философиин эрдэмэй кандидат Виталий Иванов Европоын хоёр дахин чемпион болоһон тамиршаниие үндэр амжалтануудаарнь амаршалаад, хүүгэдтэ, гэртэһиндэнэ

болон багшанарта элүүр энхые хүсөө. Амаршалгын үгэ хэлэхэдэ, Любовь Волосова бултаниие спортоор бээе хорихыень уряалаа.

Басагад 400 метр зайда урилдаа, харин хүбүүд 800 метртэ гүйлдөө юм. Хүүгэд, гэртэһин болон багшанар урилдаануудай забһарта дэлхэйн чемпионатуудта нэгэнтэ бэшэ шангай хурунуудые эзэлһэн тамиршанһаа автограф абаа, суг хамта фотозурагаа буулгуулаа, спортоор бээе хорилго тухай хөөрэлдөө. “Бидэ Майдари ахатаа ехэ дуратайгаар

кроссо хабаадабди, - гэжэ 9-дэхи классай хурагша Ирина Сагалаева хэлээ. - Зундаа колледждо орожо, элшэ хүсэнэй талаар мэргэжэлтэн болохо хүсэлтэйб. “Чемпионкотой зарядка” намда ехэтэ хайшаагдаа”.

Бүхыдөө хэмжээ ябуулгада 484 хүүгэд хабаадаа юм. Эхин классуудай хурагшад дунда эрхим дүнгүүдые харуулаа гэбэл, Егор Адушкин (1-дэхи “г”), Костя Спиридонов (2-дохи “б”), Алеша Трифионов (3-дахи “г”), Артем Анхунов (4-дэхи “б”).

Басагадай дунда шалгараг-

шадые нэрлэбэл, Кристина Борисова (5-дахи “б”), Катя Камбаева (6-дахи “б”), Валя Степанова (8-дахи “б”), Ирина Сагалаева (9-дэхи “в”), Ханда Ниндыпова (10-дахи “б”).

Хүбүүдүүд соһоо илагшад - Саша Размахнин (5-дахи “а”), Никита Шимко (6-дахи “б”), Алдар Чагдуоров (7-дохи “б”), Аюр Бардуев (8-дахи “б”), Максим Тян (9-дэхи “б”), Доржи Дылгеров (10-дахи “а”). Бэрхэнүүд даа, бултыень амаршалнабди.

Валерий СЫДЕЕВ.

Элитэ поэт Даша ДАМБАЕВАЙ 75 жэлэй ойдо

ХАРГАНААГАЙХИД СЭЛЭНГЭЭ СУУРХУУЛНА

(Буян үйлэдэлгын концерт-марафонхоо тэмдэглэлнүүд)

Наяхан Улаан-Удын «Феникс» гээн концертнэ зал соо (ВСГАКИ-гай байшангай баруун хубидань оршодог) Сэлэнгын аймагай Харганаа нютагай залуушуулай, республикадаа шалгархан ТОС-ой хүтэлбэрилэгшэ С.Д.Бубеевагай хүсэл оролдолгоор, нютагаархидайн дэмжэлгээр ехэ үдхатай,

дэмбэрэлтэй үйлэ хэрэг үнгэрбэ. Харганаа тоонтоёо суурхуулхан мэдээжэ поэт Даши Цыретарович Дамбаевай түрээхөөр 75 жэлэйн ойн хүндэлэлдэ бюстхүшөө нютагтаа июнь соо байгуулха, хайндэрын үнгэрэхэ зорилготойгоор буян үйлэдэлгын концерт-марафон олон зоной хабаадалгатайгаар эмхидхэгдээ.

Залаар дүүрэн сугларагшад ай анхаралда Харганаа нютагай залуушуулай дуунай бүлэг Буряад ороноо магтаһан дуу (хүгж. П.Дамирановай) олон хоолойн аялга ниилүүлэн, ехэ гоёор дуулаба.

Сэлэнгын аймагһаа уг гарбалтай бэрхэ балетмейстер, «Душа России» гээн бүхэроссийн шангай лауреат Людмила Шабанагай (РЦНТ) хүтэлбэрилдэг суутай болоһон «Алтан булаг» (БГСХА) гээн хатарай ансамбль – уласхоорондын фестивальнуудай лауреат найхан хартарнуудаараа энэ концертыень шэмэглээ. Тиэхэдэ республика соогоо мэдээжэ болоһон Харганаагай хургуулийн Хитадай Харбинда лауреат болоһон «Алтан туяа» ансамблийн эдир дуушад, Буряадтаа уран бэлигээрэ шалгардаг бэлигтэй дуушан, «Буряад үнэнэймнай» конкурсын лауреат Адисо Содномова, найхан дуунуудай автор Инна Будаева, эдир дуушан Аюржана Раднаева, бусад найн дуранай артистнууд, мүн Сэлэнгын аймагай омогорхол болоһон мэргэжэлтэ артистнууд, оюутад – ерээдүйн дуушад, баледэй «одон», «Үнэнэймнай»

конкурсын лауреат Лия Балданова, тиэхэдэ Мунко Батомункуев, Дугар Бадмажапов, хореографическа училищиин оюутан Банзар Гомбоев гэгшэд олондо найшаагдаба.

Буряад ороноймнай гоё найхан дангина болоһон, «Краса России» конкурсын лауреат Арюна Бубеева түрүүтэй түрэл Харганаагай хургуулийн басагад-фотомодельнүүд республикаа хаа-хаанагүй суурхуулжа байһан «Алтаргана-2012» хайндэрэй лауреат, оёдолшон-дизайнер, модельер Ирина Найдановагай буряад маягаар бүтээһэн, мүнөө үеын хубсаһа («В поисках Шамбалы» гээн нэрэтэй коллекци) харуулжа, халуун альга ташалгаар угтагдаа.

Мэдээжэ дуушад Эрдэни Батсүх, Чингис Раднаев, Валико Гаспарян, Сэсэг Аюшеева (Сэлэнгэнэе гарбалтай), бусад энэ концертдэ дуулажа бахархуулба. Суута поэт, Харганаа тухай фильм харуулагдаа, дуунуудын, уянгата шүлэгүүдын зэдлээ. Сэлэнгын аймагай захиргаанай хүтэлбэрилэгшэ В.Б.Цыбикжапов, ТОС-ойн дарга С.Д.Бубеева, нютагаархидайн

эблэлэйхид, хүршэнэрын Сэлэнгынгээ гимн бэшэһэн суута поэдэйнгээ хүшөө бодхоолгодо туһалхабди гэжэ найдуулба. Эбтэйгээр эхи табиһан харганаагайхидай ажалда Бэшүүрэй Шэбэртын ТОС-ой дарга С.Т.Улзытуева үндэр сэгнэлтэ үгэбэ, хани халуунаар амаршалба, үрээлэй дээжэ хүргэбэ.

Бэлигма ОРБОДОЕВА, Светлана УЛЗЫТУЕВАГАЙ фото.

СУУТА ПОЭТ ДАШИ ДАМБАЕВАЙ 75 ЖЭЛЭЙ БАЯРАЙ ХЭМЖЭЭ ЯБУУЛГАНУУД

Шанга хоолойтой, хүюун дорюун зантай, мүүһөөгөө үгтэжгүй поэт энэ дэлхэй дээрэ мүнделөө. Даши Дамбаевай поэзи ба ажабайдал домог түүхэ болонхой. Романтикын хүсэл бодолтой, эрмэлзэлтэй саг байһан XX зуун жэлэй 60-70 онуудта, шанга хүсэтэй үе сагта тэрэнэй зүрхэнэй гүнһөө шүлэгүүдын мүнделөө. Оройдоол 37 жэл ажаһууһан поэт ялас гэмэ хурса бэлигтэй байгаа.

Апрелийн 12-то Исай Калашниковай нэрэмжэтэ хотын библиотекедэ үдэрэй 13 саһаа «Я весь в стихах и песнях» гэжэ нэрлэгдэһэн литературно-хүгжэмтэ телевизионно наадан эмхидхэгдээ.

Апрелийн 13-да Хориин районой Тээгдэ нютагта литературна хайндэр үнгэргэгдээ.

Апрелийн 17-до поэдэй түрэл тоонто нютаг болохо

Сэлэнгын аймагай Харганаада уран уншагшад, дуушад аймагай конкурс эмхидхэгдээ.

Апрелийн 24-дэ Үндэһэн номой сангай конференц-зал соо «Даши Дамбаев: сквозь призму времени» гээн литературна конференци үдэрэй 15 саһаа эхилээ.

Майн 12-то «Звук душевных струн» гэжэ нэрлэгдэһэн дурахаалай үдэшэ Буряадай Гүрэнэй оперо болон баледэй академическэ театр соо үдэрэй 16 саһаа үнгэргэгдээ.

Июниин 14-дэ Даши Дамбаевай үндэр юбилейдэ – 75 жэлэй ойдо зориулагдаһан композиторнуудай республиканска конкурс болохо. Июниин 28-да Харгана нютагта «Я весь в стихах и песнях» гээн Даши Дамбаевай 75 жэлэй ой баярта зориулагдаһан республиканска хайндэр эмхидхэгдээ.

«BAIKALWEB» интернет-конкурсын лауреат

НАМЖИЛМА НАНЗАТОВНА АБЖААГАЙМНАЙ НАЙДАМТАЙ НҮХЭР – ИНТЕРНЕТ

Наяхан Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театрай танхим соо хүлөө табихаар бэшэ олон зон сугларжа, «Baikalweb» гээн анха түрүүшынхией эмхидхэгдэһэн республиканска интернет-конкурсын дүнгөөр эрхим сайтнуудай, блогуудай лауреадууд шагнагдаба. Хамта дээрэ тус конкурсдо 220 проектууд хабаадажа, Буряад Республикын Толгойлогшын-Правительствын Захиргаанай Түрүүлэгшэ Петр Носков, орлогшонь Ирина Смоляк, республикын бусад хүтэлбэрилэгшэд, мэдээжэ журналистнууд илагшадые халуунаар амаршалаа, лауреадуудай дипломуудые барюулаа. Мүнөө үеын технологи, Интернет найн мэдэхэ зон, предпряти, эмхинүүд 14 номинацияар мұрысэһэн байна.

«Лучший блог в сети или на собственной основе» гэжэ нэрлэгдэһэн номинацияар аяар 27 мэдүүлгэ орожо, тэдэнэй дунда «Буряад үнэн» Хэблэлэймнай байшангай ажадай ветеран, «Үнэн» газетнай штатнабэшэ корреспондент, мүнөө үедэ хэды наһатай болобошье, хүюун, дорюун зантай, сэдхэлээрээ, ажал хэрэгээрээ сарюун, залуу зандаа үлэһэн, түрэл арадайнаа түлөө түрүү зэргэдэ ябадаг, баян ёһо заншалаа Интернетээр, газетэнүүдээрээ үргэнөөр дэлгэрүүлжэ, хүн зоние баясуулжа байдаг, «Информ-полис» газетын буряад хэлэн дээрэ гарадаг материалнуудай, тусхай блогуудай автор, «Алтаргана-2012» гээн уласхоорондын фестивалин журналистнуудай конкурсдо урмашуулгын шанда хүртэһэн, Агын автономито округой Ушарбай нютаг тоонтоной Намжилма Нанзатовна Бальжинимаева тус номинацида шалгаржа, лауреадай үндэр нэрэ зэргэдэ хүртөө.

Энэ ялас гэмэ илалта тухайн «Бурятия» газетнай корреспондент Татьяна Жимбуева дэлгэрэнгээр бэшэһэн, амаршалһан юм.

Тиимэһээ тус конкурсын энэ номинацияар түгэхэлэй шатада гаража, туйзан дээрэ буряад найхан хубсаһаараа гурбан финалистуудай дунда абьяас бэлигтэй абжаамнай залуушуултай хамта уригдажа, «Будамшуу» гээн блогниин эрхим гэгдэжэ, республикын Толгойлогшо, Правительствын Түрүүлэгшэ В.В.Наговицынай гарта билгатай лауреадай дипломодо хүртэжэ, халуун альга ташалгаар угтагдаба. Мүнөө сагтай урилдан, мүүһөөгөө үгтөөгүй, бүхы дэлхэйн зонтой нүхэд боложо, Америкэ, Японһоо, Монголһоо, Турциһаа, Испаниһаа, Швециһээ, Мальдивын олтироһоо, бусад газарһаа зонтой харилсадаг, буряад соёл, ёһо заншалаа, угай харбаалжанаа, түүхээ дэлгэрүүлдэг, баян буряад хэлэнтээ, буряад, монгол эдеэн-

тээ интернетээр танилсуулдаг Намжилма Нанзатовнада Эрдэм, Эрдэни, Владимир, Бальжинима хубүүдын туһалдаг юм. Илангаяа Бальжинима хубүүнтэээ нонин видеофильм, фото-зурагуудые буулгадаг эгшэмнай ойн баярнуудые, түрэ нарые, хайндэрнүүдые, юбилейнүүдые видеокамера, фотоаппарадаараа буулгажа, зоние баясуулдаг, сэдхэлыень хужарлуулдаг байна.

Бэлигтэй эгшымнай видеофильмүүд, фото-зурагууд, статьянууд «Буряад-монголнуудай шуулган» гээн Монгол ороной сайтые шэмэглэдэг юм. Фейсбугаараа олондо танил болоһон Н.Н.Бальжинимаевагай Интернетээр танил болоһон нүхэдын хэдэн мянга болонхой хаш.

Гэртээ юрэ һуужа шададаггүй Намжилма эгшэмнай «Амин тоонто» гээн Монголой гүрэнэй бэшэ эмхиин уряалаар Улаан-Баттар ошожо, аяар холын Дорнодой аймагай «Алтаргана-2012» хабаадажа, «Буряад үнэндөө» нонин дуулгаа, фото-зурагуудаа, видеофильмээ харуулба.

– Нонюуша сэдхэлтэй, залуу, хүгшэн гэлтэгүй, дэлхэйн зонтой, арадуудай ёһо заншалтай танилсахаа, олон газарта ажаһуудаг буряад, монгол нүхэдэйнгөө ажаһуудалые мэдэхэ ханаһан зон Интернетээр харилсаха аргатай. Жэшэнь, Япондо һурадаг минии нэрэтан Намжилма Нан-

зад (Монгол орон) Хиросимаһаа намтай Интернетээр харилсадаг юм. «Мүнгэн тобшо» блогтомни Эрдэм хубүүмни ехэ туһалаа. Российн олон хизаарһаа нүхэд олонтой болонхойб, – гэжэ хөөрөһөн Н.Н.Бальжинимаева хаяхан хубүүнтэээ, Саша басаган-ашата-яа дахинаа «Шулуудай сэсэрлиг» – Яруунынгаа Эгэтын-Адаг (декабриин 5-да анхан ошоо һэн) ошожо, республикын арадай поэт, эгшэ нүхэр Цырендулма Цыреновна Дондогой тухай «Холын харгыда...» гээн видео-фильм буулгажа, Интернетээр бултаниие танилсуулба. Саашадаа Интернетээр бэлүүлжэ ехэ түсэбтэй

байһан Намжилма Нанзатовнада, БГУ-гай бэлигтэй багша, доцент байһан Галсан Батоевич Батоев – наһанайн хани нүхэртэ, үри хүүгэдтэнь, аша зээнэртэнь үшөө олон илалта, элүүр энхэ, эбтэй эетэй ажаһуухыень хүсэнэбди! Нонин видеофильмүүдыень, фото-зурагуудын, статьянуудын хүлээнэбди!

Бэлигма ОРБОДОЕВА.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Бальжинима хубүүнтэээ Буряад драмын театрай фойе соо. Татьяна ЖИМБУЕВАГАЙ фото.

Буряад-монголшуудай хани харилсаан

УГАА ЗАЛГАЖА ДУУШАН БОЛОҮОН АРЮНЫН АЗА ТАЛААН

Манай Монгол орондо байха үедэмнай март харын 23-да оперо болон баледэй театрай тайзан дээрэ агууехэ композитор Ж.Бизегэй "Кармен" оперын премьерэ болло, хараха, шагнаха хубитай байбабди. Энэ премьерэ Монголой оперо болон баледэй театрай байгуулагдаһаар 50 жэлэй ойн баярта зорюулагдаба. Энэ зүжэгтэ Буряад оронһоомнай уг гарбалтай, Буряадаймнай оперо болон баледэй театрта амжалтатай ажаллажа ябаһан дуушан, Буряадай арадай артист Баяр Цыремпилович Цыденжаповай басаган, Монголой оперо болон баледэй театрай бэлигтэй дуушан Арюна Цыденжапова энэ оперын гол парти болохо Карменэй дүрье эрхимээр бэлүүлжэ, харагшад болон шэнжэлэгшэдэй магтаал, хайрада хүртэхэ хубитай байба.

Зүжэгэй түгэхсэлдэ харагшад хүл дээрээ бодожо, Карменэй дүрэ байгуулһан Арюна Цыденжапове нэрвемэ халуун алыга ташалгаар угтан абажа, дэмбэрэлтэй найхан үйлэ хэрэг театрай зал соо түхөөжэ, харагшадтай сэдхэл зүрхэн хүлгэбэ, хүхибэ. Басаганайнгаа дуулахы хараха, шагнаха гэжэ Улаан-Үдэһөө зорюута Улаан-Баатар ошоһон Баяр, Дарима Цыденжаповтан басаганайнгаа үндэр амжалтаар бахархан баярлаха бүянтай байба. Зүжэгэй түгэхсэлдэ тус театрай Уран найханай талаар хүтэлбэрлэгшэ, Монгол уласай арадай зүжэгшэн А.Дашпэлжээ иигэжэ тэмдэглэбэ: "Арюна манай театрта табан жэл хүдэлжэ ябана. Энэ хугасаада бэлиг шадбаряараа монгол харагшадта мэдээжэ болонхой юм. Эдэ жэлнүүдтэ Штраусай "Летучая мышь" зүжэгтэ Орловскиин, Шаравай "Чингис хаан" зүжэгтэ Сахатай хатанай, Чайковскиин "Евгений Онегин" зүжэгтэ Ольгын дүрэ болон бусад мэдээжэ оперонуудай партинууды амжалтатайгаар дуулаба. Тэрээнһээ гадуур дуушадтай олон улсын конкурснуудта хабаадажа, түрүү нуруинууды эзэлжэ, бэлигээ гэршэлнэ. Гайхамшагта хүгжэм зохёогшо Ж.Бизегэй "Кармен" оперодо манай театрай түүхэдэ зургаан бэлигтэй дуушад Карменэй гол дүрын парти гүйсэдхэн, тоглоһон байдаг юм. Мүнөөдэр Монголой оперо болон баледэй театрай тайзан дээрэһээ анха түрүүшынхиде Карменэй парти францүз хэлэн дээрэ манай театрай бэлигтэй гол дуушан Арюна амжалтатайгаар эздэлүүлжэ, олоной магтаалда хүртэн ушар бүхы дээрээ манай театрай коллективэй ехэ амжалта гэжэ тоолохо байна. Мүн энэ "Кармен" гэжэ оперыемнай Америкын Холбоото Штадуудта ажаһуудаг Стэнфордын Ехэ хургуулийн профессор, дирижер Жин Дон Цай манай урилгаар ерэжэ хүтэлбэрлэндэн баяртай байнабди. Театраймнай түсэбүүд ехэ байна. Май харын тэнгээр театрайнгаа байгуулагдаһаар

табин жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглэхэ гэжэ ехэ бэлдхэлэй ажал ябуулжа байнабди. Буряад оронһоо түлөөлэгшэд ерэхэ бээ гэжэ найданабди". Тиэхэдэ түрэл театрайнгаа тайзан дээрэ "Карменэй" дүрье олон жэлдэ бэлүүлжэ ябаһан бэлигтэй дуушан, Монгол уласай арадай зүжэгшэн **Аюрзанын Долгортой** уулзажа, ханамжыень шагнабабди. Тэрэ иигэжэ хэлэбэ: "Би дэлхэйдэ мэдээжэ энэ орёо дүрын парти 1988 онһоо түрэл театрайнгаа тайзан дээрэ дуулажа эхилһэн хүмби. Мүнөөдэр энэ зүжэг хаража хуухадаа, ехэ баярлажа харабаб. Ехэ найхан зүжэг болобо. Мүнөө үеын залуу дуушан Арюнын хоолой минии ханаанда ехэ таарадаг юм. "Ши забол Карменэй парти гүйсэдхэхэ ёһотойш, шамда ехэ таараха" гэжэ Арюнада хэлэн хүм. Мүнөөдэр манай театрай түүхэдэ ехэ найхан үйлэ хэрэг боложо, Карменэй дүрэ францүз хэлэн дээрэ Арюна ехэ найханаар тогложо дуулаба. Би саашадаашье бэлигтэй залуу дуушан Арюнада үндэр амжалтанууды хүсэхэ байна. Энэ дүрээ улам бүри мүлжэ, бүри үндэр хэмжээндэ гаргаха бээ гэжэ Арюнада захира, найдаха байна. Юундэб гэхэдэ, энэ Кармен гэжэ юртэмсэдэ суутай партиие тоглохо хэрэг хадаа "дуушанай ехэ жаргал, аза талаан" гэжэ тоологдодог юм. Кармен Арюнын лэ тоглохо дүрэ гэжэ зурхөөрөө мэдэржэ ябаһан байгаааб", - гэжэ бэлигтэй дуушан А.Долгор бахархан мэдүүлбэ. Монгол уласай арадай зүжэгшэн А.Долгорой захяа найдабарииень Арюна бэлүүлжэ, нютагаймнай басаган Ж.Бизегэй "Карменэй" дүрье мүлжэ, улам найхан, хүр ехэтэй дүрэ болгожо, арадайнгаа нэрье дэлхэй дүүрэн суурхуулха бээ гэнэн найдал түрэнэ. Анхан Ленинград хотын консерватори дүүргэнэн, Монгол уласай искусствын габьяата ажал ябуулагша, Д.Дашамаатай уулзажа хөөрөлдэн байнабди. Дашама багша Монгол ороной олон бэлигтэй дуушадые хүмүүжүүлһэн намтартай. Тэдэнэй нэгэн Буряадай арадай артист Намхайн Мүнхзүл Буряадай оперо болон баледэй театрай тайзание шэмэглэжэ ябана. Дашама багша Арюны оперын дуушанай орёо нюсануудтай дүрбэн жэлэй хугасаада танилсуулжа ябаһан юм. Тэрэ мүнөө иигэжэ хэлэбэ: "Арюна гэжэ минии шаби басаган гэшэ. Улаан-Үдын П.Чайковскиин нэрэмжэтэ хүгжэмэй училищи дүүргэдэ, Улаан-Баатар ерэжэ, Соёл урлагын академидэ минии класста дүрбэн жэлдэ хуража дүүргэдэ, Монголой оперо болон баледэй театрта солистаар хүдэлжэ байна. Арюна эхэ францүз хэлэн дээрэнь Карменэй дүрье гансаараа дуулажа байна. Бэшэ дуушаднай монгол хэлэн дээрэ дууланад. Ехэ зохидхоноор, ехэ найханаар дуулажа байна гэжэ хананаб. Карменэй дүрэ ехэ хүндэ дүрэ ха юм даа. Найханаар дуулахага гадуур, хатархадаа бэрхэ, уян нугархай байха зэргэтэй. Басаганайнгаа иимэ найханаар дуулажа байхада, ехэ баяртай байнабди", - гэжэ багша хүн шабиингаа амжалтаарнь омогорхожо хэлэбэ. Бэшэ ондоо яахаб даа, шабиин амжалта – багшын амжалта болоно ха юм даа.

Зүжэгэй һүүлдэ тайзан дээрэ гаража, Арюнада баглаа сэсэг барюулжа амаршалхаданай: "Найн бэлэйт даа! Минии эгээл жаргалтай үдэрнүүдэймни нэгэн - мүнөөдэр болобо! Би эжы абадаа, Буряад орон нютагтаа баярые хүргэнэб! Би жаргалтайб!" – гэжэ баярай нулимсаар дүүрэн халиһан нүдөөр хаража, сэдхэлээ хүдэлгэн хэлэн нэн. Хэбэд номхон Хэжэнгэ нютагай хүбүүн Арюнын эсэгэ Баяр Цыремпилович Цыденжаповай омогорхолоор дүүрэн нүдэн дээрэнь баярай нулимсын ялалзахан тайзанай хурса гэрэлдэ элихэнээр үзэгдөө бэлэй. Буряадай арадай дуушан басаганайнгаа угаа залгажа дуушан болоод, эсэгынгээ нэрэ нэрлүүлжэ, Монгол ороной тайзан дээрэ үндэр амжалта туйлажа байхадань, омогорхонгуй яахаб даа. Энэмнай ёһотой эсэгын омогорхол! Монгол ороной оперо болон баледэй театрай гол дуушан Буряад ороноо ерэжэ, арад түмэнэйнгөө урда найхан хоолойгоороо ханхинаса дуулажа, арадайнгаа хүр хүлдэ үргэхэ бээ гэжэ найдаад: "Арюнын хии морин дээгүүр хийсэжэ, одо заяанинь үндэр ябахан болтогой!" – гэжэ үрээхэ дуран хүрэнэ.

Доржо СУЛЬТИМОВ,
Россиин габьяата, Буряадай арадай артист.

Түрэл хэлэмнай - түшэг баялигнай

«БЭЛИГ» БАГШАНАРЫЕ СУГЛУУЛАА...

2012 онһоо «Бэлиг» хэблэл Республикаын түб боложо, буряад хэлэ ба литературын нуралсалай номууды хэблэхын хажуугаар республиканска семинарнууды үнэргэжэ эхилэнхэй.

Байгша 2013 оной мартын 26-28-най үдэрнүүдтэ республикын «Бэлиг» түбтэ «Федеральна гүрэнэй нуралсалай шэнэ стандартын эрилтээр буряад хэлэ ба литература үзэлгэ тухай асуудалнууды шийдхэхэ зорилготой» ехэ хуралдаан болоо. Тус семинарта Буряад Республикаын олон аймагуудһаа, Улаан-Үдэ хотын болон Агын Буряадай тойрогой багшанар хабаадаа.

Семинарай пленарна суглаа «Бэлиг» түбэй дарга Сергей Дмитриевич Будаев нээгээ. Буряад Республикаын нуралсалай болон эрдэм ухаанай министрствын хургуулийн наһа гүйсөөгүшүүлэй болон юрэнхы нуралсалай таһагай гол мэргэжэлтэн Б.Б.Шойнжонов республика дотор хүүгэдэй сээрлигүүдтэ, эхин, дунда хургуулинуудта буряад хэлэ үзэлгын байдал тухай мэдээсэл үгэбэ. Буряад Республикаын Толгойлогшын ба Буряад Республикаын Правительствоын захиргаанай үндэнэ яһатан хоорондын харилсаанай ба эрхэтэнэй үүсхэл хүгжөөлгын хорооной ахамад шэн-

жэлэгшэ Б.В.Гындынцыренов, Буряад Республикаын Үндэнэ яһатанай 1-дэхи лицей-интернадай дарга Б.Б.Жалсанов, Россиин эрдэмэй академийн Сибириин таһагай Монгол арадууд, буддын шажан болон түбэды шэнжэлэгшын институтдай эрдэмтэн Б.Д.Цыренов, Забайкалийн хизаарай Агын багшанарай мэргэжэл дээшлүүлгын институтдай буряад хэлэнэй методист М.В.Батуева, Улаан-Үдэ хотын нуралсалай таһагай буряад хэлэнэй методист У.Е.Мангутова гэгшэд элидхэбэ.

Эхин шатын хургуулийн багшанар болон дунда хургуулийн бүлэг багшанар хоёр бүлэг хубааран, ажалаа ябуулаа. Эхин шатын багшанарта БГУ-гай доцент С.Ц.Содномов интерактивна шэглэлтэй хэшээл-лекци үнгэргөө. Дунда хургуулида заадаг багшанарта БГУ-гай доцент С.Г.Ошоров, 1-дэхи лицей-интернадай багша С.Г.Будаин, Асагадай дунда хургуулийн багша О-Х. Н. Нанзанова гэгшэд элидхэл хэбэ. Забайкалийн хизаарай Агын тойрогой гимнази-интернадай багша Ж.Ц.Самбуева 5-дахи классай «Буряад литература» гэнэн нуралсалай хүсэд суглуулбарин концепци тухай хөөрөбэ. Энэл хургуулийн багша О.Ш.Цыремпилова 6-7 классу-

удай «Буряад хэлэн» гэнэн номой концепцитэй танилсуулаа. Бүлэг авторнууд хэшээлэй проектнууды харуулаа: С.И.Очирова («Үзгэлэ» номоор); Т.Б.Базаргуева (Буряад хэлэн, 2 кл, Түрэлхи хэлэн, 4 кл); О.Ш.Цыремпилова (Буряад хэлэн, 7 кл.); Ц.С.Жанчипова (Буряад литература, 5 кл.). Республикаын 1-дэхи лицей-интернадай, Хориин аймагай Аланай дунда хургуулийн буряад хэлэнэй багшанар Ц.Б.Бадмацыренова, Б.Ш.Ширапова 8-дахи классай «Буряад литература» гэнэн ном тухай хөөрөө.

Буряад Республикаын, Агын тойрогой мэдээжэ багшанар мастер-классууды үнгэргөө. «Технология понимания», «Диалог культур», «Межпредметная интеграция», «Составление интеллектуальной карты», «Интерактивная технология», «Воспитательная система сельской школы» гэнэн сэдэбүүдээр хабаадагшадые хонирхуулаа. Энэ мастер-классуудай авторнууд: Хэжэнгын аймагай интернат-хургуулийн багша Ж.Д.Цыдендамбаев, Сэлэнгын аймагай Ноёхоной дунда хургуулийн багша С.Д.Б.Болхоева, Хэжэнгын лицейн багша Л.С.Ширапова, Үндэнэ яһатанай 1-дэхи лицей-интернадай багша Я.Ц.Ивахинова, Агын гимнази-интернадай багша

Ц.С.Жанчипова, Урда-Агын багшанар Т.Б.Базаргуева, Д.Б.Дугарова.

БГУ-гай буряад хэлэнэй кафедрын эрхилэгшэ Б.Д.Цырендоржиева ханамжаараа хубаалдаа. Семинарай түгэхсэлдэ «түхэрэн шэрээдэ» хабаадагшадтай дурадхалнууд: нуралсалай хүсэд методическа суглуулбари бэшэхэ авторнуудтай бэлдхэл ба нуралсал үнгэргэхэ; нуралсалай шэнэ стандартын ёһоор шэнэ түсэб, программа, нуралсалай номууды бүтээжэ хэблэхэ; буряад хэлэ заалгада шэнэ онол аргууды (технологии) хэрэглэхэ; «Бэлиг» түбэй дэргэдэ буряад хэлэнэй багшанарай зүблэл бии болгохо, хэблэхэ гар бэшэгүүдэй шанар шалгахэ; «Бэлиг» түбэй сайтда багшанарай дүй дүршлөөрөө хубаалдахын тула багшын ажалай «электронно копилка» бүридхэхэ шийдхэбэринууд абтаба.

Тус түбэй даргын орлогшо, методист Р.С.Дылыковагай эдэбхитэй хүтэлбэри доро семинарай үрэ дүн баталагдажа, интерактивна түхэл, хөөрөлдөөн, арсалдаатай асуудалнууд шийдхэгдэ. Бэлүүлжэ байһан ажалаа наринаар зүбшэн хэлсэхын тула «Бэлиг» түбэй хүдэлмэрилэгшэд саашадаа иимэ уулзалганууды эмхидхэхэ байхаяа түсэблэнхэй.

Ж. ЦЫДЫПОВА.

“Буряадай түрүү хүнүүд” конкурсдо
“Баатар Мэргэн” номинацида

БАЙГААЛИИН ҮРШӨӨЛ БЭЛЭГТЭЙ

БУРЯАД НАЙХАН ЭХЭ ОРОМНАЙ бэлигтэй, эрхим хүндэтэ зоноороо баян даа. Бүхэдэлхэйн арадтай жэшээлбэл, буряадууд үсөөхэншые наа, баримталан абахата, байгаалиин үршөөһөн абьяас бэлигтэй арад. Магад, Бурхан багша буряад зондоо ондоохоноор хандажа, бэлиг баялигаа зүйтэйхэнөөр бэлэглэжэрхидэг хаш. Эгээл иимэ дээдын бэлигтэ хүртэһэн хүн тухай манай хөөрөөн.

УГААРАА ДУУШАН

Хада уулата хангай найхан Хурамхаан нютагта 1963 ондо түрэхэн Владимир хүбүүнэй гоё найханаар дуу дууладаг байганиинь 9-дэхи класста элирэгдээ хэн. Абари зангараа номгон, аалин хүбүүн дуу хүгжэмдэ сэдхэлээрээ тэгүүлжэ байханаа хэндэ-шые мэдүүлэнгүй, хэмээхэн буряад найхан аялгануудые сэдхэлдээ бөөмэйлэн ябаа бшуу. Мал ажалдаа бүхэли наһаяа зорюулһан Михаил Абидуевич, Бальжима Дашинамаевна Бухаевтан хоюулаа ехэ найханаар дуу дууладаг бэлэй. Володя нургуулида нуража байхатаа, Буряад радиогой “Баян талын аялга” гэхэн дуу хүгжэмтэ дамжуулга шагнажа, дуунуудай үгэнүүдые бэшэжэ абаад, сээжэлдэдэг байгаа.

ДУУШАНАЙ ЭХИН ХАРГЫ

Нютагайнгаа дунда нургуули дургээд, Владимир Улаан-Удын хүгжэмэй училищиде ороод, Россиин габьяата артист Абида Арсалановай эрхим нурагшадай нэгэн болоһон юм. Тэндэ нуража эхилһээр лэ, найн дуранай “Уянга” гэхэн аман зохёолой ансамбльдэ ябажа эхилээ. Республикын арадай урлалай түбэй дэргэдэ эмхидхэгдэһэн энэ ансамблие балетмейстер Татьяна Гергесова, вокалист Валентина Дамбуева гэгшэд хүтэлбэрилдэг хэн. Тэндэ суг нурадаг Владимир Албатаев, Сергей Ламожанов гэгшэдтэй дууладаг байгаа. Владимир Бухаевтай хоолой хадаа аһан доодохи болон тон дээдэхи октава татажа шадха тенор хоолой юм. Жэшээн, Аюша Доноевой үгэдэ Владилан Пантаевтай бэшэһэн “Гуламта” гэжэ дуу Владимиртай хоолой уянгалан гаргажа шаддаг хэн.

ХҮНГЭН БЭШЭ АЖАЛ

Хүгжэмэй нургуули түгэсэжэ, 1986 онһоо Опера болон баледэй театрай

хоорто дуушанаар ажаллажа эхилээ. Уран найханай хүтэлбэрлэгшэ Борис Ким дуушан Валентин Захаровтай 2-дохи тенор хоолойдо Владимире табиһан юм. Тэндэ хүдэлхэ үедөө Соёлой министерствын захиралтаар Буряадай телерадиокомпаниин дэргэдэхи Буряадай хүгжэмтэ хэрэгсэлнүүдэй оркестрэй солистаар ажаллаһан. Нэгэ үедэ “Байгал” ансамбльдэ ажаллаадшые үзэһэн байха юм. Мун Опера болон баледэй театртаа мүнөө болотороо ажаллана.

ЭРДЭМЭЭ ДЭЭШЭЛҮҮЛЭЭ

1993-98 онуудта Владимир Бухаев Зүүн Сибириин соёлой институтдай дэргэдэ вокалай таһаг нээгдэхэдэнь, нуража гараһан юм. Энэ таһаг бии болгоһон Россиин арадай артист Вячеслав Бальжини-маевтай эгээл түрүүшын эрхим шабинь байһан юм.

ГОЁ СУҮМХЭ АБАА БЭЛЭЙБДИ

Үнгэрэгшэ зуун жэлэй 90-ээд онуудай хандаргалтын үедэ театр 9 һара соо салин хүлһэ түлөөгүй. Тэрэ үедэ гэр бүлөөрөө үдэртөө зохёохы ажалдаа ябаад, хүнндөө харуулшанай ажал хэдэг байгаа. Наһанайнь нүхэр Дарима Эрдынеевна театрай музейн даагшаар, удаань 60-дахи нургуулида ород хэлэнэй багшаар мүнөөшые ажаллана. Тэрэ үедэ салин хүлһэнэй орондо бартер-андалдаагаар “Мотом” супермаркедһаа хэдэн һарынгаа салин хүлһэндэ эдэе хоол, эд бараа абаха аргатай болоо бэлэй. Гурбан хүүгэдые хүн болгохон илангаяа тэрэ үедэ бэлэн бэшэ хэн.

- Басаганайнгаа нэгэдэхи класста нуража байхата, портфель абаха аргагүй, пакет соо һарын туршадэ номоо хээд ябаа бэлэй. Тэрэ магазинһаа гоё гэгшын арадаа будильнигтай сүүмхэ абаад, тэрэ доронь нургуулидань абашажа, басагайа хүхэжээ бэлэйбди,

- гэжэ Бухаевтан дурсан энэлдэнэ.

Бухаевтан гурбан хүүгэдтэй, нэгэ аша хүбүүн болон нэгэ зээ басагатай болонхой.

ГАСТРОЛЬГҮЙ АРТИСТЫН АЖАЛ БАЙДАГҮЙ

Тэрэ үедэ дуушад хүдөө аймагуудаар гастрольдо ехэ гарадаг хэн. Владимир Бухаев, Баир Батодоржиев, Цырен Шойжинимаев болон бусад эстрадна дуушадтай гастрольдо гарадаг хэн. Мун Михаил Елбонов, Софья Данзанэ, Геннадий Горшков, Виктор Куржумов гэгшэдтэй бүлэг болон гастрольдо ябадаг байгаа. Театр бүхы Буряад орон, Росси гүрэнэй хотонуудаар болон Монгол орон руу гастрольдо гаража, концерт наадаяа дэлгэдэг хэн.

АРТИСТЫН АМЖАЛТА

Владимир Бухаев хадаа СССР-эй арадай артист Лхасаран Линховоиноной нэрэмжэтэ дуушадтай уласхоорондын конкурсын лауреат, РСФСР-эй арадай артист Б.М. Балдаковой шангай республикын 1-дэхи конкурсын лауреат болоһон

юм. Олон жэлэй туршадэ Буряад Республикын соёлой хүгжэлтэдэ өөрынгөө хубитаяа оруулһанай түлөө хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагдаһан. Энэ жэл Владимир Михайлович Бухаев 50 наһанайнгаа ойн баяр тэмдэглэхэнь. Театрайнгаа табиһан зүжэгүүдтэ томо-томо партинуудые гүйсэдхэжэ,

мүнөө сагтаа байгаалиин бэлэглэһэн абьяас бэлигтэ мүлижэ, дүршэл ехэтэй артист боложо тодорһон, залуу дуушадтай багша болонхой юм.

Цырегма САМПИЛОВА, В. БУХАЕВТАНАЙ гэр булын архивһаа фото-зураг абтаба.

АРТИСТНАР ДЭЭДЫН ШАНДА ХҮРТЭБЭ

РОССИИН габьяата артистка **Лариса ЕГОРОВА** һүүлэй арбан табан жэлэй туршадэ Бүхэдэлхэйн театрай үдэртэ дашарамдуулан, түрэл Буряад драмын театрайнгаа эрхим актрисада өөрынгөө нэрэтэ шан олгуулдаг найхан заншалтай юм. Энэ шанда Санкт-Петербургын театральна академиин 4-дэхи студийе дүүргэгшэ бэлигтэй артистка Людмила Тугутова “Турандот” гэхэн зүжэг наадаһанайнгаа түлөө хүртэбэ. Лариса Егоровагай шан бүхы театрнуудай “капустник” нааданай үедэ барюулагдаа.

- Ехэ уран нугархай актриса, Турандодой дүрэ бэлигтэйгээр харуулжа шадда. Театр “Эхэнэрнүүдэй эгээл эрхим роль” наадаа гэжэ тэмдэглээ. Мүнөө театрта ехэ олон залуу артистнар бии болонхой, энээндэнь ехэ баясамаар. Михаил Елбонов, Марта Зоригтуе-

ва, би гээд ганса харана бэшэ, тэдээнтэй суг зүжэгтэ наадажа, харагшадай баяртай алыга ташалгаһаа элшэ хүсэ абажа байдагбди, - гэжэ примадонна Лариса Егорова тэмдэглээ.

Россиин Федерациин арадай артист **Михаил Елбонов** Россиин габьяата артистка **Светлана Бунеевтай** суг Буряадай Театральна ажаруулагшадай холбооной хүндэтэй “За честь и достоинство” гэхэн номинацида шагнагдаһан байна.

Буряадай габьяата артист **Солбон Субботин** “Номгон Булат” гэхэн зүжэгтэ “Бүһэтэйшүүлэй эрхим роль” наадаһанай түлөө Буряадай Театральна ажаруулагшадай холбооной лауреат болоо. Мун Буряад драмын театрай директорэй ажарын талаар орлогшо, Россиин Федерациин габьяата хүдэлмэрилэгшэ **Олег Цыпилов** «Служитель театра» гэхэн шанда хүртөө.

Людмила ОЧИРОВА.

08.30	"ЕВРОМАКС. ОКНО В В ЕВРОПУ" (16+)
09.00	"В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
10.05, 11.05	17.05 Д/Ф "НЕ РОДИСЬ КРАСИВОЙ" Т/С "КАК СКАЗАЛ ДЖИМ"
11.30	Д/Ф "5 ИСТОРИЙ"
12.05	Т/С "АДЪЮТАНТЫ ЛЮБВИ"
13.05	Х/Ф "СМЕРТЕЛЬНЫЕ УЗЫ"
15.05	Х/Ф "ПОСЛЕДНИЙ РЕЙС "АЛЬБА-ТРОСА"
16.30	М/Ф
18.05	Т/С "ГОВОРЯЩАЯ С ПРИЗРАКАМИ"
19.00	"АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ" (12+). ЗУРХАЙ
20.05	Т/С "ЧИСЛА"
21.00	"ПЯТЬ ИСТОРИЙ" (16+). ЗУРХАЙ
22.00	Т/С "ТРАВМА"
23.30	"ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ"

01.30	"НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)
01.30	(16+)
01.50	ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ РАБОТЫ ДО
13.30	
13.30, 19.30, 00.00	"МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
14.00	Х/Ф "МЕЖДУ НЕБОМ И ЗЕМЛЁЙ"
15.50	Т/С "6 КАДРОВ"
16.00	Т/С "ДАЁШЬ, МОЛОДЁЖЬ!"
17.00, 20.00	Т/С "КУХНЯ"
17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50,	
01.30	МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
17.30, 18.30, 19.00	Т/С "ВОРОНИНЫ"
21.00	Т/С "ДУМАЙ КАК ЖЕНЩИНА"

СТС «БАЙКАЛ»

НТВ

04.00	УВАЖАЕМЫЕ ТЕЛЕЗРИТЕЛИ! В СВЯЗИ С ПРОФИЛАКТИЧЕСКИМИ РАБОТАМИ, ВЕЩАНИЕ ТЕЛЕКАНАЛА НАЧНЕТСЯ В 15.00 МСК. ПРИНОСИМ ИЗВИНЕНИЯ ЗА ПРИЧИНЕННЫЕ НЕУДОБСТВА
15.00	"ПЕРВАЯ КРОВЬ" (16+)
15.35	Т/С "СУПРУГИ"
16.30, 17.00,	19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
20.00	"СЕГОДНЯ"

17.25	"ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
18.40	"ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ (16+)
20.30	Т/С "ЛЕСНИК"
22.25	Т/С "ЧУЖОЙ РАЙОН-2"
00.15	"СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
00.35	Т/С "ЯРОСТЬ"
02.35	"КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС" (0+)
03.35	"ДИКИЙ МИР" (0+)
04.15	Т/С "ЗАКОН И ПОРЯДОК"
06.10	Т/С "МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА"

08.00	"УТРО НА 5" (6+)
10.45, 16.00, 19.00	"МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
11.30, 12.30, 13.30, 14.00, 14.55	Т/С "ЗАСТАВА ЖИЛИНА"
17.00	"ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"
18.00, 18.30	Д/С "ВНЕ ЗАКОНА. РЕАЛЬНЫЕ РАССЛЕДОВАНИЯ"
20.00, 20.30, 21.00	Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
21.30, 22.15, 23.25	Т/С "СЛЕД"
00.10	Х/Ф "ДВОЕ И ОДНА"
02.00, 03.20	Х/Ф "ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ПРИБЫВАЕТ НА ВТОРОЙ ПУТЬ"
04.40	Х/Ф "МИСС МИЛЛИОНЕРША"

5 КАНАЛ

07.00, 07.10	11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 "СЕЙЧАС"
07.10	Д/Ф "МИФЫ О ЕВРОПЕ. БОЛОНСКАЯ БОЙНЯ"

Четверг, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 10.05, 10.35, 10.45	13.00, 16.00 НОВОСТИ
11.55	05.05 "КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА"
13.05	14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
13.50	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
15.00	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
15.25	"ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
16.20	"ДОБРОГО ЗДОРОВЬЦА!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
17.10	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
18.00	Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
19.00	Т/С "ТОРГОВЫЙ ЦЕНТР"
19.50	"ПОКА ЕЩЕ НЕ ПОЗДНО" (16+)
20.50	"Я ПОДАЮ НА РАЗВОД" (16+)
22.00	ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
22.30	"ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!" (16+)
00.25	"ПУСТЬ ГОВОРЯТ" (16+)
01.00	"ВРЕМЯ"
02.00	Т/С "ЛЮБОВЬ ЗА ЛЮБОВЬ"
02.20	"ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
04.10	"ПОЛИТИКА С ПЕТРОМ ТОЛСТЫМ"
	"НОЧНЫЕ НОВОСТИ"
	Х/Ф "ДОМ МЕЧТЫ"
	Т/С "ГРИММ"

15.50	"ЧУЖИЕ ТАЙНЫ. ВРЕМЕНА ГОДА" (12+)
16.35	Т/С "ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ"
18.50	Т/С "СЕМЕЙНЫЙ ДЕТЕКТИВ"
21.30	"СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
21.40	"ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
22.30	Т/С "ХУТОРЯНИН"
00.25	"ПОЕДИНОК". ПРОГРАММА ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЕВА (12+)
02.00	Д/Ф "СВИДЕТЕЛИ. "УПОЛНОМОЧЕН ЗАЯВИТЬ. ВИТАЛИЙ ИГНАТЕНКО"
03.50	"БОЛЬШИЕ ТАНЦЫ. КРУПНЫМ ПЛАНОМ"

КУЛЬТУРА

07.30	"ЕВРОНЬЮС"
11.00	"НАБЛЮДАТЕЛЬ"
12.15, 13.10	02.55 Т/С "ПЕРРИ МЭЙСОН"
13.40	"ЖИВАЯ ВСЕЛЕННАЯ"
13.40	Д/Ф "АНТИГУА-ГВАТЕМАЛА. ОПАСНАЯ КРАСОТА"
13.55	"АБСОЛЮТНЫЙ СЛУХ"
14.35, 15.30	22.20 Д/С "ТЕРРИ ДЖОНС И ВАРВАРЫ"
15.30	"КИНЕКОП" С ПЕТРОМ ШЕПОТИНИКОМ
16.10	"ПИСЬМА ИЗ ПРОВИНЦИИ"
16.40, 16.50	20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
18.00, 18.10	СПЕКТАКЛЬ "ЛЮБОВЬ ЯРОВАЯ"
18.40	03.50 Д/Ф "ФИДИЙ"
19.40	Д/С "ИЗОБРАЖАЯ СЛОВО"
20.45	ИОГАННЕС БРАМС. СИМФОНИЯ №2
21.00	"АСАДЕМИА"
21.45	"ГЛАВНАЯ РОЛЬ"
23.15	"ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
00.00	"ГЕНИИ И ЗЛОДЕИ"
00.50	"КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ"
02.35	Д/Ф "МОСКВА - БЕРЛИН"
02.35	Х/Ф "Я ХОЧУ ТОЛЬКО, ЧТОБЫ ВЫ МЕНЯ ЛЮБИЛИ"
02.35	ИГРАЕТ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АНСАМБЛЬ СКРИПАЧЕЙ "ВИРТУОЗЫ ЯКУТИИ"

АРИГ УС

07.00, 23.00, 00.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
07.35	УТРЕННЕЕ ШОУ "ТЭЦ-3". ПОГОДА (12+)
08.30, 09.00	14.00, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
09.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+). ПОГОДА
09.25	М/С "ГРОМОКОШКИ"
10.00	Х/Ф "ВОЙНА НЕВЕСТ"
12.00, 13.00, 14.15	17.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА"
14.30	18.00 Т/С "ДЕФФОНКИ" (16+)
15.30	"АФИША" (6+)
19.00	"БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
19.15	"ДОМ-2. LIVE" (16+)
20.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ". ПОГОДА (16+)
21.00	"ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+)
23.30	"РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ" (16+)
01.00	Х/Ф "ЗАКОЛДОВАННАЯ ЭЛЛА"
	"ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
	Х/Ф "ЖЕЛЕЗНЫЙ СМЕРЧ"

ТИВИКОМ

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 18.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.00	НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.05	"В ТЕМЕ" (16+)
07.35	"ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ" (16+).
08.00	ЗУРХАЙ
08.35	НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУРХАЙ
09.00	"АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ" (12+).
10.05	ЗУРХАЙ
11.05	"В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
11.30	Д/Ф "ВСЯ НАША ЖИЗНЬ - ЕДА"
12.05	Т/С "КАК СКАЗАЛ ДЖИМ"
13.05	Д/Ф "5 ИСТОРИЙ"
	Т/С "АДЪЮТАНТЫ ЛЮБВИ"
	Х/Ф "ЗОРРО"

15.15	Х/Ф "ПОСЛЕДНИЙ РЕЙС "АЛЬБА-ТРОСА"
16.30	М/Ф
17.05	Д/Ф "НЕ РОДИСЬ КРАСИВОЙ"
18.05	Т/С "ГОВОРЯЩАЯ С ПРИЗРАКАМИ"
19.00	"РАДАР-СПОРТ" (6+). ЗУРХАЙ
20.05	Т/С "ЧИСЛА"
21.00	"ПЯТЬ ИСТОРИЙ" (16+). ЗУРХАЙ
22.00	Т/С "ТРАВМА"
23.30	"ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ"
01.30	"НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ" (16+)

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50	МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00	М/С "КУРИНЫЙ ГОРОДОК"
06.35	М/С "ЧАПЛИН"
07.00	М/С "СУПЕРГЕРОЙСКИЙ ОТРЯД"
07.30	М/С "КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ"
08.00	Т/С "6 КАДРОВ"
09.00, 09.30, 11.30, 12.30	13.30, 19.30, 00.00 "МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ" (0+)
13.30, 17.30, 18.30, 19.00	Т/С "ВОРОНИНЫ"
21.00	Т/С "ДУМАЙ КАК ЖЕНЩИНА"
22.00	Т/С "ПАПИНЫ ДОЧКИ. СУПЕРНЕВЕСТЫ"
22.00	Х/Ф "ПОЕЗДКА В АМЕРИКУ"
22.00	Т/С "ДАЁШЬ, МОЛОДЁЖЬ!"
22.00	20.00 Т/С "КУХНЯ"
03.20	Х/Ф "ПРАВИЛА СЪЁМА. МЕТОД ХИТ-ЧА"
03.20	Т/С "ТЕОРИЯ БОЛЬШОГО ВЗРЫВА"
	Х/Ф "СОМНЕНИЕ"
	ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00	"НТВ УТРОМ"
-------	-------------

09.10	Т/С "ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА"
11.00, 14.00, 17.00, 20.00	"СЕГОДНЯ"
11.20	"МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ" (16+)
11.50	"ДО СУДА" (16+)
12.55	"СУД ПРИСЯЖНЫХ" (16+)
14.25	"СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ" (16+)
15.35	Т/С "СУПРУГИ"
16.30, 17.25	19.30 "ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ"
18.40	"ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА" (16+)
20.30	"ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ" С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ (16+)
22.25	Т/С "ЛЕСНИК"
00.15	Т/С "ЧУЖОЙ РАЙОН-2"
00.35	"СЕГОДНЯ. ИТОГИ"
02.30	Т/С "ЯРОСТЬ"
03.35	"ДАЧНЫЙ ОТВЕТ" (0+)
04.05	"ДИКИЙ МИР" (0+)
06.00	Т/С "ЗАКОН И ПОРЯДОК"
	Т/С "МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА"

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00	"СЕЙЧАС"
07.10	Д/Ф "МИФЫ О ЕВРОПЕ. БОЛОНСКАЯ БОЙНЯ"
08.00	"УТРО НА 5" (6+)
10.45, 16.00, 19.00	"МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ"
11.30	Х/Ф "МИРОВОЙ ПАРЕНЬ"
13.30, 14.45	Х/Ф "ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ПРИБЫВАЕТ НА ВТОРОЙ ПУТЬ"
17.00	"ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ"
18.00, 18.30	Д/С "ВНЕ ЗАКОНА. РЕАЛЬНЫЕ РАССЛЕДОВАНИЯ"
20.00, 20.30, 21.00	Т/С "ДЕТЕКТИВЫ"
21.30, 22.15, 23.25	Т/С "СЛЕД"
00.10	Х/Ф "РУССКАЯ РУЛЕТКА"
01.55	Х/Ф "СЕКС-МИССИЯ, ИЛИ НОВЫЕ АМАЗОНКИ"
04.20	Х/Ф "ДВОЕ И ОДНА"
06.05	Д/Ф "ИРИНА БОГАЧЕВА. СОЛО"

Пятница, 19

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00	"ДОБРОЕ УТРО"
10.00, 10.05, 10.35, 10.45	13.00, 16.00 НОВОСТИ
11.55	14.50 "ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ"
13.05	"ЖИТЬ ЗДОРОВО!" (12+)
13.50	"МОДНЫЙ ПРИГОВОР"
15.00	"ВРЕМЯ ОБЕДАТЬ!"
15.25	"ДОБРОГО ЗДОРОВЬЦА!" С ГЕННАДИЕМ МАЛАХОВЫМ (12+)
16.20	"ДРУГИЕ НОВОСТИ"
17.10	Д/С "ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ"
18.00	Т/С "ТОРГОВЫЙ ЦЕНТР"
19.00	"ПОКА ЕЩЕ НЕ ПОЗДНО" (16+)
19.50	"ЖДИ МЕНЯ"
20.50	ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
22.00	"ЧЕЛОВЕК И ЗАКОН"
22.30	"ПОЛЕ ЧУДЕС"
00.50	"ВРЕМЯ"
01.45	"ДОСТОЯНИЕ РЕСПУБЛИКИ: АЛЛА ПУГАЧЕВА"
04.35	"ВЕЧЕРНИЙ УРГАНТ" (16+)
	Х/Ф "СУХОДОЛ"
	Х/Ф "ГОЛЫЙ БАРАБАНЩИК"

12.30, 12.50, 13.50, 14.50, 15.50	15.30, 18.30, 20.40 "ВЕСТИ-БУРЯТИЯ"
16.35	Т/С "ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ"
18.50	"ПРАВО НА ВСТРЕЧУ" (12+)
21.30	17.35 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
21.40	"ЧУЖИЕ ТАЙНЫ. ВРЕМЕНА ГОДА" (12+)
22.30	Т/С "ТАЙНЫ ИНСТИТУТА БЛАГОРОДНЫХ ДЕВИЦ"
03.00	"СЕМЕЙНЫЙ ДЕТЕКТИВ"
03.15	"СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!"
	"ПРЯМОЙ ЭФИР" (12+)
	"АНШЛАГУ - 25". БОЛЬШОЙ ЮБИЛЕЙНЫЙ ВЕЧЕР (16+)
	"БОЛЬШИЕ ТАНЦЫ. КРУПНЫМ ПЛАНОМ"
	ГОРЯЧАЯ ДЕСЯТКА (12+)

КУЛЬТУРА

07.30	"ЕВРОНЬЮС"
11.00, 11.20	16.40, 20.30, 00.45 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
12.55	Х/Ф "ЛЕТЧИКИ"
13.10	"ВАЖНЫЕ ВЕЩИ"
13.55	Д/Ф "РУССКИЙ ХУДОЖНИК АЛЕКСЕЙ ШМАРИНОВ"
14.35	"ЧЕРНЫЕ ДЫРЫ. БЕЛЫЕ ПЯТНА"
15.30	Д/С "ТЕРРИ ДЖОНС И ВАРВАРЫ"
15.55	"ГЕНИИ И ЗЛОДЕИ"
16.10	Д/Ф "ЛЮБЕК. СЕРДЦЕ ГАНЗЕЙСКОГО СОЮЗА"
16.50	"ЛИЧНОЕ ВРЕМЯ". ЛОРА КВИНТ
18.35	СПЕКТАКЛЬ "ТЕНИ"
19.15	"БИЛЕТ В БОЛЬШОЙ"
20.10, 20.50	"ГЛЕН ГУЛЬД ИГРАЕТ БАХА"
21.35	03.40 Д/Ф "КАРКАСНАЯ ЦЕРКОВЬ В УРНЕСЕ. МИРОВОЕ ДЕРЕВО ИГДРАСИЛЬ"
	"ОСТРОВА"
	Х/Ф "СМЯТЕНИЕ ЧУВСТВ"

23.05	"ЛИНИЯ ЖИЗНИ"
00.00	Д/Ф "ПИСЬМА ИЗ РУССКОГО ВЕРДЕНА"
01.05	С КИРИЛЛОМ РАЗЛОГОВЫМ
02.55	"ИСКАТЕЛИ"

АРИГ УС

07.00, 23.00, 00.30	"ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+). ПОГОДА
07.35	УТРЕННЕЕ ШОУ "ТЭЦ-3". ПОГОДА (12+)
08.30, 09.00	14.00, 19.30 "ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС" (16+)
09.00	"УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ". "НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ" (16+). ПОГОДА
09.25	М/С "ГРОМОКОШКИ"
10.00	Х/Ф "ЗАКОЛДОВАННАЯ ЭЛЛА"
12.00, 13.00, 14.15	17.00 Т/С "УНИВЕР. НОВАЯ ОБЩАГА"
14.30	18.00 Т/С "ДЕФФОНКИ" (16+)
15.30	"ТОЧКА ЗРЕНИЯ" (16+)
19.15	"БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ" (16+)
20.00	"ДОМ-2. LIVE" (16+)
21.00	"ДО И ПОСЛЕ" (6+)
22.00	"СОМЕДИ WOMAN" (16+)
23.30	"КОМЕДИ-КЛАБ" (16+)
01.00	"СОМЕДИ СЛАВ. БЕЗ ГРАНИЦ" (16+)
	"ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ" (16+)
	Х/Ф "ПРИСТРЕЛИ ИХ"

ТИВИКОМ

06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.00	НОВОСТИ ДНЯ (16+)
07.05	"В ТЕМЕ" (16+)
07.35	"ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ" (16+).
08.00	ЗУРХАЙ

08.00	НОВОСТИ ДНЯ (16+). ЗУРХАЙ
08.35	"РАДАР-СПОРТ" (6+)
09.00	"В ТЕМЕ" (16+). ЗУРХАЙ
10.05, 11.05, 11.30, 12.05, 13.05	17.05 Д/Ф "ВСЯ НАША ЖИЗНЬ - ЕДА"
15.05	Т/С "КАК СКАЗАЛ ДЖИМ"
16.30	21.00 Д/Ф "5 ИСТОРИЙ"
17.50	Т/С "АДЪЮТАНТЫ ЛЮБВИ"
18.40	Х/Ф "ГАНГСТЕР №1"
20.05	Х/Ф "ПРОСТО САША"
22.00	М/Ф
22.00	Т/С "ГОВОРЯЩАЯ С ПРИЗРАКАМИ"
00.30	"ФАКТОР СТРАХА"
00.30	Т/С "ЧИСЛА"

Суббота, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program schedule for the first channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ЛЕКАРСТВО ПРОТИВ СТРАХА', 'НОВОСТИ', 'ДЕЖЕЙК И ПИРАТЫ НЕТЛАНДИИ'.

«РОССИЯ»

Table with TV program schedule for the 'РОССИЯ' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ГОРОД ПРИНЯЛ', 'СЕЛЬСКОЕ УТРО', 'ДИАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ'.

КУЛЬТУРА

Table with TV program schedule for the 'КУЛЬТУРА' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ЕВРОНЬЮС', 'БИБЛЕЙСКИЙ СЮЖЕТ', 'ХИТ В ГОРОДЕ С'.

Table with TV program schedule for the first channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ДЖЕМ-5' С ДАНИИЛОМ КРАМЕРОМ', 'ЛЕГЕНДЫ МИРОВОГО КИНО'.

АРИГ УС

Table with TV program schedule for the 'АРИГ УС' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС. ПОГОДА', 'КИРИКУ И КОЛДУНЯ', 'УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ'.

ТИВИКОМ

Table with TV program schedule for the 'ТИВИКОМ' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'НОВОСТИ ДНЯ (16+)', 'В ТЕМЕ' (16+), 'ВЫЖИТЬ В МЕГАПОЛИСЕ' (16+).

Table with TV program schedule for the first channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'СТИЛИСТИКА (12+)', 'ПОТРЕБИТЕЛЬСКИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ: ВЕРНИТЕ ДЕНЬГИ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program schedule for the 'СТС «БАЙКАЛ»' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'ПАРФЕНОВ' (12+)', 'АНАТОМИЯ СТРАСТИ', 'ГОРНЫЙ МАСТЕР' (0+).

Table with TV program schedule for the first channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'РОБИН ГУД', 'ДЖУНИОР', 'ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ'.

НТВ

Table with TV program schedule for the 'НТВ' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'АЛИБИ' НА ДВОИХ', 'СМОТР' (0+)', 'АНATOMИЯ СТРАСТИ'.

5 КАНАЛ

Table with TV program schedule for the '5 КАНАЛ' channel on Saturday, 20th. Columns include time and program titles like 'СЕЙЧАС' (16+)', 'СЕЙЧАС' (16+)', 'СЕЙЧАС' (16+).

Воскресенье, 21

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program schedule for the first channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'ГОНКА С ПРЕСЛЕДОВАНИЕМ', 'НОВОСТИ', 'АЛАДДИН'.

«РОССИЯ»

Table with TV program schedule for the '«РОССИЯ»' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'АКЦИЯ', 'ВСЯ РОССИЯ', 'САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР'.

КУЛЬТУРА

Table with TV program schedule for the 'КУЛЬТУРА' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ' С ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ.

Table with TV program schedule for the first channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'ФЕЛЛИНИ, ДЖАЗ И КОМПАНИЯ', 'КТО ТАМ...', 'НОЧЬ В МУЗЕЕ'.

АРИГ УС

Table with TV program schedule for the 'АРИГ УС' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'ЭЛИЗАБЕТ ТЕЙЛОР', 'КАРМЕН', 'ФРАНЦ ФЕРДИНАНД', 'ГУТТАПЕРЧИВЫЙ МАЛЬЧИК'.

ТИВИКОМ

Table with TV program schedule for the 'ТИВИКОМ' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'РАДАР-СПОРТ' (6+)', 'ДОМАШНИЙ ЗООПАРК' (0+), 'РАДИАТОР'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program schedule for the 'СТС «БАЙКАЛ»' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)', 'МЫШИНЫЙ ДОМ. ДОМ ЗЛОДЕЕВ'.

НТВ

Table with TV program schedule for the 'НТВ' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'АЛИБИ' НА ДВОИХ', 'СЕГОДНЯ ЛОТЕРЕЯ "РУССКОЕ ЛОТО" (0+)', 'ИХ НРАВЫ'.

5 КАНАЛ

Table with TV program schedule for the '5 КАНАЛ' channel on Sunday, 21st. Columns include time and program titles like 'СЕЙЧАС' (16+)', 'СЕЙЧАС' (16+)', 'СЕЙЧАС' (16+).

ХЭЛЭН ТУХАЙ

«Хариин газарта нуугаад, Хэлээ мартаагүй» гэж Хүнүүд намайе магтадаг- «Хүндэлнэ» гээ хаань, зүб ха. Эмшэнэй хэлэн дээр «марталган», Ородоор хэлэхэдэ, «диагноз», Хэлэн гансаараа мартагдаа гэж Хоёр шэхэндээ дуулаагүй! Үндэһэн хэлэн гээшэмнай Үеһөө үедэ хүүргэ, Яһатан бүхэнэй гэршэлгэ, Үһо заншалай дамжуулга. Буряадаар ашанартаа хэлэхэдэм, Бурханда мүргүүлжэ хургахадам, Бэримни намайе хоридоггүй - Би ехэ баяртай! Буряад шэнги бэшэб, Буряадаар мэдэхэгүйб гэжэ Бардамаар үшөө хэлэгшэд Балай шэнгээр һанагадаг...

«Шимнай хэрэбши?» гэнгүй, «Чо, как дела?» гэжэ байгаад, Зоной намтай хөөрэлдэхэдэнь, Зосоомни ехэ муудадаг... «Левэ рукамни», «права сторонамни» Гэхэ мэтээр хэлэхэдэнь, Мяха саахартай холиһондол Муухай гээшэнь зүггүй! Түрэл хэлээ үгы хээд, Түүхэ заншалаа мартаад, Ньюр нюдэн хоёрһоо бэшэ Нютагтаа юу үлээхэбибди? Хэдышые өөдөө гараа хаа, Хиидэжэ нэгэтэ болохош, Хэдышые баян болоо хаа, Хоорхожо нэгэтэ болохош, Эдлэнэн зөөриёо диваажанда Абаашажа яхаа бэшэш, Хэнэн буян, хэлэн хоёршни Хэзээдэшые мүнхэ байхал!

ДҮРБЭН САГ

Үтэлһэн үбэлэй үнгэрхые Үнинэй байгаали хүлээнэ, Үлэхэ, хөөрхы, ханаатай Үүлэ, мана татана. Хабарай ээлжээниие мэдэбэшье, Хүсөөршые оборхон болоһон аад, Хаба шадалаа суглуулжа, Хүйтөөр үлээгээд үзэнэ. Сухарижа һөөргөө ерээд, Саһа оруулаад абана, Сагай урда хүсэгүй Саашаа ошохол болоно... Хүхюун залуу хабар Хамаг юмэндэ баяртай, Хүсэ орохо ханаатай Халуун нара хүлээнэ. Задаран һая байтарнь, Зунай эхин ерээжэ, Хэрэгын саашань үргэлжүүлжэ, Хоол, умда үгэнэ.

Өөдэнь һайса ургуулжа, Үрэнэ, жэмэсын болбосоруулна, Үндэһын гүнзэги болгожо, Үбэлэй хүйтэндэ бэлдэнэ. Нойтон намар ерээжэ, Нажарай налайлган үнгэрнэ, Нюсэһэн болоторнь үлээжэ, Набшаһын хайрагүй хиидхүүлнэ. Хүгшэн буурал үбэл Хүйтэн ами гаргабашье, Хүлдэгшэб гэжэ яаража, Хүнжэлөөр дайдажа хушана... Сэсэгма ХРАМЦОВА (РАДНАЕВА). Санкт-Петербург, 2013 оной мартын 11.

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

- 0+ - от 0 до 6 лет
6+ - от 6 до 12 лет
12+ - от 12 до 16 лет
16+ - от 16 до 18 лет
18+ - старше 18 лет

Срочно сниму 2-комнатную квартиру в районе Саян, Республиканской больницы, ТСК, частично мебелированную. Тел.: 63-80-88; 8-90-85-98-97-98.

Үнэрхэн зүүн жэлэй агшан зүүр

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Цырма Хышиктуевна Бухаева (Бубеева) буха унанхай. Баргажан голы Карасун гэнэн зунай байра. 1956 он.

Жаргал Бубеев Карасун гэнэн зунай байрада, Баргажан гол. 1964 он.

Стрелково дивизиин сэрэгшэд. Дээдэ рьадта баруун гарһаа Батомункуев Осор Нимаевич зогсоно. Алас Дур-на зүг. 1945 он.

Срхүүгэй багшанарай дээдэ нургуулийн Буряад-Монголой таһагай оюутад. Тэгэндэнь Надежда Иосифовна Тапханаева нууна. Улаан-Үдэ хото, 1948 он.

РСФСР-эй Верховно советтэ һунгалта. Буряад-Монгол, 1938 оной июниин 26.

Буряад-Монголой АССР. Улаан-Үдэ. Модо отологшодой хүүгэдэй пионернүүдэй лагерьта. Пионернүүд походто ошохоёо түхээрнэ. 1947 он. Эдэ фото-зурагууд «Благосостояние детей Советского Союза» гэнэн хоморой шуһаг фотоальбомһоо абтаа.

Снэ фото-зураг 1909 ондо заншалта абалаан агнуурийн үедэ буулгагдаа. Эхирэд-Булагад угсаатан.

Сталиной нэрэмжэтэ колхозой гэшүүдтэ радиорепродукторнууд үгтбэ, парторг Дашипилов.

Хүндэтэ уншагшад, хэрбээ хоморой фото-зурагуудтай һаа, тэдэнэ редакциядамай эльгээжэ, бүгэдэнь һонорто дурадхыг гэжэ таанадтаа ханданабди. Айл бүхэнэй хадагалаанда иимэ баялиг олдохол байха. Тэдэнэ ерээдүйнгөө үеынхидтэ дамжуулаял.

Манай хаяг: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвили, 23, каб.26; электрон хаяг: unen@mail.ru Тел.: 21-64-36.

“Уялгаяа бээлүүлхээ ондоо
нүр жабхаланшые,
баяршые байхагүй”.
Э. РЭНАН

Үнгэрхэн жэлэй сентябриин 17-до Дээдэ-Онгостойн туберкулёз эмшэлдэг санаториин ахмад врач байхан Григорий Андриянович Мархаевай түрээхөөр 100 жэлэй ой гүйсэһэн байна. Энэ хүниие түүхэд мүнхэлэгдэһэн тэрэ сагай ялас гэмэ нэрэнүүдэй тоодо оруулхаар. Урагшаа ханаатай, шэнэ нээлгэнүүдтэ эрмэлзэдэг Г.А. Мархаевай ажаябуулга соо республикымнай медицинын түүхын олохон хууданууд харуулагданхай гэхээр.

Сагай урасхал аргагүй түргэн даа... Үнгэрхэн ажабайдал тухайгаа дурсахадам, намайе олон юумэндэ хурган багшымни - Г.А.Мархаевай найхан дүрэ ходоодо ханаандам ерэдэг. 1979 оной зун Элхийн хүүгэдэй туберкулёзно санаториин ахмад врачар томилгодоодо, Григорий Андрияновичтай танилсаа хүм. Тийхэдэй гүн ухаатайень, нугаршагүй зоригтойень гэршэлхэн хурса һонор харасань намайе гайхуулаа. Мүн хүнтэй харилсахадаашье, нэгэл ондоохон, онсо маягтай һэн. Шанга голтой, найдамжа ехэтэй, үгэ бүхэниинь тоб байса, шүүмжэлжэ хэлэһэн... һаял хүдэлжэ эхилхэн намтай харилсажа, дүй дүршлөөрөө хубаалдананайнь, олон юумэ заһананайнь, сэнтэй заабаринуудаараа туһалханайнь түлөө бүхы наһаараа баяр баясхангайе хүргэжэ ябадагби. Илангаяа хүүгэдые эмшэлдэг эмхи зурганда хүдэлжэ эхилхэн намда дүй дүршлэлтэй хүтэлбэрилэгшын дэмжэлгэ тон хэрэгтэй байгаа ха юм.

Г.А.Мархаев Эрхүү можын Бохоной аймагай Тараса хурунда түрэн юм. Гриша ехэл һүбэлгэн бэрхэ байхан хадаа хургуулида ядамаггүй һураа. хургуулиингаа бүхы хэмжээ ябуулгануудта хабаададаг, арадай дуунуудые ирагуу гоёор гүйсэдхэдэг һэн.

Хургуулиа дүүргэхэдэ, Григорий Москва хото ошожо, 2-дохи мединститудта - суута Пироговкодо - оюутан боложо ороо. Дээдэ хургуулидаа Г.А.Мархаев амжалта түгэс хурагша һэн. Тэрэ түргэн гэгшээр юумэ хадужа абадагаараа бусадһаа онсо илгарма байгаа. Номһоо нэгэ бүлэг нэгэл дахин уншахадаа, тэрэнэ тэрэл зандань гэхээр хөөржээрхидэг һэн. Удаань оюутан врачай мэргэжэлые тон оролдосотойгоор шудалжа эхилээ даа. Оюутадай эрдэмэй кружогуудта эдэбхитэйгээр хабаадажа, элдэб орёо шэнжэлгэнүүдые хэжэ, үрэ дүнгүүд тухайгаа конференциүүдтэ элидхэл хэдэг байгаа. Г.А.Мархаевай түгэсхэлэй курснуудта һуража байхадань, тэрэнэй шэнжэлхы шадабари таһан багшанарын институтайнгаа ямаршые кафедрада үлэжэ, аспирантурада эрдэм шэнжэлхы ажалаа үргэлжэлүүлхынь оло дахин дуралдан байна. Теэд тэрэ Москвада үлэхэшые һаа, түрэл нотагайнь татаса хүсэтэй байшоо.

Г.А.Мархаев 1937 ондо Буряадаа ерэмсээрэ, Дээдэ-Онгостойн туберкулёз эмшэлдэг санаториин фтизиатраар томилгодоод, бүхы

АРАДАЙНГАА ЭЛҮҮРЫЕ ХАМГААЛГАДА БҮХЫ НАҢАЯА ЗОРЮУЛАА

Туберкулёзтой тэмсэлгын шийдхэгдээгүй асуудалда нийтэ зоной анхарал татаха зорилго шухала зандаа. Хүн бүхэн энэ халдабарита үбшэнэй ехэ аюултайень оло хэлэлтгүйгөөр мэдэнэ. Тиймэнээ бидэ тэрээнтэй хүнгэн бэшэ тэмсэлдэ бүхы хүсэ шадалаа, оролдолго үүсхэлээ зорюулдаг мэргэжэлтэдэй ашыень найнаар хариулха ёһотойбди.

наһаяа энэ халдабарита үбшэнтэй тэмсэлдэ зорюулаа: бүхыдөө туберкулёзтой эсэргүүсэлгын албанда 1987 он болотор 50 шахуу жэл хүдэлөө. Тодорхойлбол, республикын туберкулёзтой эсэргүүсэлгын диспансертэ ординатор врачар нэгэ жэл ажаллаа, гурбан жэл - Аршаанай КТС-эй таһагые даагшаар, нэгэ жэл - Баргажанай туберкулёзһоо аргалалгын санаториин ахмад врачар, 1943-48 онуудта Сэлэнгын аймагай Жаргалантын хүүгэдэй санаториин ахмад врач байха үедөө Г.А.Мархаев тус эмхи зургаанай материално-техническэ байдалые нилээд найжаруулһан габыятай, медицинскэ аппаратуудаар, тоног түхээрлэгээр хангаа. Гадна ойро оршодог хуруинуудһаа гэрнүүдые асаруулжа, хүдэлмэрилэгшэдөө гэр байратай болгоо.

Тийгээд 1948 онһоо эхилжэ, наһанайнгаа амаралтада гаратараа, Г.А.Мархаев Дээдэ-Онгостойн туберкулёз эмшэлдэг санаторидо ахмад врачар хүдэлөө. Дайнай һүүлээрхи жэлнүүдтэ энэ эмхи зургааные толгойлхонь тон орёо байгаа: эм дом хоморһоо хомор, һайн тоног түхээрлэгэ гэжэ дуталдаха, мэргэжэлтэд үсөөн... Гэбшые санаториин эбтэй ээстэй хүдэлмэрилэгшэд бүхы совет арадтал бэрхэшээлнүүдһээ айнгүй, байдалаа нэргээхээ, найжаруулхаяа бүхы шадалаараа оролдон хүдэлөө.

Залуу мэргэжэлтэнэй ерэмсээр, санаторииншые, шадархи хуруинайшые ажабайдал нилээн найжаржа хубилаа. Эрдэм мэдэсэтэй, бэлигтэй хүтэлбэрилэгшэ тэрэ дороо ажалдаа шармайн орожо, хүнүүдые эблүүлжэ, нэгэдүүлжэ шадаа. Тэрэ бусадые хойноо дахуулан, ашаг үрэтэй онол аргуудые нэбтэрүүлжэ эхилээ. Энэ санатори 1930 ондо оройдоол 30 хүнэй багтаасатай (1954 ондо 120) эмшэлгын газар байхан аад, Сибириин хэмжээндэ уушханай туберкулёз эмшэлгын санаторинуудай дунда аяар 250 хүнэй багтаасатай эрхим түрүү эмхи зургаан боложо шадаа. Сасуулбал, Шэтэ можын "Олентуй" санатори - 100, Эрхүү можын "Аларь" санатори - 50 хүниие нэгэ доро аргалдаг.

Санаториин барилгада болон хүгжэлтэдэ Г.А.Мархаев хэлшээгүй ехэ хубита оруулаа. Тэрэнэй оролдолгоор аргалалгын - үбшэ танилгын ажал ходоодо үндэр хэмжээндэ бээлүүлгэдэг байгаа. 140 хүниие эмшэлжэ үшөө хоёр байшан баригдаа. Хоёр даххар ехэ байшан соонь аптека, тарилгануудые үнгэрлэгын кабинет, лабораторинууд (бактериологическа, клиническэ, биохимическэ), рентген хэдэг болон физио - аргаламжа үнгэрлэгэд кабинетүүд нээгдээ. Нүгөөдэ байшан соонь дезокамера тодогодоо, сэгээ (кумыс) үйлдэбэрилдэг фермэ хүгжэлтынгөө удаадахи шатада гараа.

Гадна ажахын - соёлой байшанууд баһал баригдаа: бухгалтери, бани, хубсаһа угаалай газар, эдээ бэлдэлгын болон хоол барилгын

гоё гэгшын таһаг, овоц хадагалдаг газар, мүлһэтэй погреб, гараж, модоор дархалалгын мастерской, 184 метр гүнзэгыһөө үһа бүлэдэг башни. Үбшэнтэниие ажалаар эмшэлгын арга үндэр хэмжээндэ эмхидхэгдэхэһээ гадна тэдэнэй сүлөө сагаа үнгэрлэгэдэ онсо анхарал хандуулагдаа: уужам кинозалтай клуб, бильярд нааданай таһалга, номой сан баригдаа.

Санаториин хамнабарин ажахы нилээд хүгжэжэ, үбшэнтэниие өөрын үйлдэбэриин эдегээр гүйсэд хангадаг болоо. Сэгээгээр эмшэлхын тула гүүн моридой тоо олошоруулагдаа. 50-60-аад онуудта санаториин хамнабарин ажахыда аяар 50 гүүн, 30 хаамхай үнээн, 120-150 гахай тоологдодог һэн. Мүн тийхэдэ хартаабха, үгэрсэ, помидор, капуста, морхооб болон малай тэжээл элбэгээр таригдаха, харин жэмэстэ мододой сэсэрлиг соо эдэгэнэ, улаагана, вишни, ранетка, алим ургаха даа.

Санаториин ехэ болохо бүри хүдэлмэрилэгшэдэйнь тоо баһал олошороо ааб даа. Тиймэнээ ажалшадаа гэр байраар хангалгын асуудал гол түлэб өөһөдын ажалшадай хүсөөр, "арадай барилгын" аргаар шийдхэгдэдэг байгаа. Тийн 1970 ондо санатори гэр байрын жасадаа аяар 150 гэртэй болоо һэн.

Г.А.Мархаев бүхы наһаараа шэнэ юумэндэ эрмэлзэдэг, фтизиатриин халбарита түрүү онол аргуудые нэбтэрүүлхээ оролдодог байгаа. Болохотой юумэн гэжэ ханаал һаа, түргэн мүрөөрнь тон зүб шийдхэбэри абажа, заатагүй тэрэнээ бээлүүлжэ халадаг зантай һэн. Тийхэлээр санаториёо үбшэ танилгын, аргалалгын эрхим һайн тоног түхээрлэгээр хангалгада нилээд ехэ анхарал хандуулаа.

Уушханай туберкулёз элирүүлхын тула гол түлэб гэрэл хэрэглэдэг аргууд аша үрэтэй юм. Тиймэнээ хүтэлбэрилэгшэ нэн түрүүн рентгенэй оньһон түхээрлэгээр хангаа зорилго урдаа табяа юм. "Сибириин санаторинууд сооһоо эгээл түрүүн бидэ рентгенэй аппараттай болоһон байнабди, - гэжэ Г.А.Мархаев омогорхол дүүрэнээр хэлэгшэ һэн. - Үнгэрхэдөө, бүри флюоротографтой бэлэйбди. ". Тоног түхээрлэгнүүд 7-10 жэл болоод лэ шэнэлэгдэдэг, тийхэлээрээ тэрэ үе сагтаа тон һайнуудын тодогодог байгаа. Вальтер Иннокентьевич Шишмарев (һүүлдэнь "Республикын медтехник" ОАО-гой даргаар хүдэлхэн), А.С.Паньков гэжэ дүй дүршэл ехэтэй лаборантууд хүдэлэгшэ һэн.

Бактериологическа лабораториин тоног түхээрлэгнүүд тухай хэлэһэнэйшые үлүү. Имагалт эндэ республика соогоо эгээл түрүүн туберкулёзтой микобактериин элдэб язын эмүүдтэ диилдэсын хэмжээ элирүүлжэ эхилээ. Мүн тийхэдэ физио-эмшэлгын кабинет гүрэнэймнай түб клиникнүүдһээ дутуугүйгөөр зэмсэлэгдэнхэй һэн. Аша габыяануудыень саашан тоолохо болоо һаа, Дээдэ-Онгостойн санаторидо туберкулёзоор үбдэһэн хүнүүдтэ республика

соогоо эгээл түрүүн операцинууд хэгдэжэ эхилээ. Энэ зорилгоор хирургин 15 хуури эмхидхэгдэжэ, операционно нээгдээ юм. Туберкулёз эмшэлхын тула хирургин түрүү онол аргууд хэрэглэгдэдэг һэн. Санатори республика соогоо тон түрүүн туберкулёзые дахуул үбшэнүүдтэнь нэгэ доро аргалжа эхилээ: сахарна диабет, уушханай бусад үбшэнүүд, архида оролго... Гадна шэнэ эмүүдые хэрэглэгэ эдэбхитэйгээр нэбтэрүүлгэдэг байгаа.

Москвагай эрдэм шэнжэлгын институтдай профессор А.Л.Кучеров 1974 ондо санатори ерэхэдээ, санаториин үбшэ танилгын, эмшэлгын аргууд, мүн тоног түхээрлэгээр хангагдасань Москвагай эрдэмэй клиникнээ юугээршые дутуу бэшэ гэжэ тэмдэглэһэн юм. Энэнь хадаа санаториин хүдэлмэрилэгшэдэй ажалтай тон үндэр сэгнэлтэ болоо.

Туберкулёзоор үбдэнхэй зоние бултэнь шахуу үбшэнэйнь үг элирүүлхэн аргуудар эмшэлдэг байгаа. Хажуугаарнь аргаламжын санаторно-курортно аргууд хэрэглэгдээ ааб даа: сэгээгээр эмшэллэгэ, ажалаар аргаламжа (модоор дархалалгын мастерской, тарьян ажал гэхэ мэтэ), терренкурнууд, танюһатай эдегээр хооллолго, эмшэлгын физкультура болон хүдэлэсэтэй нааданууд (волейбол, бильярд, бага теннис). 60-80-яад онуудар түрүүшынхие үбдэһэн хүнүүд булта санаторидо аргалуулдаг, харин үнийнэй үбдэһэн зон эдэгэжэ эхилхэн шатадаа заал һаа жэлэй нэгэ дахин санатори эльгэгдэдэг байгаа. Тийгэжэ түхэрэн жэлэй туршада тус санаторидо 1000 шахуу хүн аргаламжа абадаг һэн.

Фтизиатриин талаар гүнзэгы мэдэсэтэй Г.А.Мархаев эмшэлэгшэдэй мэргэжэл дээшлүүлжэ талаар горитой хубита оруулаа. Туберкулёзтой алишые талаар амжалта түгэс тэмсэхын тула гүнзэгы мэдэсэ хэрэгтэй гэжэ тэрэ хэнһэшые үлүүгээр ойлгодог һэн. Тэрэнэй лекцинууд тон һонирхолтой, удахаар һайн, шэнэ баримтануудаар баян байгаа. Санаторидо туберкулёзтой тэмсэлгын албанай мэргэжэлтэдэй таһалгаряагүй һуралсалай үндэһэ хуури табигдаа гэхэдэ, алдуу болохогүй. Тэдэ эндэ стажировка гаража, мэргэжэлээ дээшлүүлдэг байгаа ха юм.

Г.А.Мархаев хүдэлмэрилэгшэдтөө ехэ анхаралтайгаар, зөөлөнөөр хандадаг, иимэ халдабарита үбшэнтэй тэмсэжэ байһан мэргэжэлтэдые тон ехээр хүндэлдэг, тэдэндэ һайн эрхэ байдал тогтоохоёо ходоол оролдодог һэн. Тиймэнээ санаторидо ажалда ороһон хүнүүд бүхы

наһаараа эндэ оролдосотойгоор хүдэлжэ, 40-50 жэлэй үнгэрхэн хойно наһанайнгаа амаралтада гарадаг заншалтай болоһон гэшэ. Эндэ хүдэлхэн бэлигтэй врачуудые нэрлэбэл, Л.Е.Максимова, Е.Д.Богомолова, Д.Х.Демин, Р.Г.Медведева, Н.П.Афанасьева, М.А.Алонова, С.Н.Золтоева болон бусад болоно.

Олон жэлэй ашаг үрэтэй хүдэлмэриин түлөө санатори 1972 ондо РСФСР-эй Элүүрые хамгаалгын министрствын болон хүдэлмэрилэгшэдэй эблэлнүүдэй түб хорооной Хүндэлэлэй грамотануудта, республикын хэмжээнэй олон тоото шагналнуудта хүртөө юм. Харин 60-аад онуудаар АБП аргуудые нэбтэрүүлхэнгээ түлөө П.Т.Яхинов, Е.Д.Богомолова гэгшэд Ленинэй орденээр шагнагдаа.

Ажаһуугшадые элүүржүүлгын хэрэгтэ горитой хубита оруулһанайнгаа түлөө Г.А.Мархаев "Буряадай габыята врач" гэгэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртөө, "СССР-эй элүүрые хамгаалгын халбарин отличник" гэгэн тэмдэгээр, ажалай габыяагай түлөө олон медальнуудаар, тийхэдэ Улаан-Үдэ хотын, Буряад Республикын болон РСФСР олон Хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагданхай.

Григорий Андриянович наһанайнгаа нүхэр Ульяна Павловна-тай эбтэй эетэй, жаргал дүүрэн ажаһуугаа. Саанаһаа ухаатай, сэсэн, һайн наһаатай, нимгэн сэдхэлтэй, ажалша бэрхэ Ульяна Павловна Дээдэ-Онгостойн санаториин хургуулида олон жэлдэ багшалһан юм.

Г.А.Мархаев - шэлэһэн хэрэгтэ тон һайн мэдэдэг мэргэжэлтэн, үнэн сэхэ болон бэрхэ хүтэлбэрилэгшэ, Буряадай фтизиатриин элитэ түлөөлэгшэ. Хүнэй бэе махабад аргалха талаар харюусалга ехэтэй ажалдаа хандасань булганда жэшээ болодог байгаа, мүн ерээдүйн үеынхидшые энэ һайхан ёһыень дагажа абаха байха.

Григорий Андриянович тухай гэрэлтэ дурсахаал арадайнгаа аша туһада бээлүүлхэн хэрэгүүдтэнь, бэеынгээ элүүрые хамгаалуулһан болон ами наһаяа абаруулһан олохон зоной зүрхэ сэдхэлдэ мүнхэрөө. Мүн суг хүдэлхэн нүхэдын аха нүхэрөө хэзээдэшые мартахагүй, ходоодо хүндэлжэ ябаха.

Г.А.Мархаев хүбүүндэшые жэшээ боложо үгөө. Республикын туберкулёзтой эсэргүүсэлгын диспансерэй ахмад врач байхан Андрей Григорьевич Мархаев эсэргүүн гэрэг ёһотойгоор үргэлжэлүүлнэ: тэрэ БГУ-гай медициннын факультетдэ доцент, дээдэ гарай фтизиатр, медициннын эрдэмэй кандидат, Буряад Республикын габыята врач юм. Мархаевтанай утга үшөө нэгэ врач ургажа ябана - аша хүбүүн Григорий БГУ-гай медициннын факультетдэ һурана - эсэгэ, үбгэн абадаал адли нэрэтэй, солотой мэргэжэлтэн болохо хүсэлтэй.

Уг үнгийн ажабайдал үргэлжэлһөөр гэдэгынь энэл даа!

Н.Д.БАНДЕЕВ,
дээдэ гарай фтизиатр,
Буряад Республикын
габыята врач.

Совет үеын сатирын булан

УТА ҮГЫН УДАА УРМАГҮЙ ЗУГАА

Хартаганаа хаантан хаана ха бэлэй? Хада уулын хабшалда нэн ха гэлэй... Үдэр хүнигүй суглаа хэдэг, Үбэл зунгүй зугаа хэдэг заншалтай юм нэн гээ.

Үдэш орой Хэжэнгын аймагай Хрущёвой нэрэмжэтэ колхозой правлениин сонхонууд яларжа байба. Хүнүүд тэндэ ороношье, гаранашье.

- Эндэ юун боложо байнаб?
- Правлениин хуудал суглаан...
- Үни эхилээ гү?

- Үнгэрөөшэ үдэшэ эхилээд, энэ үдэртөө үргэлжлөө, мүнөө хүни хэр орой тарагшааб гэжэ зурхэ алдахар... - гээд нэгэ хүн эбнээлжэрхинэ.
- Яатараа ужаа юм. Мүнөө суглаанууд саг соогоо тарадаг болоо гэлсэгшэл, - гэжэ дуугараад, наһажал дархан Арьяан Ашатуев аалихан гэшхээр ябашана. Энэ үедэ түрүүлгшын хуудал саада таһалгын үүдэнхэ мохоорхын утаан мана та- тажа, бүри саана нэгэ хүнэй шанга шангаар зандарха дуулдана.

Колхоз доторой шухала асуудалнуудыг зүбшэжэ шийдхээ тон зүб. «Олоороо хэлсэһэн - үгэгүй, оолёор сабшанан - өөгүй» гэхэн сэсэн үгэ бии. Гансал унжагай суглаагаар абтаһан ута тогтоол (абтаһаншье хаа, бэшгэдээдүй байжа магад) хэр дүүргэгдэнэб гэжэ хаа, хэжэг түрүүлмэ байдал правлениин

богоһоһоо эхилээд, алханан лэ газарта харагдана.

Хээр хүтэлэй араар, Хотогоор тала, Шэнэнэн толгойн тэрээгүүр шэрэгдээдүй обоо собоо солоомо поли дээгүүр нарбайна. Хорёологдоогүй хүри сомоонүүд хүндэлдэнэ. хүрэгһөө таһаржа талиһан адуу морид тэрэ үбһэнһөө зоргоороо зулгаажэ, золдоо «найрлана». Иимээр хэзээнэй заншааб - бү мэдэе, юрэнэ байдал мүнөөшье үргэлжлөөр.

Колхозой бригадирнууд Жимбеев, Тарабукин, Намжилов, фермэнүүдэ даагшад Баяртуев, Бимбаев, Сулытмов, Шагдаров болон бусадые харахадаа, хадые хүмэрюулхээр ханатай зон гэжэ колхознигууд омогорхогод байбашье, аажам дулаахан ута намарай үнгэртэр тэдэнэй юу хаража, хаана ябаһыень таажа ядана. Теэд энэ

жэлдэ ниитын малда тэжээл бэлдэхэ түсэбэй миин хорёод процент дүүргэгдэһениинь, хүн бүхэндэ мэдээжэ. «Үүрэй сайһан хойно айбала хадхагшын» үльгэртэй - мүнөө хүйтэн газар дээрэ дэрэ хэжэ, хорёо бариха хүдэлмэри малшадта тушаалдана.

Али бүхы ажал эмхидхэлсэдэг, модо материал бэлдэлсэдэг хүнүүд «суглаанда» ошоһоор хоёр хоношобо гэжэ малшад гэмэрэлдэнэ. Теэд түхэрээн сүүдхэ соо суглаанда хууһан хаа, түүрхэй сүүдхэ соо амархадань, хэн хүшөөлхэ юм? Гансал правлениин түрүүлгшэ Мункин өөрөө дуугархынгаа забһарта дурд гээд, зали абашадаг баатарлиг заншалтай туладаа, хуудалһаа хашархагүй, харин суглаанай хүүлээр амарагшадые гайхажэ магад бэээ.

Бүри эртэ, халуун намар байхада

суглаан болоод, мүнөө жэлэй ехэ таряан малай тэжээл гээшэ гэжэ мэтэ хэлсэн болоо нэн. Тэрэ гэнээр «тэжээлэй таряанай» обоо хүрээр хүдэлгэхэ хүн байгаагүй.

Мүнөө болоходо, яаралтай ябаһан ямаад обоо орооһоной хажуугаар гараха зуураа, хамараараа үнэрдэбэшье, найгажархёод, амталжа үзэнгүй арилшадаг болоо. Энэ ушарые үзэнгүй хүнүүд - тарилга, хуряалга дээрэ ябаашад зугаа дэлгэхэ баатай болоно.

Хүни үдэргүй суглаа хэхэдэ: хүрилһэн тэжээлэе бү хорёолое, гамгүйгөөр гаргашалаа гэжэ байжа тогтоол бэшээгүй гэжэ таагдана. Теэд, теэд...

Ута суглаанууд үшөөл хэды болотор үргэлжэлгшэ ааб? Үнэхөөрөө, зурхэ алдахар!

Б. БАЗАРОН.

1955 он.

МИНЦ БА ТЭРЭНЭЙ «ХАЛХАБШАНУУД»

Худалдаа наймаанай газарта загаһа Хүгэдэг «Главрыбторгын» конторо гэжэ эмхи зургаан Улаан-Үдэдэ бии юм.

Лев Маркович Минц 1943 онһоо хойшо Бурят-Монголой «Главрыбторгын» конторын эрхилэгшын орлогшоор, тиихэдэ Мария Михайловна Зубрицкая тэндэхи главна бүхгалтерай орлогшоор ажаллана.

Хүүлэй 10-12 жэлэй туршада «Главрыбторгын» конторын эрхилэгшэнэр холшор гоёмсуугай бэнэлиг шэнги олоороо хэлгэгдэжэл байдаг, харин Л.М. Минц М.М. Зубрицкая хоёр хууриһаа хүдэлдэггүй...

«Наймаа найман хүлтэй, наймаашан хоёр хүлтэй» гэхэн үгэ байдаг. Минц хоёр хүлтэйшье хаа, «наймаанай найман хүлье» тойрожо гарадаггүй. Эрхилэгшэнэрэй хэлгэгдэжэ байдаг энэ ушар Л.М. Минцые үни удаан саг соо тус конторын ёһотой «мотортоо адхагша», дээрээ ахагүй эзэн даргань болгоо.

Хамаг харюусалгануудай хара толгойдонь тулажа буудаг болоходо, эзэн дарга Минцнай элдэб «туһамаршадаар» хамжажа, бэээ халхалжа ороо юм.

«Загаһан уһанай гүнзэгийһөө» гараха дурагүй гэдэг... «Главрыбторгын» контородо ороходоо, нэн түрүүн гар үзүүрэй гүйдэлшын маягаар нэрэ хурагуй жороо табибуулһан хүниие харахат. Энэтнай барышатай газарта шэбээлхэ гэжэ улаагаараа орожо ябаһан Пумпян гээшэ. Теэд Пумпян гээшэмнай товаровед тушаалтай хүн шуу. Эдээнэй зүйлэй хажууда гар хургуулхээр бэшэ хүн юм...

«Главрыбторгын» конторо соо Зубрицкая гэжэ «түргэ нарин тоосоошын» тушалтай, зүгөөргүйхэн абгай хууха. Энэтнай эзэн дарга Минцын «тоосоошо халхалша» гээшэ. «Тоосоошо халхалша» нэгэл эдитэй юм: зуражал, зуражал хаяха...

1954 ондо хорёод тонно дальневосточно горбуша «Главрыбторгдо» ороо нэн. Тэрэниие наймаанда гаргаха хэрэгтэй байгаа. Теэд энэ түргэн гутадаг эдэе хоолой зүйлье дары наймаанда гаргахын орондо хэхэд нара соо складта дараад, наймаанда хайшань гаргаа хаа дээрэб - гэжэ Минц бодоо нэн гэхэ. Удаань үгэрсэ, капуста, хархяаг даһналһан боошхонууд соо хээд, наймаанай газар руу ябуулаа юм.

- Хайшань ябуулаа гэжэ һананат?
- Таахагүй! Дүтэ шадарай магазинуудта тэдэ загаһан оруулагдаагүй, Нижне-Ангарск ябуулагдаа!

Таанад гайхалхат: «Уһатай газарта уһан наймаалагдадаггүй, харин загаһанай газарта загаһан ямар наймаа болохоб?» Зүб лэ даа. Тиихэдэ Минц болон тэрээнэй «халхалшануудай» хэрэг ажалаа хэр шадамараар, ухаатайгаар ябуулдагыень мүнөө тухайлжа абаба гээшэт. Зүгөөр энэ горбушын «туужа» дүүрээгүй, һаял эхилжэ байна...

Тэрэ 21.230 кг горбуша 175 боошхо соо хэгдэнхэй Улаан-Үдэһөө гараад, 19-дэхи

хоногтоо Нижне-Ангарск хүрөө юм. Иимэ ута аяншалга хэхэдэ, тэрэ загаһанай хорёод боошхо соохинь, удаань наймаанай гүйсэгүй дээрэһээ дала гаран боошхо соохинь үжэжэ, үтэжэ, хүнһөө байха нохой шубуунай эдихэ аргагүй болоо. Тиихэдэнь газарта булаа, харин тэрэ 175 боошхо горбушын миил 80-яад боошхо загаһаниинь ядаа гэжэ наймаалагдаа юм.

- Энэ мэтэһээ боложо, гүрэн хэды мянган түхэригэй хохидолдо ороо хаб? - гэжэ һонирхот.

- Ехэ даа. Гансахан 1954-1955 онуудай туршада Минц, Зубрицкая ба Пумпян гурбанай гэмээр 14.000 килограмм загаһан гутаһан, үжэһэн байна. Тэрэнь 134.000 түхэригэй хохидол, үрилтэ болоо, - гэжэ нэгэ акт тайлбарилна.

Харин эзэн даргын «тоосоошо халхалша» Мария Михайловна олоной хүлһөөр олдоһон, хүн бүхэнэй хара буухаар эды шэнээн ехэ зөөриие «гаражал байдаг гаршамнай юм» гээд данса дээрэһээ үбайгүй зуражархиһан байна.

- Минц ба тэрэнэй дүтын нүхэдэй гэмээр, тэдэнэй даажа байһан ажал хэрэгэе өөдөгүй һулаар ябуулһан дээрэһээ «Главрыбторгын» конторо гансахан 1954 оной туршада 222.600 түхэригэй элдэб янзын яла түлөө, - гэжэ нүгөө актнь батална.

Иигэжэ олоной зөөриин хумхин тоһон болон огторгойдо тунажа байхадань, мүнөөхий Мария Михайловнамнай бүхгалтерска данса дээрэһээ «гаражал ёһотой гарша, үригдэл» гээд, маргажа тархашье һабардангүй, зуражал, зуражал байгаа ха.

Эдэ хамжаашадай гэнтэ мэдэн гэхэнь, даажа байһан конторойнь мүнгэн зөөри һагшуур соо байһандал оло мянган нүхэ хүбөөр урдажа, ошожо байба...

Минц дарга мэгдэбэ, «Халхалшануудын» һанадагай хүхэ болобо: «хуулиша хани» Кожарский хурдан бодолоо гүйлгэбэ, «тоосоошо халхалшань» толи дансаа шагааба...

Мүнгэн сангаа һайжаруулха мэхэ гохо шэбшэжэ, шэрээдэ миин астейһан дарга Минц иимэ «түүрээлгэ» абаба:

- Манай эзэн Минц, «хэлэн хүүнэн байналди», «шэхэтэй юм хаа, шагныш, шэгшэтэй юм бол, хабшуулыш», олон эмхи зургаанда үгтөөгүй үритэй, һарбайгдаагүй үгэлитэй байналди. Тэрэ үри үгэлиие олзо оршо болгоёл, мотортой юм бол, зангыш, мүнгэн сангаа һайжаруулыш...

Зүгөөр Минц дарга эдэ «халхалшануудһаан» үлүү мэхэтэй, хараатай байгаа. Үри шэриее олзо оршо болгожо, холо ошохогүй гэжэ долонгир ухаагаараа тэрэ мэдэе бшуу. Тиимэһээ Минц дарга үшөө нэгэ «халхалшатай» хамжаа юм. Тэрэнь Улаан-Үдын загаһа болбосоруулдаг заводой лабораториие даагша, мүнөө директорынь болоһон Юрий Львович Берлович юм.

Берлович хадаа дарга Минцын «мэхэ гоһын халхалша ханинь» байна. Энэ «халхалша ханитаяа» хамжаад, хэһэн

бүхы үйлэ хэрэгиень: «мэхэлээгүй бол, мүнгэжэхэгүйш, худлаарлаагүй бол, худаллахагүйш» гэхэн «түүрээлгээр» тамгалаатай.

Бурят-Монголой «Главрыбторгдо» загаһан хэмгүй ехээр орожол, орожол байдаг. Эндэ ороһон загаһанай үнэ сэнгые табиха, гаргахын тула тусхай шалгалта хэгдэдэг.

Теэд энэ шалгалтые хэдэг Берлович муу загаһанда «һайн шанартай» гэхэн шалгалта анализ зорюута хэжэ, тэрээнэй үндэһөөр, доогуур сортын загаһые дээгүүр болгуулаад худалдуулдаг байна.

Гансахан 1954-1955 оной туршада Берлович гэгшын «анализаар» бэээ халхалаад, муу шанартай загаһые үнэтэйгөөр худалдажа, 220.000 түхэригэе Минц даргамнай ажалшадай хармаанһаа үлүү абажа, конторынгоо «оршо» болгоо юм.

Зүгөөр уһан далайе «мэхэлжэ», долгин дээгүүр хүн ябагалаагүй юм. Харин үндэр тушаалда һуужа ажалшадые мэхэлээшэд - Минц ба тэрэнэй «халхалшанууд» нэгэшье үдэр удааруулагдангүй, булад хюһуураар хюһагдажа, тонилон соёрхо ёһотой.

Гадна Минц ба тэрээнэй «халхалшанууд» үнэн сэхэ хүдэлмэрилгшэдтэ дурагүй. Мүнөө манай ороной хургуулинууд гайхалтай арюун сэдхэлтэ мэргэжэлтэдые бэлдэхэжэ гаргана. Эдэ залуушуул арад зондоо, гүрэн түрэдөө бүхы эрдэмээ зорюулхые эрмэлзэнэ. 1954 ондо институт, техникум дүүргэжэ, Бурят-Монголой «Главрыбторгдо» эльгээгдэһэн Золотова Карпова хоёр эндэ хүдэлмэрилжэ ороод, үйлэ майлаа үзэһэн, һүүлэй һүүлдэ Минц ба тэрэнтэй хамжаашадтай багтажа бираагүй дээрэһээ үлдүүлһэн байна.

Тиигээд энэ гэмтэ ябадалай хэрэг саарһые тушаажа абаһаар, хоёр нара тухай болоһон Улаан-Үдын Железнодорожно районной прокуратура үшөөл абыа шэмээгүй байгаатайал байна. Али Бурят-Монголой «Главрыбторгын» конторые мэхэһэн гохошоной үүр ууга болгоһон «Минц ба тэрээнэй «халхалшануудта» булад хюһуураар гар хүрэхөө халажа ядана гээшэ гү?

А. КАРНАКОВ, Б.-Д.БАДАРАЕВ.

1955 он.

Зарим нэгэ залуушуул яһала һургуулитай, ушар ёһо мэдэхэ болоһон аад, ямаршье ажал хэнэгүй, хори гаратараа эхэ эсэгын-гээ хүзүүн дээрэ һууна.

БААБАЙН ХҮБҮҮН МУХААДАЙ

«Казбек» папироз зууһан, Хатуу «харые» дараһан Хүхэ бостон костюмтай, Хара велюр шляпатай Омог дорюун нэгэ хүн Олоной дундуур тэмтэрэн,

Зарим нэгые шүүрэнэ, Захаһаань үгээрээд абана. «Баб-баррышня...», - гээд, Басагадые шүүрэхээр забдана. Энэмнай - баабайн хүбүүн - Эрдэниин Мухаадай мүн. Хүбүүн гээшэмнай мүнөө Харин гурба хүрөө. «Токарёор хүдэлөө һаам, Түхэриг салин бага. Колхоздо ажаллаа һаам, Хүшэр хүндэ, холо... Эсэгым хармаан зузаан, Эхым сэдхэл дулаан», - Гэжэ хонгор сэдхэлдээ «Гүлмэр» Мухаадай шэбшээ. «Мүнөө һураха аргатай аад, Мухаадай, юундэ

һураагүйши?» - Гэжэ нүхэдэйнгөө асуухада, Гэнэн тэрэш иигэдэг шуу: «МГУ-гай философско

факультетдэ Эсэгэм аргын олохо юм. Үгы гэбэл, Иркутска

университет - Өөрөө сохом ошохо хүм»... Тэрмээлжэндэл тэрэнэй ниидэтернь,

Табан жэл болоо. Сугтаа һураһан нүхэдынь Сэнтэй мэргэжэл олоо.

Андрей МАНГАТХАНОВ.

Россиин үндэһэн арадуудай уран зохёол

Алитет НЕМТУШКИН

ДООДО ЗАМБИДА ОРОХО ЗАМ

(Үргэлжэлэл. Эхинийн урдахи дугаарнуудта).

Гэбэшье загаһашалхаа эдэмнай нэгэшье удаа ошобогүй – сүлөөн болобогүй. Бүри һонин хэрэг олодо. "Тура - Нидым - Тура" гэнэн шэнэ маршрут түргэн гэгшэ нээгдэшэбэ. Артистнарай бии болгоһон шэнэ маршрудаар ошохо, ерэхэ хүнүүд тоогүй олон байшаба. Үһэнһөө олон дурадхал, гомдолой ородогшье һаа, нютагай захирган энэ харгы нээхэ гэжэ зүүдэндээшье оруулдаггүй һэн. Нютагаархинаа урагша хойшонһоо уһан замаар зөөхэ хүндэтэ үүргэ онгосын шэнэ эзэд дуратайгаар өһөһэд дээрээ даажа абаба. Сэнгын хэхэд шэл гэжэ тогтоогдонхой. Ямаршье болог, хамаагүй: сагаан - дээдэ заха, улаан - яашаха һэм, болохо. Ямаршье һаалта байхагүй, урагшаа! Наярһан хүгжэмтэй, дуутай хүжюун лэ ажабайдал эхилбэ. Онгосодонһоо һуугшадые харгыдаа тухаараа хүхээхэ гэжэ артистнар шармайн оролдоо. Хуушарһан казанкаа зүрхэ алдангүй шэнээр шэрдээд, уран зурааша нүхэдөө гуйжа, нэгэ хажуу талдань "Тэжээгшэ", нүгөө талдань "Ундалуулагша" гэжэ бэшүүлбэ. Оо, һанан соонь үзэгдөөгүй, дабтагдашагүй зун болоо! Үдэрын үдэртэ садатараа "эдеэ". Заримдаа нэгэнииньһөө онгосынгоо залуурта һуужа шадахагүй. Пассажирууд эзэдэ онгосын оёрто аятайхан хэбтүүлжэ унтуулаад, өһөһөдөө жолодон, гэртээ хүрэхэ ушарнуудшые заханаа олон байгаа ааб даа.

Амаралташые дууһаба. Зүгөөр нүхэд Соёлой ордон соо миин лэ һуунхаар гэлсээд, бүхы капеллээрэ зоние уһан замаар шэрэдэг ажаллаа үргэлжэлүүлбэ. Энэл үедэ округой соёлой таһаг дагшар ээлжээтэ варяг ерэбэ. Хойто зүгэй үнэршые абаадүй, нютагай суута артистнарыешые мэдэхгүй юмэн бии болошоод, шэнэ хамуураар хамуурдан, шанган журам тогтоохо һэдэлгэ гаргаба. Нэгэ ажаглалта һургаал хэбэ, удаань эрид һануулга хэрэглэбэ. Үгы даа, ямаршье хубилалта болобогүй. Хэлһэн үгэнүүдын хэлэ болиш адли хана руу шэдэгдһэн горох шэнги шэхэнүүдэйн хажуугаар тогтонгүй хийдэбэ. Хүнэй үгэ дууладаггүй дураараа ябажа һураһан хүйхэрнүүдые ажалһаань гаргажа хаяба. "Таанар юушые ойлгохо, мэдэхгүй үхибүүд бэшэт. Заримантнай пенсидэшые гараха болошоод ябанат. Наһаа эдижэ, араагаа соороһон хулигануудтай адли болошонот. Таанарай гоё һайхан ашануудые хургануудайнгаа хоорондуур хаража байха аргам үгы. Таанарые харагшадайнгаа дунда аймагтар суутай, холо ойро мэдээжэ болоһон, түрэл арадайнгаа ажабайха национальһаа кадрнууд юм гэлсэнэ. Тигиэшые бүгэдэ юмэндэ заха хизаар гэжэ байдаг. Гушан гурбадахи статьягаар ажалһаа гаргуулаабди гэжэ тоолохотдотнай болохо!"

Шүдхэр анахай, эдэ үгэнүүдые нюуса далдагүй, баһаа ханангыар хэлэхыень харыт. Эдээншыегүйгөөр нэгэ юмэн болоно бээ гэжэ найдаа.

Нүхэд ойро зуура гашуудан муудаад абаба. Теэд хэзээ, хаана эдэ хохиржо байгаа юм даа? ПМК-да булта янза бүриин ажалтай болобо. Салиндань хойто зүгэй нэмэри түлэгдэхөө болёошые һаань, культурын таһагта хүдэлдэгһөө эхэ абадаг байба.

Октябриин һайндэр газраа орошобо. Соёлоорхин иишэ тишээ гүйлдэжэ эхилбэ. Эхэ Чумда национальһаа репертуартай концерт табигы гэжэ тэдэниие албадаба. Дээдын ноёд олоороо ерэхэ һурагтай. Хэн наада гаргаха болоно? Хайшаашые хара, шадаха хүн үгы. Яахаби теэд, шэнэ варяг бардам зангаа адха соогоо таһа бажуугаад, ажалһаань намнажа гарган

артистнартаа ошохо баатай болобо. Тэдэнынь түрүүшээр энэ тэрэ гэлдэбэ, зүгөөр ажалһаанай гарган статьяга заһажа, салин дээрэхи хойто зүгэйнай нэмэри бусаагты, тигиээ һаатнай концерт бэлэн болохо гэнэн өһөһэдын эрилтэ табиба. Яахаб теэд, шэнэ дарга зүбшөөбэ. Энэ удаашые һайн дуранай артистнар бии үгы шадаһаа гаргажа, бүхы номернуудаа "ура" хашхаралга доро харуулба. Артистнар бээе сагааруулба.

Соёлой ажалшад заһарха бээ гэнэн ноёдой найдал энэ удаашые баһал буруу хүрбэ. Архиншаниие үгөөр ухаа оруулха гээшэ шал худал хаш даа. Үгэмнайшые хоһон суурян болоод лэ дүүрээ. Гоё гоёор хэлсэшые һаа, тэд һөөргэ хэдэг зон эдэл гээшэ. Тэрэл үдэшөөдөө концерт наадан шууяатай хүбхэгэр угаалгаар түгэсэшэбэ.

Эгээл аймшагтай юмэн гэхэдэ, Кодаванай урдахи хибэс дээрэ зогсолго. Тэрэһнээл хүнүүд ёһотойр айдаг, зүрхэ алдадаг. Эвенк арадай омогорхол Кодаван хадаа бээер агдам, томоотой эрэ болоно. Зоной хэлсэгшээр, ухаатай. Хэнэйшые урда газар уруу хараад байдаггүй, хэлэхэ үгөө дэмы талаар һанажа ядажа зободоггүй, хэлэхэшые шададаг. Эрдэмэй академидэ сугтаа һураһан олон нүхэдын, нэрэтэй түрэтэй зон Москвада олон. Эвенкнүүдэй ажаһуудаг хизаарта тэрэһнэй урда һалганалдахые хүнүүд олдодог. Гэхэ зуура жолоо наридхаараа таһардаг гэдэгэй ёһоор ямаршые хүн юрэнхы дээрэ нэгэл һулатай байдаг. Ямарханшые хүндэ оньһо түлхюур олдодо. Кодаванайшые нарин газар улад мэдэхэ болоо. Тэрэ зэм хэһэн хүнүүдтэй хоолойгоо шанган болгон эхилээд, хашхарадые абадаг һэн. Саашадаа сугтаа хүдэлхөө һанаа һаа, уур сухалыны үшөө эхээр хүдэлгэхэгийе оролдон, зэмэтэй шарай харуулаад, амаа таһа адхаад, айһан ба зүрхэ алданан хэбэр харуулжа шадаха хүрэгтэй. Нэгэ хэһэг аадарай тэнгэри шэнги бэжэгэнээд, түжэгэнөөд, досоонь сугларһан халуун ууралайнгаа газашаа гаража барагдахада, энэниие яһалхан айлгажа шадаа ёһотойб гэжэ һанаагаа амаран, номгон даруугаар хөөрөлдөөгөө үргэлжэлүүлдэг зантай бэлэй. Тигиэхэдэ лэ одоо сүлөөтэй номгоноор амилхаш: хатуу хуули абахаб гэгүй хадаа булта юмэн бага сага айлгалгаар үнгэрбэ гэжэ ойлгохош.

- Хэлэгтыл даа, хэзээ таанарай дээдэ эрдэм һургуулида эхин ойлгосо ухаан нэмэхэ юм? - гэжэ Кодаван национальһаа интеллигенцидэ хандадаг дуратай үгэнүүдтэй юм.

Округто орденуудые, дамжуулгын улаан тугуудые барюулгын һайндэрэй үдэрнүүдые, янза бүриин баяр ёһолоннуудые ондоо үндэһэ яһатанай республикануудай, областнуудай жэшээгээр ямар нэгэн баян тарган купец шэнги үргэн дэлсэтэйгээр концерт наадануудые, харалгануудые эмхидхэжэ байжа үнгэрэгшэ дуратай байгаа. Иимэ үдэрнүүдтэ хэды гэгшын эхэ хүл хөөрсэг табилган болодог байгаа даа. Хажуугаарны эхэ айлһан ерэхэ гэжэрхиг даа. Бүри һалаа даа. Турагай олон тоото жэжэ бужа конторонуудай, эмхи зургаануудай уялгануудтаа ёһо тэдыгээр хандадаг бюрократууд шүрээбөө татуулһан, шэнэ пүржинэ табюулһан юмэдэл урагша хойшоо гүйлдэжэ эхилбэ. Айшаһан, һанаа зобоһон нюуртай юмэдые хажуу талаһаань харахада, энээдэ хүрэхөөр. Булган болон ондатра малгайнудые, годон гуталнуудые, орын толгойн арһан хубсар-кумалануудые, орын арһан бэлэгүүдые түргэн өхёные быткомбинадаархиние яаруулжа эхилдэг, рыбкоопной ажалшадай орой руу үүхилһаана нааша үлгэлдэдэг, элдэб алим жэмэс болон

хоморой нарин хоол уһаар зөөдэг тусхай рейснүүдые түргэлүүлдэг ажалтай болошодог. Гай боложо, саг соогоо эдэ мэтэ бү хэгдэг даа – шорто хосорош, шадалгүй мэргэжэлтэн гүүлээд лэ, хүдэлмэриһөөн намнуулааш.

Артистнарай хойноһоо баһал тусхай хиналта табяатай. Маанадые хэд шалганаб гэжэ һонинойхые тоолоходонь, гарайн арбан хурган хүрбэгүй. Гэбэшье артистнар нарай үхибүүд бэшэ хадаа иимэ харюусалгатай сагта һалибули ябадал гаргаа болобол, хожом хэншые, юншые маниие абархагүй гэжэ һайн мэдэжэ байһан тула аһан шадалаараа оролдодог.

Концертнүүдтэ Афанас шалгардаг ёһоороо дабташагүй бэрхээ харуулдаг. Тайзан дээрэ тон һанаа амархан, нэгэшые гайхаһан, аягүйрхэһэн янзагүй байдаг. Тэбхэр үргэн азиат нюураарны дүүрэн баярай миһэрэл, нюдэдэйн орондо хоёр нарийхан забһарнууд лэ харагдаха. Бүдүүн һайхан бас хоолойны, бурхан үзэг, ёһотойл Шалыпнай, зөөлөхөн, шагнахада аятай зохид, хэнэйшые дура татахаар. Зал соохи олон шагнагшадтай тон дуратай "Питерскэ үйлсөөр зубшан" дуугаа дуулажа дүүргэхэдэ, уралнуудаараа, гараараа таалаһан тэмдэг үгэхэдэнь, альга ташалган нэржэ, дээрэхи үһээ унашаба гү гэхээр болодог.

- Хаанаһаа энэ гайхалтай дуушаниие олообта? - гэжэ томоотой айлһан ноёд үнэн сэдхэлһээ Кодаванһаа асуудаг. - Энэтнай гайхалтай бэлиг талаан, хоморой хоолой! Гамнагты энээнэ. Сэхыен хэлэхэдэ, бидэ иимэ юрэ бусын, айхабтар һайхан искусство харахабди гэжэ һанаагүйбди.

- һайн даа, һайхан үгэнүүдэйтнай түлөө, - гээд сэдхэлһээ ханаһан Кодаван айлшадайнгаа гар барижа, томотойгоор тойроод байһан өөрынгөө мэдэлэй алба хаагшадые толгой тойруулан хараад үргэлжэлүүлбэ. - Манда, партиин округной комитедтэ, "Осиктакан" ансамблиин үндэһэ һуури дээрэ мүнөө концертыень харабат, мэргэжэлтэ коллектив бии болгохо бодол бии.

- Болохол даа, яһала зүб һанаат... Эвенкнүүд үнинһөө хойшо ажажынгаа туйлалтануудаар суурхана. "Зөөлэн алтанай", хэрхо мэргэн ангуушадай хизаар! Искусствада нэрээ алтаар бэшүүлхэ арга боломжотойт. Энэ асуудалаа правительствда хүргэгты, бидэ өһөһэдынгөө талаһаа таанарые бүхы аргаараа дэмжээбди...

Банкет дээрэшые энэ болон бусад олон асуудалнуудаар хэлсээн болоо һааб даа. Бэлэг миин хосордоггүй ха юм.

***

Хэрэгэ дүүргэбэл, дура зоргоороо сэнгэ гэлсэгшэ. Сэнгэхын тула хармаан соошни һаршаганаха, ядахын сагта һулаһанаар ханхинаа ёһотой бээ. Мүнөө Пронькын хармаан соо баһал юншые һаршагананагүй, ханхинанагүй, аалин номгон. Зүгөөр садаа дэбтэхые мэдэхээ болиһон сэдхэл һанааниинь, доторынь шэмшэрэн янгинана. Яахаби теэд - хоолойны уужам үргэн, үдэр бүхэндэ тэрээн уруу горхолуулан урадуулжа байха хатуу унда абаха мүнгэмнай үгыл аад үгы хамнай. Хайрсагыше архи аба, тархи заһаха гэхэдэш, нэгэ шэл яашые хүрэхэгүй гасалантай. Эди шэдеэр эльбэдүүлһэн сахариг энэл хаш даа.

Зургадахи магазинай газраагуур ороолдожо байһан зоние Пронька дүршэлтэй харасаар шэрбээд абаба: һонирхохол юмэн үгы, бултал таниһан нюурнууд. һахал һамбайдаа даруулаһан, хабдажа хэлхэнтэшэнхэй. Ажалшые, гэршые, һамга үхибүүные гэжэ мэдэхээ болиһон амитад. Булта

хэзээб даа ногоон, харин мүнөө ангажа хубирһан хүдэлмэрийн хүрдэгэр хубсаһатай, шабар шабхатай Турагай үйлсэнүүдтэ эгээл таараһан хиэрзэ сабхинуудтай гү, али кедэнүүдтэй. Ямаршые уларилда тааруу гуталнууд. Хубсаһануудыныше ямаршые уларилда тааруу. Эдэ гутал, хубсаһаа тайлажашые зоболтогүй. Дураа хүрбэл, ханашые ногоон дээрэ хэбтэжэ болохо. Унтажа тэлэрээд бодоходоо, эндэ тэндэнь аһалданан бог шорой хэды-яды һэгсэржэ унагаагаад лэ - урагшаа!

Олонхинойнь хармаанууд үйдхартай хогоосон. Мүнгэтэй һаа, эдэһнэй эндэ хэниешыеб хүлэһэн хэбэр үзүүлжэ, харша хаяа түшэн, хэзээшые түлхисэлдэжэ байхагүй.

Һанаһан һарбайһанаа олохол һалаха. Магазинай үүдэ хоһоор һаһаашадни хүлэһэнэ абажал һалаха. Мүнөөдэр болотор Турада дэмы хоһон хүлээлгэн гэжэ байгаагүй юм. Зүб лэ даа: бэдэрһэн хүн олохол һалаха, һайн хүн һанаагаар гэдэг лэ. Энэ ушарта хоёрдохые оньһон үгэ эгээл тааруу: ангуушанай урдаһаа ан өөрөө гүйжэ ерэдэг. Эндэ зогсоошодни ямаршые загаһашанһаа, ангуушанһаа югээрэшые дутуу бэшэ бэрхэ. Үглөөгүүр хармаандаа хан гэхэ хашарһагүй уршаһарша, һамай һая наашашые хүрөөгүй һалхинда арбайлдаһан үрзэгэр үһэтэй турлаагууд шэнги юмэд магзинда дүтэлдэг. Үдэшлэн харахадашни, мүлхихэ тооной сарай, кочегарка руугаа ошохо харагдаха.

"Баяшуулын" хэрэгтэй юмээ абажа, түсхылдэһэн хармаануудтай эбтэй бүлэгхэнүүдтэ хубааран, үйлсын шорой бурьюулаһаар саашална. Жаргалтайл зон даа!

Магазин сооһоо алишые бүлэгтэ хабшуулдажа шададаг эдитэй Мефодька Инешин гараба. Залууһаа хойшо хазаар гэжэ мэдээгүй, хэндэшые залуурдуулаагүй аха. Энээндэһни далай алишые үедэ үбдэгсөө. Турагай алдар суутан. Милицишые галаб сагай анхарха хэрэгсээхээ болижо, тэлэрүүлгын гэртэ абаашадаггүй. Мефодька хүжюутэйгээр тойрожо хараад, доошоо уһан һанжаһан хальпагар үргэн үмдөө дээшэнь татаад абаба. Тэрээндэ тээ тэндэ зогсоһон хоёр хүлээгээшэд яаралтай ошохо, юушыеб даа һураба. Теэд тэдэһэн магазинай газраа эдг гоодһоо ондоо юу һураха эрихэб? Тигиээл даа - Мефодькын хахир һөөлдэнгир хоолой дуулдаба:

- Хүбаа, энэһ минии бэшэ! Биш захилаар ябанаб, тэндэш... - Мефодька гараараа зангаба, - амаа тодоһон юмэд дүүрэн!...

Баяр ГОМБОЕВ
Буряадшалба.

(Үргэлжэлэлынь хожом гараха).

Монгол ороной соёл урлагай һонинууд

“ГЭГЭЭН МУЗА” – ДРАМЫН ТЕАТРНУУДАЙ ОЛОН УЛСЫН ФЕСТИВАЛЬ

Монгол ороной Урлагын ажалтанай холбооной (Союз театральных деятелей) урилгаар Улаан-Баатар хотодо үнгэргэгдэһэн театрай үлас хоорондын фестивалда хабаадалсажа ерэнэн байнаб. Урлагын ажалтанай холбооной директор, Монгол үласай габьяата жүжэгшэн Б.Тунгалаг: “Урлагын ажалтанай холбоон мүнөө үеын монгол театрай хүгжэлтын замда тон ехэ анхаралаа хандуулбашье, һүүлшын үедэ Улаан-Баатар хотодо үнгэргэгдэһэн олон тоото фестивалнуудта Росси гүрэнһөө мэдээжэ театр шэнжэлэгшэ-

дые хабаадуулаагүй байнабди. Арга боломжын байгаа һаань, энэ жэлэй март һарын хуушаар Улас хоорондын театрай һайндэртэ зорюулжа, жэл бүхэндэ үнгэргэгдэдэг “Гэгээн муза” гэжэ наадандамнай театр шэнжэлэгшые абажа ерыт. Нургуулимнай нэгэн хаям даа,” - гэһэн бэшэг абаабди. Нэгэнтэ бэшэ, хэдэн удаа Буряад орониемнай ерэнэн Россиин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, “Золотая маска” гэһэн Бүхэроссиин театральна фестивалиин жүридэ олон жэлдэ ажаллаһан, Пермь хотодо ажаһуудаг Татьяна Николаевна Тихо-

новецтэй энэ асуудалаар хөөрөлдэжэ, зүбшөөлыень абаад, сугтаа хамта Улаан-Баатар хото ошожо ерэнэн байнабди. Т.Н.Тихоновеце Монгол ороной Урлагын ажалтанай холбооной директор Б.Тунгалагтай, энэ фестивалиин директор Монголой арадай артист С.Сарантуятай танилсуулжа, арбаад хоногой туршада хэжэ ажал тухай баталжа хөөрөлдэбди. Тэрэ жүриин бүридхэлдэ оруулагдаба. Хамта дээрэ театр шэнжэлэгшэ Т.Н.Тиховец арба гаран жүжэгүүдые хаража, жүжэг бүхэн тухай хабаадаһан театруудай

хүтэлбэрилэгшэд болон жүжэгшэдтэй һанал бодолнуудаараа хубаалдажа, таарамжатай дүрадхалнуудые оруулба. Мун, “Театр-мүнөөдэр” гэһэн эрдэмэй практическа конференцидэ хабаадалсажа, Ород гүрэнэй драмын театруудай хүгжэлтын зам болон мүнөө үе сагта ямар шэглэл баримталжа зохёохы ажалаа эмхидхэдэг тухай элидхэл хэжэ, олоной анхарал татаһан байна. Угтажа абаһан тала, театр шэнжэлэгшэ Т.Н. Тиховецтэ баярые хүргөөд, ерэхэ жэлдэ дахин фестивалда уриба. Арбадахи удаагаа үнгэргэгдэһэн “Гэ-

гээн муза” гэжэ фестиваль энэ жэлһээ үласхоорондын хэмжээндэ гаргагдажа, Росси, Канада, Македони, Молдави ороноудай түлөөлэгшэд хабаадалсаба. Фестиваль эмхидхэлэй талаар үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдэжэ, шэнэ шатада гараба. Монголой Урлагын ажалтанай холбоон, Б.Тунгалаг захиралай хүтэлбэри доро, ехэ ажал хэрэгүүдые амжалтатайгаар бүтээдэг заншалтай гэжэ тэмдэглэлтэй.

Доржо СУЛЬТИМОВ,
Россиин габьяата,
Буряадай арадай
артист.

ГАЛДАН БОШИГТ ХААНЫ ХУЯГ, ДУУЛГА ЦОНЖИН БОЛДОГТ БАЙГАА ЮМ БИШ БИЗ

Монголчуудыг нэгтгэж, Их Монгол Улсыг дахин байгуулах зорилготой байсан Ойрадын их хаан Галдан Цорос аймгийн тэргүүн Эрдэнэбаатар буюу Хотогчин хунтайжийн зургадугаар хөвүүн болон мэндэлжээ. Тавдугаар Далай лам, Ванчин Богдын дэргэд сууж ном эрдэмд суралцсан тэрбээр ахыгаа алагдсаны дараа эх нутагтаа ирж хан суудалд заларсан түүхтэй. Түшээт хан Чахундоржийн далд явуул гaar Халхын Өндөр гэгээн Зана базартай өстөн болсон нь Манж Чин улсад монголчуудыг монголоор нь даруулах боломж олгосон гэж түүхчид үздэг юм билээ. Эртний өст харь гүрэнд дагаар орсон Халхын ноёдтой хийсэн түүний тэмцэлд Манж Чин улс оролцож, Монгол руу цэргээ илгээсэн нь энэ улсын дарлалд монголчууд 200 жил орох эхлэл болсон гэдэг.

Их овоонд байсан Галдан хааны хуяг, дуулгыг Тонхил сумын сургуулийн музейд өгч байгаа нь

босгож хуяг, дуулга зэргийг нь Сутай хайрханы их овоонд залсан түүхтэй.

Т.Пүрэв захирлын өгүүлснээр “1950-1960-аад оны үед малыг хашаажуулах хөдөлгөөн өрнөж, Бүс-Уул багийн Баян амны хиргисүүрүүдийг буулган малын хашаа барьжээ. Нутгийнхандаа Жууж Гун гаа хэмээн нэрлэгддэг нэгэн ха шир өвгөн хиргис үрүүдийг буулгаж байхтай таараад “Дунд байгаа том хиргисүүрийг битгий хөндөөрэй. Цэргийн алдарт жанжин Галдан бошигтын юм гэнэ лээ” гэснээр хүмүүс түүний үгэнд орж, том хиргисүүрийг үлдээсэн нь одоо хүртэл хэвээрээ байгаа” гэнэ. Нутгийн олон энэ хиргисүүр, Сутай хайрхны их овоонд залсан Галдан хааны хуяг, дуулгыг хамгаалсаар иржээ. Галдан хааны нутгийн хүмүүс хатуу цагт нууцаар ирж, Жууж Гунгаа хэмээх тэр өвгөнөөр хиргисүүрийг нь залган ёс үйлддэг байсан аж. Их хайрхны овоонд Галдан хаан хуяг, дуулгаа залсан тухай өөр яриа ч байдаг юм билээ. Зуун модны тулаанд Манжийн цэрэгт цохилсан хаан дээрх нутагт ирж, цэргээ амраангаа хайрхны оройд гарч их овоо босгуулан “Халх, Ойрадын өш хонзон надаар дуу сах болтугай” хэмээгээд хуяг, дуулгаа залсан гэдэг. Энэ тухай баруун монголчуудын дунд ам дамжин ярьж ирсэн

Цонжин болдог дахь музейд хадгалж буй хуяг

тухай шинжлэх ухааны доктор, зурхайч Л.Тэрбиш өгүүлэв. Энэ бүхнээс үзэхэд Галдан бошигтын хуяг, дуулга, нэжгээд сум Сутай хайрхны их овоонд хэдэн зуун жил хадгалагдаж ирсэн нь үнэн болов уу. 2003 оны нэгэн шөнө хайрханы их овоонд гэрэл гарсныг нутгийн хүмүүс харж, энэ тухай Засаг даргадаа дуулган өглөө эртлэн овоондоо гарчээ. Гэтэл хэн ч хөндөж зүрхэлдэггүй, олон зуун жил тахиж ирсэн овоог онгичиж орхисон, Галдан хааны хуяг, дуулга алга болсон байв гэнэ. Нутгийнхан гэмтнүүдийн мөрийг хөөсөөр Төгрөг сум орж, буруу гарт нуудыг саатуулж, хуяг, дуулгыг авчээ. Хааны хуяг, дуулгыг авахыг урьд нь хэд хэдэн удаа оролдож байсан аж. Гэсэн ч машин тэрэг нь унаж, авсан хүмүүс нь бэртэж гэмтэх, гэнэт татаж унах зэргээр нэг л таагүй зүйлтэй учирч, буцаан залж байсан гэх. Тэр ч бүү хэл хааны

хуяг, дуулгыг зааж өгсөн нутгийн нэгэнд тун таагүй явдал тохиолджээ.

Энэ явдлаас хойш “Түүхийн энэ үнэт эд өлөг алдагдах юм байна” гээд хуяг, дуулгыг Тонхил сумын Засаг дарга Х.Пүрэв өрөөндөө гурван жил хэртэй хадгалж байгаад сумын сургуулийнхаа музейд шилжүүлсэн байна. Тоосго, чулуугаар барьсан тэр гэр ихэвчлэн цоожтой байдаг байсан аж. Гэтэл 2005 оны сүүлчээр, нэг өдөр тоононых нь шил хагарсан байсан тул орж үзвэл олон үзмэрээс нь Галдан бошигтын хуяг, дуулга алга болсон байж. Нутгийнхан түүнээс хойш хуяг, дуулгыг эрж сурсан ч ямар ч сураг гаргаагүй байна. Тухайн үед тус суманд гаднаас ирсэн хүн үгүй, Баян-Өлгий аймгийн хэдэн барилгачин л байжээ. Тэднийг шалгасан ч хааны хуяг, дуулгыг авсан гэх баримт олоогүй гэдэг.

Алдагдсан хуяг, дуулга Цонжин болдог дахь Чингис хааны хөшөөт цогцолбор дахь Хүрэл зэвсгийн болон Монголын эзэнт гүрний музейд байж болзошгүй байгаа тухай мэдээлэл авч тийш зорилоо. Цогцолборын нэгдүгээр давхарт байх Монголын эзэнт гүрний үеийн музейд Галдан хааны алдагдсан дуулгатай тун төстэй дуулга байхыг үзэж, зургийг нь нууцаар авсан юм.

Энэ дуулга ямар учиртай, хаанаас олдсон, ямар түүхтэй болох талаар тайлбарлагч охиноос асуухад: “1600-гаад оны үеийн монгол цэргийн дуулга. Хүрлээр хийсэн, 2.5 кг жинтэй гэхээс өөрийг мэдэхгүй гэдгээ хэллээ. Төрийн тахилгат Сутай хайрхны их овооноос алдагдсан Галдан бошигтын хуяг, дуулга мөн эсэхийг эрдэмтэд, нутгийн мэдэх хүмүүс очиж үзэхэд илүүдэхгүй болов уу. Мөн бол сайн хэрэг. Алдагдсаных нь дараа хил давуулсан байх вий гэж нутгийнхан ихэд санаа зовж явдаг байсан юм. Цонжин болдогт хадгалаг даж буй дээрх хуяг, дуулга Галдан хааны мөн болох нь батлагдвал Монголын түүхт хүмүүний эд зүйлийг авч үлдсэн музейнхэнд талархаад баршгүй. Музейг зорих жуулчин, сонирхсон хүмүүсийн хөл ч тасрахгүй билээ.”

“Хамаг монгол түмэн минь харгалдан бутарч зовох вий. Миний нутгийн газар шорооноос бүрхан гүйсан ч бүү өг” хэмээн айлдсан Галдан 1669 онд Манжийн хаан Энх-Амгалангийн 50 мянган цэрэгтэй Зуун модны хэмээн нэрлэдэг их тулаанд хүчин мөхөстөж, баруун зүг дутаасан аж. Их хааныг дурдахын учир түүний хуяг, дуулга саяхныг хүртэл хадгалагдаж байгаад алга болсныг сануулах гэсэн бөлгөө. Зуун модны тулаанд ялагдсан Галдан хаан баруун зүгт дутаан явахдаа Говь-Алтай аймгийн Тонхил сумын нутагт буудаллаж, энд нас нөгчсөн гэдэг яриа нутгийн ард олны дунд үе уламжлан иржээ. Зүүнгарын улсын хааны шарил энэ нутагт өнөө хүр тэл хадгалагдаж байгаа гэдэг. Нэгэн цагт Манж Чин гүр нийг чичрүүлж асан хааны шарилыг судалж тогтоовол түүхийн үнэт дурсгал болох буй заа. Говь-Алтай аймгийн Тонхил сумын нутагт “Амттай”

хэмээх амттай сайхан давстай нуур бий. “Нуурын орчимд буудалласан хааны үзмэрч цэрэг “Хөгшин ат хөрвөөж, хөгшин хүн хэвтэж баймаар сайхан нутаг байна” гэж хэлсэн тухай нутгийн олон өнөө хүртэл ярьж ирснийг” тус сумын сургуулийн захирлаар олон жил ажилласан ахмад багш, нутаг олондоо нэр хүндтэй сурган хүмүүжүүлэгч Т.Пүрэв “Дэндүү сайхан нутаг минь” номондоо тэмдэглэжээ.

Энэ нуурын эрэгт алжааж ядарсан цэргүүдээ амрааж, нутгийн ан амьтан агнаж, эмийн ургамлаар нь шархдаж ядарсан цэргүүд нь биеэ тэнхрүүлсэн ч их хаан удалгүй насан өөд болсон байна. Цэргүүд нь хаанаа Амттай нуурын урдхан талд, Баян салааны ам хэмээх газарт нутаглуулж, тухайн үеийн заншил ёсоор том хиргисүүр босгон тэнд оршуулсан гэдэг. Хааныхаа хиргисүүрийг нас барсан дайчин эрсээр нь “мануулан” 10 багахан хиргисүүр тойруулан

ХООДО ГАЛЗУТ – ХОЗЯИН МИРОВЫХ КОВРОВ

ЗНАБААЗАРОВ Цыбык из рода Галзут, подрода Жэнхэн, эсэгэ Хоодо женился на Дунсан Заяхаевне Дугаровой, их дети: Дынсэма с 1916 года, Нима с 1921 года, призывался с началом Великой Отечественной войны на фронт, Цыпэлма с 1928 года. К началу войны Цыпэлме Занабазаровне было 13 лет и она работала с сестрой на одной ферме. У Цыпэлмы Занабазаровны родились сыновья: Батор в 1951-м, Бадарма в 1954 году. Дочери: Пуржима, Жанна.

Дети отар и гуртов колхозов привыкали к нелёгкому труду сельчан с малых лет. Односельчанин Бадма Аюшиевич, как старший среди детворы на этой заимке, организовал подобие стадиона, где детвора бегала наперегонки, прыгала в длину и высоту, играла в другие игры. Поэтому сейчас Батор Занабазарович уважительно называет его «первым тренером». Семья Занабазаровых в личном подсобном хозяйстве держала около двадцати овец, несколько коров, свиней, полсотни кур. На ферме «Булаг» Батор Занабазарович первым купил себе велосипед, по хорошей дороге ездил через Куйтуны на велосипеде в школу и обратно. Так что он привык к труду и трудностям с малых лет, эта закалка помогла ему в дальнейшей его жизни. Кроме всего, его тянуло к технике, он стал первым помощником водителя молоковоза, школьником научился водить автомашину.

Помогая матери в дни каникул и живя в пришкольном общежитии, Батор Занабазарович окончил 10 классов Аргадинской средней школы. Он добрым словом вспоминает учителя физкультуры Владимира Борбодоновича Батуева (Хоодо Галзут).

В то время руководители колхозов препятствовали выезду на учёбу, особенно детям с гуртов и отар, за счёт которых хотели пополнять рабочие руки хозяйства. Не такой простой паренёк был Батор Занабазарович, он как лю-

битель спорта поехал и поступил в Иркутский техникум физкультуры. Оттуда его забрали в армию. Служил водителем в частях правительственной связи.

С двухлетним стажем «военный» водитель был принят на работу в Бурятский государственный педагогический институт имени Доржи Банзарова в 1972 году. Позтому, продолжая работать, поступил на спортивный факультет Бурятского государственного института в 1973 году. Студентов обычно направляли на сельскохозяйственные работы в колхозы. После зачисления Борис Дамбаевич Санданов – декан спортивного факультета, увёз группу студентов на строящуюся базу института, которая находилась на берегу Гусиного озера. Он там показал земляные работы на месяц и уехал. В этой группе был Батор Занабазарович, который восстановил старый грузовик и месячную работу выполнили за неделю. Он приехал с проверкой, работа месячная была выполнена на отлично.

По рекомендации Бориса Дамбаевича, Батор Занабазарович стал водителем ректора института Батудаева Ивана Александровича. Батор Занабазарович – старший брат в семье, должен был помогать матери с братишкой и сестрами, самому зарабатывать на жизнь, заниматься любимым видом спорта. Он уже не вчерашний деревенский подросток, а отслуживший человек со связями, имевший много друзей среди спортсменов.

Батор Занабазарович тренировался во время учёбы в институте под руководством В.Н. Иванова. Там познакомился с его младшим братом Геннадием Махутовым, они стали друзьями. В своём весе он становился одним из ведущих борцов Бурятии, но травма коленного сустава сбила с ритма тренировки, чтобы не оставить спорт, перешёл на судейство.

Батор Занабазарович выбрал путь спортивного судьи и на этом поприще преуспел. Это доказывает дальнейший его жизненный путь. В 1977 году ему присвоили звание судьи Российской категории, только в 1987 году – всесоюзной категории.

В 1974 году в жизни Батора Занабазаровича произошло замечательное событие. Он женился на девушке из села Ноёхон Селенгинского района Людмиле Цыреновне из рода «Засутан». Таким образом, у него появился надёжный тыл. Привез в город мать, она в последующем успела понять внуков. Сейчас супруги Цыбыковы имеют своих внуков, но свободных часов выпадает редко

при их такой активной жизненной позиции.

С 1991 года Людмила Цыреновна выезжает на крупнейшие соревнования, как судья информатор вместе с супругом. В книге Баясхалана Дабаина и нашего знаменитого земляка Бориса Будаева «Борьба – это жизнь, а жизнь – борьба» тепло сказано о ней: «Она известный судья – информатор, заслуженный работник физической культуры РБ, пожалуй, единственная женщина судья – информатор столь высокого уровня. ...За большой вклад в дело популяризации вольной борьбы ей вручили благодарственное письмо от Федерации спортивной борьбы России за подписью председателя ФСБР Михаила Мамашвили. В ее коллекции есть уникальная награда – после одного из чемпионов мира ей вручили медаль на золотой цепочке. Самое главное, борцы считают её борцовской принцессой, кроме этого, она мать и бабушка – это тоже высокие награды.

Справедливость, честность, дисциплина и умение вести себя позволили Батору Занабазаровичу выступать в качестве судьи на спортивных соревнованиях по вольной борьбе различного ранга. В 1992 году он был назначен директором специализированной детско-юношеской школы олимпийского резерва №7 города Улан-Удэ, где трудится по настоящее время. Батора Занабазаровича отличают такие деловые качества как умение работать в коллективе, организовать всю работу подчинённых для решения основных задач, отзывчивость и готовность прийти на помощь людям. Особое внимание уделяет эффективной и плодотворной работе летнего спортивно-оздоровительного лагеря. За свои заслуги в 1993 году он был удостоен звания «Заслуженный работник физической культуры Республики Бурятия», в 2004 году награждён знаком «Отличник физической

культуры и спорта Российской Федерации», награждён медалью «80 лет Госкомспорта России». Преподавательский и тренерский состав СДЮШОР-7, каждый из них – спортивная известность Бурятии и Российской Федерации. Наверное, директору трудно и одновременно легко руководить таким звёздным составом.

В характеристике на Б.З. Цыбыкова сказано: «Он является одним из известнейших и высококвалифицированных судей по спортивной борьбе в Российской Федерации. В 1987 году он стал судьёй всесоюзной категории, в 1990 году – международной, а в 1995 году был удостоен высшего звания международной федерации спортивной борьбы ФИЛА – судья международной категории экстрас – класса по спортивной борьбе. Это явилось признанием больших заслуг Цыбыкова Б.З. мировой спортивной общественностью и подтверждением его статуса как одного из самых высококвалифицированных специалистов международного судейского корпуса по спортивной борьбе».

На протяжении многих лет Б.З. Цыбыков успешно работает в составе судейской коллегии на чемпионатах мира, Европы, Азии по вольной и греко-римской борьбе. Был признан лучшим судьёй чемпионата СССР – 1990 года. России – 1992, 1993, 1996, 1997 годов. Он известен в России и Бурятии как один из ведущих спортивных организаторов, принимает активное участие в российских семинарах судей по вольной борьбе, выступая с докладом по обмену опытом.

Как глава судейской коллегии и член федерации спортивной борьбы республики, регулярно проводит семинары с тренерами и судьями, где они изучают изменения и дополнения в правилах соревнования. Его учениками являются судьи международной категории 2-го класса Цыренов Алексей Николаевич, Павлов Ев-

гений Артурович, Бузин Андрей Владимирович, судья международной категории 3-го класса Биликтуев Эрдэм Даши-Дондокович (Басай шоно). Кроме Павлова Е.А., остальные – выходцы из верхнего Баргузина. Все эти мероприятия, а также обязанности советника Главы Республики Бурятия по вопросам физической культуры, спорта, делам молодёжи выполняются Батором Занабазаровичем на общественных началах.

В трудное время он был назначен директором СДЮШОР-7, когда работникам приходилось выживать без зарплаты месяцами, он сумел сохранить коллектив и даже успешно выполнять поставленные задачи. Под его руководством подготовлены победители первенства Бурятии и России по вольной борьбе, призёры международных турниров, воспитаны чемпиона Европы среди юниоров и бронзовый призёр Сурдолимпийских игр. Только в 2004 году 102 воспитанника школы выполнили нормативы кандидатов в мастера спорта и 10 спортсмен стали мастерами спорта России. В статье «Семерка – кузница борцовских кадров» от 14 декабря 2011 года Валерий Сыдеев пишет: «За тридцать восемь лет подготовлены четыре заслуженных мастера спорта, одиннадцать мастеров спорта международного класса, более семидесяти мастеров спорта, пятеро наставников стали заслуженными тренерами России, двое – заслуженными работниками физической культуры России».

Зимняя база СДЮШОР – 7 скоро переходит в новое здание, куда ему не стыдно будет приглашать спортивных деятелей по борьбе России и дружественных стран и чему будут рады ученики, трудовой коллектив и все любители спортивной борьбы республики. Эта забота директора школы в укреплении зимней и летней базы ещё приумножит численность знаменитых спортсменов республики и России.

Указом Президента Российской Федерации от 23.04.2012 года № 500 Цыбыкову Батору Занабазаровичу присвоено почётное звание «Заслуженный работник физической культуры Российской Федерации». Награждён золотой медалью Международной федерации спортивной борьбы «ФИЛА» в 2012 году.

Батор Занабазарович – гордость не только галзутов, а также всех жителей Баргузинской долины, многонациональной нашей Республики Бурятия.

Даши АЮШИЕВ, заслуженный работник культуры РБ, ветеран тыла.

Хяагтын 3-дахи интернат-хургуулин 55 жэлэй ойдо

МАНАЙ НУРГУУЛИ

Залинта залуу үедем, Задархан эхин дурьем, харуул найхан найдалым ханаандам хэргээнэн хургуулим.

Һанабаб мүнөөдэр урдынгаа һураһан, дурлаһан сагыё, Арбан зургаа наһанайнгаа Айдар холшор хаһые.

Налгай намарай угтамжа – Назимовай гудамжа, Халха Монголой бартаа Хяагта ойндог ханагдаа.

Гэнэн гэдэргэ маниие, Гурим журамгүй заримые Голон голхоронгүй угтаат – Гурбадахи хургуули-интернат.

Эрдэм мэдэсээр дүршэлтэй, Энэрхы найхан сэдхэлтэй Манай багшанар байһан, Маниие хургажа гаргаһан.

Олон буряад нютагуудай Омог басагад, хүбүүдэй Гуниглан ханадаг дурдаад – Гурбадахи хургуули-интернат.

Тэнюун намарай найханда, Таряа хурялгын хирэндэ, Ехэ Нугын таряаланда Ерэжэ туһалалсадаг байһамди.

Үдэшлэн байрадаа хүхилэмди, Урданай ёхоор хатархамди, «Тохой мүнгэн эмээлээ Тохыт саашань...» гэлдэхэмди.

Сүхэ голой хажууда, Хүмэн хаанай хормойдо, Хилгантын ажахын таһагта Хартаабха малтаһан бэлэйбди.

Сүхэ голой эрьедэ, Сэбэр арюун газарта Амардаг хэмди зундаа, Жаргадаг хэмди лагерьтаа.

Хяагтын интернат-хургуулин Хоёрдохидабхарай танхимда Хабатай булгайр гармонийн Хахинаан доро бүжэглэхэмди.

Бэе тамирай хорилгонууд, Байһан ааб даа нааданууд: Физкультура, волейбол, Футбол, сана, баскетбол.

Хяагтын чемпион боксоор Цыремпилов Боря – боксёр, Хаанаби даа, дуулана гүш, Харландаа али һууна гүш?

Володя Анахин, доктор, Байна, мүнөөшье болотор, БГУ-даа хүдэлһөөр зандаа, Физикэ зааһаар оюутадтаа.

Чимит-Цырен Цыбыков, Философин эрдэмэй кандидат, Гудамжань – тэрэл Жердев, Гараад амаралтада байдаг даа.

Энэдхэгтэ хүдэлхөө эльгээгдэхэн Уржумов манай Володя хэн, Урдынхидаал авиапредприятидаа Ажаллаһаар инженерээр зандаа.

Боксоор республикые түлөөлһэн Врач Володя Султумов бии, Хяагтын хургуули дүүргээн Хамаев Цырен-Дондок – үгы.

Хяагтын интернатда һураһан, Харилсажа, хүхилдэжэ ябаһан Хүбүүд, басагад таанартаа, («Наһатай болообди бүүхэн гытэ даа»)

Халуун мэндые хүргэнэм, Хамагай найниие хүсэнэм.

1959 ондо Хяагтын 3-дахи хургуули-интернат дүүргээн Валерий ДАБАЕВ мүн.

ИВАЛГЫН ДАСАНАЙ ЗУРХАЙ

Гарагай 5, апрелин 11 (шэнын 1).

Эб найрамдалай, жаргалай эзэн - Дашаниматай үдэр.

Энэ үдэр ханахан хэрэг, хүсээн түсүүд түргэн бүтэсэтэй. Айлшадые хүндэлхэд, хүн зондо тунгалхада, түргэн мөрөөр шийдхэбэри абахада, элдэб асуудалаар хэрэг бүтээлгэдэ, гэртээ болон газаага ажал хэхэдэ, гэрлэхэ болон амитадые хүндэ үгэхэдэ найн үдэр.

Энэ үдэр Бар, Туулай, Могой, Тахья жэлд түрэнэн хүндэ найн. Харин Үхэр, Луу, Хонин жэлтэйнүүдтэ урагшагүй байхаар хараалагдана.

Үнэ абабал, наһан хорохо.
Ивалгын дасанда энэ үдэр "Табан харюулга" (хэлэ аманһаа, бүхы мууһаа абардаг "Табан харюулга" гэнэн хурал) үглөөнэй 9 сагнаа үнгэргэгдэхэ. Амжалтатай ажаһуугты!

Гарагай 6, апрелин 12 (шэнын 2).

Энэ үдэр эрид шийдхэбэри абаха, сүүдэй хэрэг эрхилхэ, сэрэгэй ябалга болон дайсадаа номгоруулха үдэр. Зүгөөр гүрэнэй ажал хэрэгтэ, шухала уялга абалгада, зохёохы ажалда, модо тариха, гэртээ бэриие буулгахада, таарамжагүй үдэр.

Хонин, Бишэн, Тахья, Могой жэлтэндэ найн, Бар, Туулай жэлнүүдтэ муушаг үдэр.

Үнэ тайрабал, хэлэ аман, үнэрилдөөн тудаха.
Ивалгын дасанда энэ үдэр амгалан байдал, хамгаалга болон этигэл хамгаалагша Жамсаран, Гомбо, һама Сахюусадта зорюулагдаһан "һарзай" хурал үглөөнэй 8 сагта уншагдаха. Юртэмсын табан Хаанда зорюулагдаһан "Табан хаан" уншалга үдэрэй 13 сагта хурагдаха. Амгалан ажаһуугты!

Гарагай 7, апрелин 13 (шэнын 3).

Энэ үдэр хүшэр хүндэ асуудалуудые шийдхэхэдэ найн. Үргэн найр наада эмхидхэхэ, бэлэг тарааха, буу дархалха, нюуса суглаануудые эмхидхэхэдэ муу үдэр. Нарай үхиүүдые хүлдэ оруулхада муу.

Үхэр, Бар, Туулай жэлтэндэ найн үдэр, Хулгана, Гахай жэлтэндэ урагшагүй үдэр.

Энэ үдэр үнэ тайрабал, баялигтай болохо.
Ивалгын дасанда сударнуудай суглуулбари "Сунды" хурал үглөөнэй 9 сагта уншагдаха. Болгоомжотой байгты!

Гарагай 1, апрелин 14 (шэнын 4).

Энэ үдэр эрид шийдхэбэри абалга болон эсэргүүсэһэн талые номгоруулхада найн үдэр. һамга абаха, үрэнэ тариха, гэртээ ажал хэхэ, хүсэлхэ, шухала эрилтэ табиха болон үнэ хайшалхада муу үдэр.

Луу, Бишэн, Хонин жэлтэндэ найн, Гахай, Туулай, Хулгана жэлтэндэ урагшагүй үдэр.

Үнэ абабал, гуниглаха болон юумэнһээ айха.
Ивалгын дасанда үта наһа айлагдахада "Зүгдэр Намжилма" бурханай хурал үглөөнэй 9 сагта уншагдаха. Һэргылэмжэтэй байгты!

Гарагай 2, апрелин 15 (шэнын 5).

Урид найдуулһан үгээ һөөргэн абахада, зүрилдөөтэ талые номгоруулхада найн үдэр. һуралсал эхилхэдэ муу үдэр. Газар элдэжэ, модо тайраха, зураг зурахада таарамжагүй үдэр.

Нохой, Хулгана жэлтэндэ урагшатай, Морин, Хонин жэлдэ түрэгшэдтэ муу үдэр.

Үнэ абабал, эд зөөри арьбадхагдаха.
Ивалгын дасанда нүгшэнэй түрэлөө ололгын "Һуга номши" хурал үглөөнэй 9 сагта уншагдаха. Анхаралтай байгты!

Гарагай 3, апрелин 16 (шэнын 6).

Энэ үдэр мал гаргахада найн. Аяншалга ба урилдаа, сэрэгшэдые ябуулха хэрэгүүдтэ муу. Шуһа мяханһаа сээрлэхэ хэрэгтэй. Могой, Морин, Хулгана, Гахай жэлтэндэ урагшатай, Бишэн, Тахья жэлтэндэ урагшагүй үдэр.

Үнэ абабал, сэбэр болохо.

Ивалгын дасанда үхиүүдтэ зорюулагдаһан "Банзарагша" хурал үглөөнэй 9 сагнаа уншагдаха. Һэргылэмжэтэй байгты!

Гарагай 4, апрелин 17 (шэнын 7).

Эрид шийдхэбэри гаргахада найн үдэр. Наймаа, шажан мүргэлэй хэрэг үйлэдэхэ, шажанай санартан болохо, бороо дуудаһан ёһолол эрхилхэдэ таарамжагүй.

Хулгана, Гахай, Үхэр, Нохой жэлдэ түрэнэн хүндэ найн, Могой, Морин жэлтэндэ урагшагүй үдэр.

Үнэ абабал, хэлэ аман гараха.
Ивалгын дасанда "Жаадамба" уншалга үглөөнэй 9 сагнаа үнгэргэгдэхэ. Номгон байгты!

Гарагай 5, апрелин 18 (шэнын 8).

Будда бурханай үдэр. Энэ үдэр найн ба муу хэрэгүүдэй дүн мянга дахин ехэ болохо.

Энэ үдэр шажан мүргэлэй номнол, амгалан байдалай ёһолол эрхилхэ, үргэл хэхэ, һуралсалай, барилгын, искусствын үргэн ажаябуулга эрхилхэдэ, зүүн ба баруун тала руу аяншалхада найн.

Бар, Туулай, Могой, Тахья жэлтэндэ найн. Үхэр, Луу, Хонин жэлтэндэ урагшагүй үдэр.

Үнэ абабал, ута наһатай болохо.
Ивалгын дасанда үглөөнэй 9 сагнаа "Ганжуур хурал" уншагдаха. Маанин дуганда үглөөнэй 9 сагнаа энхэ элүүрэй түлөө "Ехэ Отошо", "Һуга Номши" уншалганууд үнгэргэгдэхэ. Энэ үдэр Ивалгын дасанда «Ганжуур хурал» уншагдажа эхилхэ. Элүүр энхэ байгты!

Гарагай 6, апрелин 19 (шэнын 9).

Тэрсүүд тэмдэгтэй энэ үдэр шухала хэрэг үйлэдэхөөр бэшэ.

Энэ үдэр гэр бүлэ болоходо, харгын ажал эрхилхэдэ, найрлалга болон зэрлиг амитадые һургалгада харша үдэр. Хонин, Бишэн, Тахья, Могой жэлтэндэ найн, Бар, Туулай жэлтэндэ урагшагүй.

Энэ үдэр үнэ абабал, үбшэн дайралдаха.
Ивалгын дасанда мууһаа, хэлэ аманһаа аршалха "Табан Харюулга" хурал үглөөнэй 9 сагта уншагдаха. Анхаралтай байгты!

Гарагай 7, апрелин 23 (шэнын 10).

Жабхаланта гоё, буян эдлэлгын, Бальжиниматай үдэр. Бүһэтэйшүүлэй элшэ хүсэн тон хүсэтэй. Энэ үдэр бурханай ном шудалха, буянта хэрэг үйлэдэхэ, шажан мүргэлэй барилга эрхилхэ, муу хүсэнние арюудхалгын, найр наада эмхидхэхэ, гоёлто ба шэнэ хубсаһа худалдан абаха, бээе, шэг шарай һайжаруулха хэрэгүүдтэ урагшатай үдэр. Үхэр, Бар, Туулай жэлтэндэ найн, Хулгана, Гахай жэлтэндэ муу.

Энэ үдэр үнэ абабал, амжалта ба элшэ хүсэн нэмэгдэхэ.

Ивалгын дасанда гэрэй малай түлөө "Сагаан Үбгэн" хурал үглөөнэй 9 сагнаа уншагдаха. Буян үйлэдэгты!

Гарагай 1, апрелин 21 (шэнын 11).

Энэ үдэр дээдын хүсэнүүдые бараалхаха, амгалан байдалай ёһолол эмхидхэхэ, эдээ хоол болон хубсаһа абаха, нигүүлэхсы тунгаламжада, элдэб проектүүдтэ мүнгэ зөөри нэбтэрүүлгэ, үрэнэ худалдаха болон тарихада, бэлэг бариха, урьһаар үгэлгэдэ, үбшэнтэниие сэбэр агаарта гаргахада, мууе ба хоб жэб дарахада, эрид шийдхэбэритэй үйлэ эрхилхэдэ найн үдэр.

Луу, Бишэн, Хонин жэлтэндэ найн, Гахай, Туулай, Хулгана жэлтэндэ урагшагүйшгэ.

Үнэ абабал, мэдэрэл ба ухаан хурсадаха.
Ивалгын дасанда "Алтан гэрэл" хурал үглөөнэй 9 сагта, "Намсарай" хурал Сахюусан дуганда үдын 11 сагта уншагдаха. Аза талаантай байгты!

ИТГЭЛИЙН ХАМБЫН ЗАХЯАНУУД

Апрелин 3
Гурван хүн газар шинжилнэ. "Газар доро чулуун байна", - гэжэ нэгэн хэлэнэ. "Шидитэй хура дуудаж оруулхал", - гэжэ Итгэлийн Хамба айлдана.

Газар дорохи олон чулуунууд эрдэнтэ чанартай байдаг. Зүйл бүхэн нь хүндэ али нэгэн ача тустай нь бүгэдэндэ мэдээжэ.

Хура бороо татах хүчтэй ямар ч нэг чулуу хүнүүдийн бэдэрхийгээ байсний энэ өдөр Хамба лама үзүүлэв. Гэхдээ энэ чулуу нь шидитэй юм ха. Тийм болохоороо бүр саяын цагта арад түмний үйлийн үри аль зэрэг доройтох бэ гэвэл, бүр одоогийн үед хомордоод байсан хур бороо ирээдүйд газарыг бүр багаар шийтгүүлдэг болох юм ха.

Харьяата хүн иргэн тушаа саналаа ото тавиж байдаг цэцэн мэргэн хаанай засаглаж байсан улсад хура бороо дандаа сагтаа орож байдаг гэжэ Энэдхэгийн эртний сударнууд соо бичээтэй байдаг. Тэгэхдээ хүнүүдтэ төвөг татахагүйн тул бороонууд тэндэ дандаа шөнийн сагта орож байдаг, ургасан нь дандаа баян, өлөн хоосон, өвчин үлбэр хүнүүд тэр улсад дайралдадаггүй. Тэрчлэн Эхэ газар имагтал их буянтай хүмүүстэ баялигуудаа нээж өгдөг гэж бас хэлэгдэдэг. Харин хилэнсэд дарагдчсан сэтгэлтэй хүнүүдээс баялигуудаа холо гүнзгийд нуудаг жишээтэй.

Байгаалийн тэнцүүрт байдалыг эвдэх аюултай үйл явдалнуудыг тогтоох гэж оюун санаатай бүхий хүн түрэлтэн одоогийн сагта оролдож байна. Байгаалийн бага сагаар эхилж байгаа эвдрэл сүйдлийн гол шалтгаан гэвэл, өөрийнгөөл хойтын үрэ удамуудта гансал хёмрол зовлон үлдээж байгаа тэнэг мунхаг, хомхой ховдог явдалта хүн өөрөөл болонол даа...

Мүнгэ танга, эд зөөри зэр-

гийн түхэлтэй хий хуурмаг зол жаргал гэвэл, Итгэлийн Хамбын Захья соогоо бичьсний ёсоор "ухаан зүггүй хуряаж хумбисан эд зөөринүүд нь онсо хоро болохоос тусгүй"...

Апрелин 4

Итгэлийн Хамбад нэгэ лама ирэв. Адислуулхыг айлагдаад, мүргэв. "Жинлав Чогзол" унша", - гэж Хамба айлдав.

"Жинлав Чогзол" – "Дээдийн адис өршөөл олохын хичээл" гэсэн сударыг Богдо Гэгээн багша зохёосон юм. Дээдийн адис өршөөл олхын өмнө итгэл төрүүлэх хэрэгтэй. Итгэлээс зоригжол төрөх. Тэгээд ч хичээл төрөх. Хичээлийн бии болоход, хамаг ажабайдал нь сайн тээшээ хувилах жишээтэй.

Апрелин 5

Гурва-дөрвөн лама нар нэгэ ном үзэнэ. Тийн: "Ингээд унша", - гэж хорондоо ярилдана. "Ном сударнуудыг ходо ходо уншасний үндсөөр сэтгэлээ аруудхах чухал. Энэ энэй ачаар сэтгэлийгээ хойтын дээд төрөлд бэлдэх ёстой", - гэж Хамба лама айлдана.

Олохон хара мөргөлчид, мөн бас ондо ондоо багшнараас хэдэн авишиг ваан авсан хүмүүс байн байтраа өдөр бүр унших уялгат дүвтэв сударнуудаа, маань тарнинуудаа давтахыгаа больчихдог, эсвэл уялгат бүтээлээ хаа-яа хийчихдэг жишээтэй болчдог. Эхин түрүүчийн хуурмаг хичээл оролдолго нь тогтуурьгүй байдлын үр хойшлон асардаг. Тийм болохоороо Номын бүтээл тасалдалгүй тогтуурьтай байх ёстой гэж Хамба лама өнөөдөр айлдав шуу.

Николай БАДМАРИНЧИНОВ хэвлэлдэ бэлдэв.

sangharussia.ru сайтаас.

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан «Буряад үнэн» газетэдэ хүдэлхэн, багшын ажалай ветеран, хайрата эжы, хүгшэн эжы

ЖИГЖИТОВА
Аграфена Цыреновнагай
сагнаа урид наһа бараһан ушараар үри хүүгэдтэнь, түрэлхидтэнь гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ. Апрельин 12-то үдэрэй 13 сагнаа Шмидтын үйлсын 2-1-1 байраһаа хүдөөлүүлэгдэхэ.

Хайрата эжы, хүгшэн эжы, Буряадай АССР-эй габыята багша, багшын ажалай ветеран

БУДАЕВА
Будажан Дмитриевнагай
наһа бараһан ушараар республикын "Бэлиг" түбэй директор Будаев Сергей Дмитриевичтэ, гэр бүлэдэнь, түрэл гаралдань сугтаа һураһан нүхэдынь гүнзэгы шаналал гашуудалаа мэдүүлнэ.

<p>Буряад үнэн</p> <p>Учредители: Глава Республики Бурятия, Народный Хурал Республики Бурятия, Правительство Республики Бурятия</p> <p>Директор-главный редактор - В.В.ХАРТАЕВ Редактор - Т.В.САМБЯЛОВА</p> <p>Редакционная коллегия: И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В.Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С.Коренев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачкеев - зам.директора, С.Б.Байминова (бильд-редактор), Г.Х. Дашеева, Н.Д.Бадмаринчинов, Л.В.Очирова, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.</p>	<p>ТЕЛЕФОНЫ:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - зам.директора - редактор газеты "Бурятия" 21-68-08 - редактор 21-64-36 - бильд-редактор 21-67-81 - выпускающий отдел 21-63-86 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций 21-63-86 - отдел социально-политических проблем 21-64-36 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, редакция журнала "Одон" 21-06-25 - редакция журнала «Байгал» 21-60-21 - редакция журнала «Морин Хуур», отдел книгоиздания 21-62-62 - реклама 21-50-52 - отдел распространения</p>	<p>АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЬСТВА: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн».</p>	<p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Региональным управлением регистрации и контроля за соблюдением Законодательства Российской Федерации о средствах массовой информации в Республике Бурятия Свидетельство № Б-0079 от 2 ноября 1994 г. www.burien.ru e-mail: unen@mail.ru</p> <p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография». Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 10.04.2013 в 16.00 - по графику; 10.04.2013 г. в 16.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ №1481. Тираж - 4200 экз.</p> <p>Цена свободная.</p>
<p>Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.</p>		<p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (I этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54</p>	

УЧИМ БУРЯТСКИЙ ЯЗЫК

Үргэлжлэл.
Эхнийн мар-
тын 21-нэй ду-
гаарта.

ЧЕТВЕРТЫЙ ЦИКЛ

Я люблю бабушку.
Я люблю папу.
Я люблю деда.
Это мой братишка (младший брат).
Это моя сестрёнка.
Это мой брат (старший).
Это моя сестра.
Брат выше меня ростом.
Сестра сварила мне кашу.

ПЯТЫЙ ЦИКЛ

Число
Сколько?
Один, два, три, четыре, пять,
Шесть, семь, восемь, девять,
Десять
Возраст (годы, лета)
Сколько тебе лет?

Мне 2, 3, 4 года, 5, 6, 7, 8, 9 лет.

ШЕСТОЙ ЦИКЛ

Утро
Утром
Солнце
День
Солнце взошло.
Наступил день.
Просыпаться
Вставать
Эй, просыпайся, вставай!
Я проснулся (проснулась), встаю.
Одежда
Одеваться
Вставай, одевайся.
Я оделся (оделась).
Лицо
Рука (руки)
Мыть
По утрам надо умываться.

ДҮРБЭДЭХИ ХӨӨРЭЛДӨӨН

Би хүгшэн эжидээ дуратайб.
Би абадаа дуратайб.
Би үбгэн абадаа дуратайб.
Энэ минии дүү хүбүүн.
Энэ минии дүү басаган.
Энэ минии ахай (аха).
Энэ минии эгэшэ.
Ахамни нургаар намһаа үндэр.
Эгэшэмини намдаа каша шанаа.

ТАБАДАХИ ХӨӨРЭЛДӨӨН

Тоо
Хэды?
Нэгэ, хоёр, гурба, дүрбэ, таба,
зургаа, долоо, найма, юнэ,
арба
Наһан
Ши хэдытэйбши? Ши хэды
наһатайбши? Наһаншни хэдыб?
Би хоёртойб, гурбатайб,
дүрбэтэйб, табатайб,
зургаатайб, долоотойб,
найматайб, юнэтэйб, арбатайб.

ЗУРГААДАХИ ХӨӨРЭЛДӨӨН

Үглөөгүүр
Үглөөгүүр
Наран
Үдэр
Наран гараа.
Үдэр болоо.
Нэрихэ
Бодохо
Эй, нэриш, бодыш!
Би нэрээб, бодожо байнам.
Хубсаһан
Хубсалха
Бодо, хубсала.
Би хубсалааб.
Нюур
Гар (гарнууд)
Угааха
Үглөөгүүр нюур, гараа угааха
хэрэгтэй.
Би нюур, гараа угаагааб.

Выучим стихотворение (Шүлэг сээжэлдэе)

ХЭН ХЭДЫТЭЙБ?

(Кому сколько лет?)

Нелли нэгэтэй,
Хорло хоёртой,
Гунгар гурбатай,
Дуса дүрбэтэй,
Таня табатай,

Зуртаан зургаатай,
Дондоб долоотой,
Найдан найматай,
Юра юнэтэй,
Агваан арбатай.

Н.Дамдиновой «Русско-бурятский разговорник»
гэнэн номһоо абтаба.

Гуурһаая туршанабди

Сырен-Дулма Дармаева Түнхэнэй аймагай Хойто-Гол нютаг тоонтотой. Аршаанай лицей нургуулида нураха үедөө шүлэг бэшэжэ эхилһэн. Бага наһанһаа түрэл буряад хэлэн дээрээ уншаха дуратай, шүлэг, рассказыудые бэшэдэг байһан. Буряад хэлэнэй олимпиадануудта иладаг, хайндэрнүүдтэ эдэбхитэйгээр хабаададаг хэн.

Хэжэнгэ нютагта Х.Н. Намсараевай 125 жэлэйн ойдо зориулагдаһан конференцидэ хабаадажа, шүлэгүүдын «Үүрэй толоной туяа доро» гэнэн ном соо толилогдоһон байна. Тийхэдэ нургуулингаа «Оюун бэлиг» сониндо ходо хэблэгдэжэ байгаа.

Буряад хэлэнэйн багша Жалсанова Людмила Владимировна эдир бэшгшэ Сэрэн-Дулма тухай иигэжэ хэлэнэ: “Эхэ нютагайнгаа амтан агаар, үргэн дэлүүн дайда, хүдэлмэришэ арад зон, залуу наһан тухай шүлэгүүд соогоо магтан бэшэнэ. Буряад шүлэгэй ёһо гурим баримталжа, толгой холбуулал, рифмэ, ритм болон бусад аргануудые тааруугаар хэрэглэдэг. Шүлэгүүдэйн түхэл, байгуулга, удха тон өөрсэ яззатайгаар бэшэгдэнэ. Талаан бэлигтэй залуу бэшэгшэд Түнхэн нютагтамнай олон боложол байха гэжэ найданаб”.

Шамгаа, Буряад орон!

Буряад Эхэ орондоо,
Түнхэн найхан нютагтаа,
Хойто-Гол түрэл газартаа,
Булнай арюун уһандаа,
Хуһан сагаан модондоо
Энэ шүлэгөө үнэн зүрхэнһөө
Түрэл тоонтодоо зориулнаб!
Алтан Мундарга түшэлгэтэй,
Бурхан Баабай мүргэлтэй,
Эмтэй арюун аршаантай,
Хангай баян тайгатай,

Алтан шэнги үнэтэй
Хойто-Гол найхан нютагтаа
Би ошохоо һананаб даа.
Түрэл найхан тоонтонми,
Би шамайгаа харахаяа һананаб даа.
Эхэ оромни, уһаяа хүртүүлш,
Гал улаан сэсэгээ үнэрдүүлш,
Хуһан сагаан модоёо барюулыш,
Алтан Мундаргаяа нүдэндэм харуулыш,
Холоһоо бусаһан басагаяа амаруулыш!

Тоонто нютаг

Алтан Мундаргын хормойдо,
Агаар сарюун газарта,
Арюун тала эзэлһэн
Аршаанта тоонтом һалбараа.
Хонхо сэсэг урганхай,
Хүүгэдэй сэдхэл хүүенхэй.
Мүнгэтэ һүниин огторгойд

Мүнгэн хүгжэм эздэлэнхэй.
Томо дэлхэйн ажаһуугшад,
Тоншуул шубуунай дуугархада,
Наранай туяа хараһаар,
Нютагыем үзэжэ, зүрхөө баярлуулжа
Ябыт даа!

Умелые руки

“ТИЛИ-ТИЛИ ТЕСТО...”

Лепить из солёного теста также интересно, как из пластилина, а сохраняются такие поделки гораздо дольше – только их нужно обжечь в духовке.

Потом фигурки можно раскрасить. Подготовь большую миску, баночку с водой, противень, нож, металлическую подставку, тонкую и толстую кисточки.

Тебе нужно: 200 грамм воды, 1 столовая ложка растительного масла, 300 грамм муки и соли, гуашь, прозрачный лак.

ЧТО НАДО ДЕЛАТЬ?

- ▼ Включи духовку на 180 градусов. Насыпь в миску муку, соль, добавь масло и воду, замеси тесто. Если оно будет слишком крутое, добавь ещё воды.
- ▼ Посыпь стол мукой и выложи на него тесто. Меси тесто руками, пока оно не станет гладким и эластичным.
- ▼ Вылепи из теста фигурки. Кусочки теста можно склеить водой, а проделать в нём дырочки можно с помощью палочек.
- ▼ Обжигай фигурки в духовке 20 минут.
- ▼ Переложи поделки на решётку, чтобы они остыли, а затем ярко раскрась. Когда краска высохнет, покрой фигурки прозрачным лаком. Так можно сделать бусы, брелки, корзинки и многое другое.

Энэ хуудаһа Дулма Гуродармаева бэлдэбэ.